

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI ANASANAT DALI

Emrah KORKUTAN

ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE
VE YAKUTİYE MEDRESESİ TAŞ BEZEMELERİNİN
TAKI SANATINA UYGULANIRLIĞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR

ERZURUM-2011

...../...../20....

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi Taş Bezemelerinin Takı Sanatına Uygulanırlığı" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Emrah KORKUTAN

TEZ KABUL TUTANAĐI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR danışmanlığında, Emrah KORKUTAN tarafından hazırlanan bu çalışma ...16../..02../...2011.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Geleneksel Türk El Sanatları Anasanat Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Jüri Üyesi :

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. /...../.....

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa No</u>
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
RESİMLER LİSTESİ.....	IV
ÇİZİMLER LİSTESİ.....	VIII
ÖNSÖZ.....	XIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'UN TARİHÇESİ VE COĞRAFİ DURUMU

1.1. ERZURUM'UN TARİHÇESİ.....	2
1.1.1. Prehistorik Dönem ve İlkçağlar.....	2
1.1.2. Ortaçağ.....	7
1.1.3. Selçuklu ve Saltuklu Dönemi.....	10
1.1.4. Moğol, İlhanlı ve Türkmen Devletleri Dönemi.....	16
1.1.5. Osmanlı Dönemi.....	24
1.2. ERZURUM'UN COĞRAFİ DURUMU.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE VE YAKUTİYE MEDRESESİ TAŞ BEZEMELERİNİN TAKI SANATINA UYGULANIRLIĞI

2.1. ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	42
2.2. ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE TAŞ BEZEMELERİNİN ÇİZİMLERİ VE TAKIYA UYARLANMASI.....	55
2.3. YAKUTİYE MEDRESESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ.....	102
2.4. YAKUTİYE MEDRESESİ TAŞ BEZEMELERİNİN ÇİZİMLERİ VE TAKIYA UYARLANMASI.....	112
SONUÇ.....	140
KAYNAKLAR.....	142
ÖZGEÇMİŞ.....	145

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE VE YAKUTİYE MEDRESESİ
TAŞ BEZEMELERİNİN TAKI SANATI'NA UYGULANIRLIĞI****Emrah KORKUTAN****Danışman : Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR****2011- Sayfa: 141****Jüri : Doç.Dr. Ali Murat AKTEMUR****: Doç.Dr. Mustafa BULAT****: Yard.Doç.Dr. Oktay HATİPOĞLU**

Geleneksel Türk el sanatlarımız içinde önemli bir yer tutan taş bezemeciliği, zengin kompozisyon örnekleri ile mimari süslemelerde ustalıkla kullanılan bir unsurdur.

Erzurum ili coğrafyasında varolmuş her medeniyetin, kendi kültüründen izler bıraktığı zengin bir mozaik sergilenmektedir. Bu mozaikte önemli iki eser ön plana çıkar. Bunlar; Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'dir. İlhanlılar dönemi mimari yapısı olan bu seçkin eserler, dönem ve üslup açısından Anadolu Selçuklu Sanatı içerisinde incelenmektedir. Bu eserlerin taş bezemelerinde kullanılan Türk motifleri günümüzde canlılığından neredeyse hiçbir şey kaybetmemiştir.

Tez eserine öncelikle kütüphane araştırmasıyla başlanmış, bunu Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'nin taş bezemelerinin yerinde tetkik edilmesi, fotoğraflarının çekilmesi ve eskizlerinin çıkarılması takip etmiştir. Yüzey araştırması olarak da adlandırdığımız bu çalışmalar bitirildikten sonra elde edilen veriler ışığında yazım ve çizim aşamasına geçilmiştir. Elde edilen çizim örneklerinin, motif, desen, kompozisyon ve teknik açıdan ana karakterleri belirlenerek ve bu motifleri Takı Sanatı'na uygulayarak kültürümüzü yaşatmak hedeflenmiştir.

Tez içeriğini oluşturan medreselerle dönem ve üslupta benzerlik gösteren Anadolu'daki diğer medreseler karşılaştırma yapıldıktan sonra sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bezeme, Erzurum, Motif, Medrese, Takı Sanatı.

ABSTRACT
MASTER'S THESIS
APPLIED TO THE ART OF JEWELRY
OF STONE ORNAMENTS OF DOUBLE MINARET MADRASAH
AND YAKUTİYE MADRASAH İN ERZURUM

Emrah KORKUTAN

Advisor : Assoc.Prof.Dr. Ali Murat AKTEMUR

2011- Page: 141

Jury : Assoc.Prof.Dr. Ali Murat AKTEMUR

: Assoc.Prof.Dr. Mustafa BULAT

: Assist.Prof.Dr. Oktay HATİPOĞLU

Holds an important place in traditional Turkish hand arts ornament stone, rich with examples of composition is an element of architectural decoration used skillfully.

Geography of the province of Erzurum, every civilization existed, traces left by their own culture is a rich mosaic on display. This mosaic of two important works of interest to the fore. These are Double Minaret Madrasah in Erzurum and Yakutiye Madrasah. This elegant architectural structure Ilkhanate period artifacts, studied in the Art of the Anatolian Seljuk period and in terms of style. Turkish motifs are used in stone decorations today, the viability of these works did not lose almost nothing.

The thesis work of the library survey first started, it Yakutiye Madrasah in Erzurum Double Minaret Madrasah and on-site inspection of the stone decorations, taking photos and was followed by removal of sketches. The survey in the light of available data on completion of these studies have been named as writing and drawing process begins. The obtained samples of the drawing, motif, pattern, composition and technical aspects, and these motifs are the main characters are determined by applying Jewelry Art of culture is to survive.

Madrasahs by the contents of the thesis period and style, similar conclusions were reached in Anatolia after comparison with other religious colleges.

Key words: Ornament, Erzurum, Motif, Madrasah, The Art of Jewelry.

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Resim: 1. Erzurum İli ve Palandöken Dağları.....	41
Resim: 2. Erzurum Çifte Minareli Medrese.....	42
Resim: 3. Erzurum Çifte Minareli Medrese Avlusu.....	43
Resim: 4. Erzurum Çifte Minareli Medrese Taçkapısı.....	44
Resim: 5. Medrese Doğu Minaresi.....	45
Resim: 6. Medrese Batı Minaresi.....	45
Resim: 7. Erzurum Çifte Minareli Medrese Planı.....	46
Resim: 8. Erzurum Çifte Minareli Medrese (doğu) Sütun Bezemeleri.....	47
Resim: 9. Medresenin Kümbet Yönünden (güney) Görünüşü.....	47
Resim: 10. Erzurum Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürleri.....	48
Resim: 11. Medrese Avlusu, Doğu Sütunları ve Ana Eyvan.....	51
Resim: 12. Erzurum Çifte Minareli Medrese Kümbeti, Saçak Altı Bezemeleri.....	52
Resim: 13. Erzurum Çifte Minareli Medrese.....	56
Resim: 14. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (batı).....	57
Resim: 15. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (doğu).....	57
Resim: 16. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordür Bezemeleri.....	58
Resim: 17. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Hayat Ağacı.....	59
Resim: 18. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (batı).....	60
Resim: 19. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (doğu).....	61
Resim: 20. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu.....	62
Resim: 21. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme.....	63
Resim: 22. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme.....	64
Resim: 23. Çifte Minareli Medrese Taçkapısındaki Geometrik Bezeme.....	65
Resim: 24. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Geometrik Bezeme...66	66
Resim: 25. Çifte Minareli Medrese Giriş Kapısındaki Bezeme.....	67
Resim: 26. Çifte Minareli Medrese Duvarındaki (batı) Mukarnaslı Kavsara.....	68
Resim: 27. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Örneği.....	69
Resim: 28. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Örneği.....	70
Resim: 29. Çifte Minareli Medrese Batı Eyvanın Güney Duvarındaki Bezeme.....	71
Resim: 30. Çifte Minareli Medrese Doğu Eyvanın Kuzey Duvarındaki Bezeme.....	72

Resim: 31.	Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme.....	73
Resim: 32.	Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme.....	74
Resim: 33.	Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme.....	75
Resim: 34.	Çifte Minareli Medrese Eyvanından Kemer Bezeme.....	76
Resim: 35.	Çifte Minareli Medrese Eyvanından Başlangıç Kemerini.....	77
Resim: 36.	Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Örneği.....	78
Resim: 37.	Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi.....	79
Resim: 38.	Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi.....	80
Resim: 39.	Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi.....	81
Resim: 40.	Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi.....	82
Resim: 41.	Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi.....	83
Resim: 42.	Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başlı Bezemesi.....	84
Resim: 43.	Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başlı Bezemesi.....	85
Resim: 44.	Çifte Minareli Medrese Kümbeti.....	86
Resim: 45.	Çifte Minareli Medrese Kümbet Saçağı Üstündeki Bezeme Şeridi.....	87
Resim: 46.	Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği.....	88
Resim: 47.	Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği.....	89
Resim: 48.	Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği.....	90
Resim: 49.	Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği.....	91
Resim: 50.	Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Sütun Başlığı Örneği.....	92
Resim: 51.	Erzurum Çifte Minareli Medrese.....	93
Resim: 52.	Çifte Minareli Medrese Resim 51'in Mum Model Uygulaması.....	93
Resim: 53.	Çifte Minareli Medrese Resim 51'in Takı Tasarımı Uygulaması.....	93
Resim: 54.	Erzurum Çifte Minareli Medrese.....	94
Resim: 55.	Çifte Minareli Medrese Resim 54'ün Takı Tasarımı Uygulaması.....	94
Resim: 56.	Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (doğu).....	95
Resim: 57.	Çifte Minareli Medrese Resim 56'nın Mum Model Uygulaması.....	95
Resim: 58.	Çifte Minareli Medrese Resim 56'nın Takı Tasarımı Uygulaması.....	95
Resim: 59.	Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (batı).....	96
Resim: 60.	Çifte Minareli Medrese Resim 59'un Takı Tasarımı Uygulaması.....	96
Resim: 61.	Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği.....	97
Resim: 62.	Çifte Minareli Medrese Resim 61'in Mum Model Uygulaması.....	97
Resim: 63.	Çifte Minareli Medrese Resim 61'in Takı Tasarımı Uygulaması.....	97

Resim: 64. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme.....	98
Resim: 65. Çifte Minareli Medrese Resim 64'ün Mum Model Uygulaması.....	98
Resim: 66. Çifte Minareli Medrese Resim 64'ün Takı Tasarımı Uygulaması.....	98
Resim: 67. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Örneği.....	99
Resim: 68. Çifte Minareli Medrese Resim 67'nin Mum Model Uygulaması.....	99
Resim: 69. Çifte Minareli Medrese Resim 67'nin Takı Tasarımı Uygulaması.....	99
Resim: 70. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi.....	100
Resim: 71. Çifte Minareli Medrese Resim 70'in Mum Model Uygulaması.....	100
Resim: 72. Çifte Minareli Medrese Resim 70'in Takı Tasarımı Uygulaması.....	100
Resim: 73. Çifte Minareli Medrese Resim 19'un Takı Tasarımı Uygulaması.....	101
Resim: 74. Çifte Minareli Medrese Resim 35'in Takı Tasarımı Uygulaması.....	101
Resim: 75. Çifte Minareli Medrese Resim 41'in Takı Tasarımı Uygulaması.....	101
Resim: 76. Yakutiye Medresesi.....	103
Resim: 77. Yakutiye Medresesi Taçkapısı.....	104
Resim: 78. Yakutiye Medresesi Minaresi.....	104
Resim: 79. Erzurum Yakutiye Medresesi Planı.....	105
Resim: 80. Yakutiye Medresesi Kümbeti.....	106
Resim: 81. Yakutiye Medresesi Taçkapı Mukarnaslı Kavsarası.....	107
Resim: 82. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süslemeleri.....	109
Resim: 83. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süslemeleri ve Hayat Ağacı.....	110
Resim: 84. Erzurum Yakutiye Medresesi.....	112
Resim: 85. Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme.....	113
Resim: 86. Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme.....	114
Resim: 87. Yakutiye Medresesi Taçkapı Sütuncesindeki Bezeme	115
Resim: 88. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki Bezeme.....	116
Resim: 89. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi.....	117
Resim: 90. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi.....	118
Resim: 91. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi.....	119
Resim: 92. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi.....	120
Resim: 93. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu.....	121
Resim: 94. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme.....	122
Resim: 95. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme.....	123

Resim: 96. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (güney) Süsleme Panosu.....	124
Resim: 97. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme...	125
Resim: 98. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme...	126
Resim: 99. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme...	127
Resim: 100. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (kuzey) Süsleme Panosu.....	128
Resim: 101. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme..	129
Resim: 102. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme.....	130
Resim: 103. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme.....	131
Resim: 104. Yakutiye Medresesi Kümbeti.....	132
Resim: 105. Yakutiye Medresesi Kümbeti Üzerindeki Bezeme.....	133
Resim: 106. Erzurum Yakutiye Medresesi.....	134
Resim: 107. Yakutiye Medresesi Resim 106'nın Mum Model Uygulaması.....	134
Resim: 108. Yakutiye Medresesi Resim 106'nın Takı Tasarımı Uygulaması.....	134
Resim: 109. Erzurum Yakutiye Medresesi.....	135
Resim: 110. Yakutiye Medresesi Resim 109'un Takı Tasarımı Uygulaması.....	135
Resim: 111. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu.....	136
Resim: 112. Yakutiye Medresesi Resim 111'in Takı Tasarımı Uygulaması.....	136
Resim: 113. Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme.....	137
Resim: 114. Yakutiye Medresesi Resim 113'ün Mum Model Uygulaması.....	137
Resim: 115. Yakutiye Medresesi Resim 113'ün Takı Tasarımı Uygulaması.....	137
Resim: 116. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi.....	138
Resim: 117. Yakutiye Medresesi Resim 116'nın Mum Model Uygulaması.....	138
Resim: 118. Yakutiye Medresesi Resim 116'nın Takı Tasarımı Uygulaması.....	138
Resim: 119. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme.....	139
Resim: 120. Yakutiye Medresesi Resim 119'un Mum Model Uygulaması.....	139
Resim: 121. Yakutiye Medresesi Resim 119'un Takı Tasarımı Uygulaması.....	139

ÇİZİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Çizim: 1. Erzurum Çifte Minareli Medrese Çizimi.....	56
Çizim: 2. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	57
Çizim: 3. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	57
Çizim: 4. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordür Bezemelerinin Çizimi.....	58
Çizim: 5. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordür Bezemelerinin Çizimi.....	59
Çizim: 6,7. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Hayat Ağacı Çizimi.....	59
Çizim: 8. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (batı) Çizimi.....	60
Çizim: 9. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (batı) Çizimi.....	60
Çizim: 10. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (doğu) Çizimi.....	61
Çizim: 11. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (doğu) Çizimi.....	61
Çizim: 12. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	62
Çizim: 13. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	62
Çizim: 14. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi.....	63
Çizim: 15. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi.....	63
Çizim: 16. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi.....	64
Çizim: 17. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi.....	64
Çizim: 18. Çifte Minareli Medrese Taçkapısındaki Geometrik Bezeme Çizimi.....	65
Çizim: 19. Çifte Minareli Medrese Taçkapısındaki Geometrik Bezeme Çizimi.....	65
Çizim: 20. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Geometrik Bezeme Çizimi.....	66
Çizim: 21. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Geometrik Bezeme Çizimi.....	66
Çizim: 22. Çifte Minareli Medrese Giriş Kapısındaki Bezeme Çizimi.....	67
Çizim: 23. Çifte Minareli Medrese Giriş Kapısındaki Bezeme Çizimi.....	67
Çizim: 24. Çifte Minareli Medrese Duvarındaki (batı) Mukarnaslı Kavsara Çizimi....	68
Çizim: 25. Çifte Minareli Medrese Duvarındaki (batı) Mukarnaslı Kavsara Çizimi....	68
Çizim: 26. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi.....	69
Çizim: 27. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi.....	69
Çizim: 28. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi.....	70
Çizim: 29. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi.....	70
Çizim: 30. Çifte Minareli Medrese Batı Eyvanın Güney Duvarındaki Bezeme Çizimi.....	71

Çizim: 31. Çifte Minareli Medrese Batı Eyvanın Güney Duvarındaki Bezeme Çizimi.....	71
Çizim: 32. Çifte Minareli Medrese Doğu Eyvanın Kuzey Duvarındaki Bezeme Çizimi.....	72
Çizim: 33. Çifte Minareli Medrese Doğu Eyvanın Kuzey Duvarındaki Bezeme Çizimi.....	72
Çizim: 34. Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	73
Çizim: 35. Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	73
Çizim: 36. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Örneğinin Çizimi.....	74
Çizim: 37. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Örneğinin Çizimi.....	74
Çizim: 38. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Örneğinin Çizimi.....	75
Çizim: 39. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Örneğinin Çizimi.....	75
Çizim: 40. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Kemer Bezeme Çizimi.....	76
Çizim: 41. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Kemer Bezeme Çizimi.....	76
Çizim: 42. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Başlangıç Kemer.....	77
Çizim: 43. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Başlangıç Kemer.....	77
Çizim: 44. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi.....	78
Çizim: 45. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi.....	78
Çizim: 46. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	79
Çizim: 47. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	79
Çizim: 48. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	80
Çizim: 49. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	80
Çizim: 50. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	81
Çizim: 51. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	81
Çizim: 52. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	82
Çizim: 53. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	82

Çizim: 54. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	83
Çizim: 55. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	83
Çizim: 56. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi.....	84
Çizim: 57. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi.....	84
Çizim: 58. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi.....	85
Çizim: 59. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi.....	85
Çizim: 60. Çifte Minareli Medrese Kümbeti Çizimi.....	86
Çizim: 61. Çifte Minareli Medrese Kümbet Saçağı Üstündeki Bezeme Şeridi Çizimi..	87
Çizim: 62. Çifte Minareli Medrese Kümbet Saçağı Üstündeki Bezeme Şeridi Çizimi..	87
Çizim: 63. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Çizimi.....	88
Çizim: 64. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Çizimi.....	88
Çizim: 65. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi.....	89
Çizim: 66. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi.....	89
Çizim: 67. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi.....	90
Çizim: 68. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi.....	90
Çizim: 69. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi.....	91
Çizim: 70. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi.....	91
Çizim: 71. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Sütun Başlığı Çizimi.....	92
Çizim: 72. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Sütun Başlığı Çizimi.....	92
Çizim: 73. Erzurum Çifte Minareli Medrese Çizimi.....	93
Çizim: 74 Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	95
Çizim: 75. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	96
Çizim: 76. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Çizimi.....	97
Çizim: 77. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi.....	98
Çizim: 78. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi.....	99
Çizim: 79. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi.....	100
Çizim: 80. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi.....	112
Çizim: 81. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi.....	113
Çizim: 82, 83. Erzurum Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	113
Çizim: 84. Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	114
Çizim: 85. Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	114
Çizim: 86. Yakutiye Medresesi Taçkapı Sütuncesindeki Bezeme Çizimi.....	115

Çizim: 87. Yakutiye Medresesi Taçkapı Sütuncesindeki Bezeme Çizimi.....	115
Çizim: 88. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki Bezeme Çizimi.....	116
Çizim: 89. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki Bezeme Çizimi.....	116
Çizim: 90. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	117
Çizim: 91. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	117
Çizim: 92. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	118
Çizim: 93. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	118
Çizim: 94. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	119
Çizim: 95. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	119
Çizim: 96. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	120
Çizim: 97. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	120
Çizim: 98. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	121
Çizim: 99. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	121
Çizim: 100. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi.....	122
Çizim: 101. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi.....	122
Çizim: 102. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi.....	123
Çizim: 103. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi.....	123
Çizim: 104. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (güney) Süsleme Panosu Çizimi....	124
Çizim: 105. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	125
Çizim: 106. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	125
Çizim: 107. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	126
Çizim: 108. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	126
Çizim: 109. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	127

Çizim: 110. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	127
Çizim: 111. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (kuzey) Süsleme Panosu Çizimi....	128
Çizim: 112. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	129
Çizim: 113. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	129
Çizim: 114. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	130
Çizim: 115. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	130
Çizim: 116. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	131
Çizim: 117. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	131
Çizim: 118. Yakutiye Medresesi Kümbeti Çizimi.....	132
Çizim: 119. Yakutiye Medresesi Kümbeti Çizimi.....	132
Çizim: 120. Yakutiye Medresesi Kümbeti Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	133
Çizim: 121. Yakutiye Medresesi Kümbeti Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	133
Çizim: 122. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi.....	134
Çizim: 123. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi.....	135
Çizim: 124. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi.....	136
Çizim: 125. Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi.....	137
Çizim: 126. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi.....	138
Çizim: 127. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi.....	139

ÖNSÖZ

Toplumların yaşama biçimleri, inanç ve düşünceleri ile sembolleşen kale, kule, kilise, şapel, manastır, cami, mescit, medrese, türbe, kervansaray, kümbet gibi mimari eserler tarihi süreç içinde ortaya koyduğu, kültürel zenginlik ve çeşitlilikleriyle günümüzde önemli bir kaynak oluşturmaktadırlar.

Türk süsleme sanatlarımızda zengin motif karakterleri, tarihin her döneminde olduğu gibi İlhanlı ve Selçuklu mimari eserlerinde de kendini gösterir. Diğer tezyini sanatlarda olduğu gibi taş işçiliği ile oluşturulan eserler, döneminin sanat anlayışını yansıtır.

Anadolu topraklarında günümüze miras bırakılan, İlhanlı medreselerinin en büyüğü ve görkemlilerinden olan Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi zengin taş bezemeleriyle dikkat çekicidir. Bu eserler her ne kadar İlhanlı yapısı olsa da dönem ve üslup açısından incelendiğinde Selçuklu sanat anlayışını yansıtan zengin kompozisyonlara sahiptir.

Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi taş bezemelerinde ağırlıklı olarak bitkisel, geometrik ve figürlü bezemeler kullanılmıştır. Bitkisel bezemelerde; rumi, palmet, lotus ve hayat ağacı, geometrik bezemede; geçmeler, sekizgen, yıldız, çengel ve kare gibi motifler, figürlü bezemelerde; aslan, çift başlı kartal şahin ve ejderha gibi motiflerin yer aldığı görülmüştür.

Bu çalışmada ele alınan Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi taş bezeme örneklerinin geleneksel Türk el sanatlarımızdan Takı Sanatına motif ve kompozisyon zenginliği açısından katkı sağlayacağı kanaatiyle yola çıkılmış ve bu sonuca varılmıştır.

Çalışmama bilgi ve tecrübeleriyle değerli katkılarda bulunan danışman hocam sayın Doç. Dr. Ali Murat AKTEMUR'a ve aileme teşekkürlerimi arz ederim.

GİRİŞ

Araştırmada, Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'nin cephe, eyvan ve kümbet üzerindeki taş bezemelerini tespit etmek, motif ve kompozisyon özelliklerini fotoğraflarla ve çizimlerle belgeleyerek ortaya koymak, kültürel değerlerimizi araştırarak, elde edilen bulguları doküman haline getirmek, yeni ürünlerin oluşturulmasına kaynak hazırlamak, bu kaynakları gelecek nesillere ulaştırmak amaçlanmıştır.

Tez eserine öncelikle kütüphane araştırmasıyla başlanmış, bunu Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'nin taş bezemelerinin yerinde tetkik edilmesi, desen ve kompozisyonların fotoğraflarının çekilmesi ve eskizlerinin çıkarılması takip etmiştir.

Literatür taraması sonucu elde edilen bilgilere göre kullanılan bezeme öğeleri ve motiflerin kaynakları da belirtilmiştir.

Elde edilen çizim örneklerinin, motif, desen, kompozisyon ve teknik açıdan ana karakterleri belirlenerek kültürümüzü yaşatmak hedeflenmiştir.

Bu çalışmalar bitirildikten sonra elde edilen veriler ışığında yazım ve çizim aşamasına geçilmiştir.

Eskizlerin çizimi esnasında, gerek motif gerekse kompozisyon örneklerinin orijinaline sadık kalınarak çizimler tamamlanmıştır.

Uygulamalı olarak elde edilmiş verilerin dijital ortamda çizilmesine geçilmiştir.

Her bir motif ve kompozisyon en küçük ayrıntıya kadar incelenerek çizimlere yansıtılmıştır.

Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'nde yer alan motif ve kompozisyonların çizimlerinin dijital ortamda yapılmasını, yine dijital ortamda renklendirme çalışmaları takip etmiştir.

Yapılan çizim ve renklendirmeler daha sonra tezin içinde yer alacak şekilde uygun ölçüde küçültülmüştür.

Tüm toplanan veriler tez içinde her bir örnek (fotoğraf, çizim, renklendirme) ayrı ayrı belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM'UN TARİHÇESİ VE COĞRAFİ DURUMU

1.1. ERZURUM'UN TARİHÇESİ

1.1.1 Prehistorik Dönem ve İlkçağlar

Doğu Anadolu'nun en yüksek ovalarından biri olan Erzurum Ovası'nın güneyinde, Palandöken Dağı'nın kuzey eteklerinde yer alan Erzurum'un ilk kuruluş yeri konusunda, bilim insanları arasında tam bir fikir birliği oluşmuş değildir. M.Ö. 4 binlere kadar uzanan prehistorik dönemlerde çevrede ortaya çıkan çok sayıda kültür verilerinin ortak özelliklerinden, yaklaşık altı bin yıldır Erzurum ve çevresinde iskân edildiği anlaşılmaktadır¹.

Şehrin ilk kuruluş yeri hakkında henüz fikir birliği oluşmamıştır. Çevresinde kazılarla ortaya çıkarılan Karaz (Kahramanlar) bölgesi, bazı arkeolog ve tarihçilerce en eski yerleşim yeri olarak gösterilirken, bazıları da Pulur (Ömertepe) için aynı kanaati taşımaktadır. Hatta Tufanç (Güzelova) ve bugünkü Kale ve çevresi de ilk yerleşim yeri olma konusunda ileri sürülen yerler arasında bulunmaktadır².

1940-1942 yılları arasında Karaz Kazılarını yöneten Prof. Dr. Hamit Zübeyir Koşay, ortaya çıkan ve bazı bölgelerle ortak özelliklerini tespit ettiği Karaz Kültürü ile M. Ö. 4 binlere kadar inen kültür karakteristiğinin; Filistin'den Kuzey Suriye'ye, oradan Malatya'ya, Erzurum'a ve Gürcistan üzerinden de Transkafkasya'ya kadar uzandığını ileri sürmektedir. Yörede yapılan diğer kazılarda (Pulur, Tufanç Sos Höyük, Bulamaç)

¹İ. K. Kökten, "1945 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları", *Belleten*, S.43, Ankara 1947, s.464; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.12.; N. Koçhan - M. Karaosmanoğlu - B. Can, "Erzurum Çevresinde Eskiçağ Yerleşmeleri", *Arkeoloji Anadolu Avrasya*, S.I, 2005, s.4.; A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 9.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s. 25.

²H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, ss.16-32.; H. Z. Koşay-K. Turfan, "Erzurum Karaz Kazısı Raporu", *Belleten*, XXIII/91(1959), s. 349.; H. Z. Koşay - H. Vary, *Pulur Kazısı*, Ankara 1964, s. 11.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, ss. 445-450.; H. Z. Koşay, "Dumlu ve Güzelova", (Erzurum Araştırmaları), *Atatürk Konferansları*, 1964, ss. 91-92.; H. Z. Koşay - H. Vary, *Güzel ova Kazısı*, Ankara 1967, s. 9,10.; H.Z. Koşay "Pulur ve Güzelova", (Erzurum Araştırmaları), *Atatürk Konferansları*, 1964, s. 91-94.; H. Z. Koşay, "Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi", Atatürk Üniversitesi 50 Yıl Armağanı, *Erzurum ve Çevresi I*, Erzurum 1974, s.53.; H. Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Ankara 2007, s. 10.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 14.

ortaya çıkan veriler de yer yer bu ortak kültür birliğine işaret etmektedir³.

Demir Çağları diye bilinen M. Ö. II.ve I. bin arasından Erzurum Ovası'nda, Kuzeydoğu Anadolu'da Erzurum, Sarıkamış, Kağızman, Kars yörelerinde siyasi birlik kurmuş olan Diauehi Krallığı'nın merkezi, Erzurum Ovası'nın kuzeybatısı ile Gürcü Boğazı dolayları gösterilmektedir. Umudum yakınlarındaki Kalor Tepe ve çevresindeki kült merkezleri, bu kültürün günümüze kadar uzanan kalıntılarıdır⁴. Bu kült merkezlerinin ayrıntılarına, ilk yerleşim yerlerinde işaret edilecektir.

Söz konusu çağlarda, Orta Anadolu'da devlet kurmuş olan Hititler'in ataları sayılan Hatti'ler de M. Ö II.-I. bin yılları arasında Erzurum'un batısında siyasi etkinliklerini hissettiren diğer bir siyasi teşekküldür⁵.

“Tarihte Haldi'ler olarak bilinen; Gümüşhane, Bayburt ve Kuzey Çoruh havzalarında siyasi bir kuvvet oluşturan toplulukların nüfuz ve etki alanları, aynı dönemde Erzurum'a kadar uzanmıştır”⁶.

Milattan önceki I. binde ise, Erzurum'un bugünkü kuruluş yeri olan Kale ve çevresi aktif hale getirilmiştir⁷. Burası; doğu-batı, kuzey-güney yollarının kesişim noktası, suyu bol, çevre hâkimiyeti bakımından son derece elverişli ve stratejik açısından önemli bir yerleşim yeri idi. Karadeniz kıyılarını güneye, güneydoğuya, Anadolu'yu da İpek Yolu vasıtasıyla Hazar'ın kuzey ve güneyinden Orta Asya'ya, Uzak Doğu'ya bağlayan önemli bir güzergâh üzerinde bulunan Erzurum, İlk ve Ortaçağlar boyunca da Anadolu'nun kilidi rolünü daima üzerinde taşımıştır.

³M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.28.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 447.; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s. 29.; H. Z. Koşay - H. Vary, *Pulur Kazısı*, Ankara 1964, s.23; H. Z. Koşay - H. Vary, *Güzelova Kazısı*, Ankara 1968, s.12.; A. Sagona, “Ortaçağdan Önce Kars”, *Kars Beyaz Uykusuz Uzakta*, İstanbul 2006, s.14.

⁴H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.; A. Çilingiroğlu, “Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe)” *Anadolu Araştırmaları*, VIII, İstanbul 1980, s.191.; M. Pehlivan, *Hayaşa*, Erzurum 1991.; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresi Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.18.; K. Köroğlu, “Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası”, *Belleten*, C. LXIV, s.241, Ankara 2001, s.718.; A. Ozan, “Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı: Nedenler ve Sonuçları”, *Arkeoloji Dergisi*, VIII, 2006/2, s.33.

⁵M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.34.; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.35.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.35.; D.Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.15.

⁶A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.12.; G. A. Uslu, *Gümüşhane Çevresinin Tarihi ve Sanat Eserleri*, İstanbul 1980, s.1.; S. Tozlu, *XIX.Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s.7.

⁷İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.9.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.6-7.; K. Köroğlu, “Urartu Krallığının Kuzey ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası” *Belleten*, C.LXIV, s.719.

Erzurum'un yerleşim yeri olarak seçilişinde, kale eteğinden ve çevresinden çıkan su kaynakları etkili olmuştur. Ancak burasının; ovaya ve çevreye hakim bir konumda bulunuşu, yörede yetiştirilen ürünler için de önemli bir pazar durumuna getirmiştir Erzurum'u...

Milattan önceki I. Binde, başta Van olmak üzere Urmiye Gölü'nden Gümüşhane ve Bayburt'a, Kuzey Mezopotamya'dan Çıldır Gölü kıyılarına kadar tüm Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurmuş olan Urartular'ın, aynı dönemde Erzurum'u egemenlikleri altında bulundurdıkları bilinmektedir⁸. Çok iyi taş ustalarına, kaya mezarlarına, sulama kanallarına, göletlere sahip bu devletin, Van çevresi ile Erzincan Altıntepe'de bıraktıkları eserler, onların milat öncesi I. binde (950-580), dünya uygarlığı adına önemli eserlere imzalarını attıklarını ortaya koymaktadır⁹.

*"M. Ö. VII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da etkisini hissettiren ve Kafkaslar yönünden gelen Kimmerler, Urartuların Anadolu'daki hâkimiyetlerini bu yüzyılın sonlarında tamamen zayıflatmış ve zamanla burada Anadolu kaynaklı bir çok yönetimin ortaya çıkmasını sağlamıştır"*¹⁰.

Urartular döneminin sonuna kadar Erzurum'un adı konusunda tarihi kaynaklardan fazla bilgi edinilememektedir. Ancak M. Ö. VII.yüzyılın başlarında bu yöreye gelen ve Herodot'a göre İskitlerle akraba ve onların ataları olan Kimmerlerle onları takip eden Med ve Persler döneminde Erzurum'un Karin olarak adlandırıldığı bilinmektedir. Bu ismin kökeninin Farsça olduğu anlaşılmaktadır¹¹.

⁸A. Çilingiroğlu, "Diauehi'de bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe (Kalortepe)", *Anadolu Araştırmaları*, C.VIII, İstanbul 1980, s.192.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011.; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.18.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.36.; A. Ozan, "Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı: Nedenler ve Sonuçları", *Arkeoloji Dergisi*, VIII, 2006/2, s.35.; K. Köroğlu, "Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası", *Bellekten*, C.LXIV, s.795.

⁹A. Çilingiroğlu, "Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Umudum tepe (Kalortepe)", *Anadolu Araştırmaları*, C.VIII, İstanbul 1980, s.192.; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.18.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.36.; A. Ozan, "Urartu Krallığını Kuzey Yayılımı: Nedenler ve Sonuçları", *Arkeoloji Dergisi*, VIII, 2006/2, s.35.; K. Köroğlu "Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesinin Tarihi Coğrafyası", *Bellekten*, C.LXIV, s.795.; H. Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarihi ve Sanat Eserleri*, Ankara 2007, s.10.; A. Erzen, *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara 1984.; A. Çilingiroğlu *Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı*, İzmir 1997, s.12.; S. Tozlu, *XIX. Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s.8.; K. Köroğlu, "Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı ve Qulha Ülkesi'nin Tarihi Coğrafyası", *Bellekten*, C.LXIV, s.241, Ankara 2001, s.717-747.; O. Belli, "Urartu Krallığı Döneminde Doğubeyazıt Bölgesi", *Güneşin Doğduğu Yer: Doğubeyazıt Sempozyumu*, İstanbul 2004, s.73-88.

¹⁰H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.20.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.15.; B. Darkot, "Erzurum" Maddesi; İ.A, C.3, s.342.; S. Tozlu, *XIX Yüzyılda Gümüşhane*, Erzurum 1998, s.12.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, s.46.

¹¹E. Konukçu, "Baycu Nayon'ın Erzurum Kuşatması", *Omeliyan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.484.; İ. H. Konyalı *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.10,12.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.32.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum" *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.4.; E. Kürkçüoğlu, *Orta Çağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.7.

Anadolu'da Kimmer istilaları çok etkili olmuştur. Ancak bazı toplulukların Kimmerler üzerine yaptığı saldırılar sonunda kısa sürede Anadolu'da etkilerini kaybeden bu toplulukların, Friglerin elinde bulunan Gordion'u da ele geçirdikten sonra Asurluların kuzey kolları tarafından Kilikya'da mağlup edilmeleriyle tamamen ortadan kalktıkları bilinmektedir¹².

Kimmer istilalarından sonra Herodot'a göre yine doğudan gelme kavimlerden biri olarak belirtilen İskitler de (Kimmerler gibi) Anadolu'ya doğudan Kafkaslar üzerinden girerek, Doğu ve Orta Anadolu'da yaşayan topluluklar üzerinde hâkimiyet kurarlar¹³. Asurlara göre İskitlerin M. Ö. 660 yılında Kimmer istilasından sonra toparlanan Urartuların Fırat ve Dicle'nin kaynaklarına yakın yerlerde kurdukları hâkimiyet bölgesi, 30-35 yıl içerisinde tamamıyla İskitler'in eline geçer. Urartuların enkazı üzerinde yörede Taolar, Spirianlar ve Phasianlar küçük yönetimler kurmuşlardır¹⁴.

“Tarihte İskit yada Saka olarak tanınan toplulukların kaynağının Orta Asya olması, bunların batıya yaptıkları göçlerle Karadeniz'in kuzeydoğusu, Kafkasya ve Anadolu'da önemli hareketlilik meydana getirmeleri sonucu, geldikleri ve yerleştikleri yörelerde ortaya koydukları eser ve kalıntılar, onların Orta Asya Türk kültürü ile ortak yanlarının bulunduğunu gösterir”¹⁵.

İskitlerden sonra batı da Frigya Krallığının egemenlik kurduğu topraklardan Erzurum ve Kafkas yöresine gelerek yerleşen Ermeni ve Gürcü (İbery) lerin de siyasi ve sanatsal anlamda önemli faaliyetlerde buldukları bilinmektedir. Bir kısım tarihçi ve arkeologlarca da Ermenilerin kendilerine Hay demelerinden hareketle, Hititlere komşu Azzi ve Hayaşalıların Ermeni toplumu ile ırkî ve siyasî yakınlıklarına dikkat çekilmektedir¹⁶. Pers Kralı I. Darius'un M. Ö. 518 yılında yazdırdığı Bisutum kitabesinde ilk kez geçen Ermeni adının, aslında Aramice'de Yüksek/Yukarı Ülke

¹²H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresi Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.20,23.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.46.

¹³H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.23.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.46. H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.

¹⁴H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.20.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.9.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.80.; Nizameddin Sami, *Zafername* (Çev.N.Lugal), Ankara 1949, s.124.; A. Ozan, “Urartu Krallığının Kuzey Yayılımı: Nedenler ve Sonuçları”, *Arkeoloji Dergisi*, VIII, C.2006/2, s.38,39.

¹⁵M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.81.; H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.23.; T. T. Rice, *Scythians*, London 1958, s.112.

¹⁶H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.24.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.12.

anlamına geldiğini belirten Prof. Dr. H. Zübeyir Koşay, bunun bir ırk değil bir coğrafi ad olduğunu belirtmektedir¹⁷.

“M. Ö. 323’te Büyük İskender’in Suriye’de ölümü ilk bir süre Selevkoslar’a bağlı kalan Erzurum ve Çevresinde Ermenilerin küçük beyliklere ayrıldıkları, Miladi yıllara doğru da bu yörenin doğudaki Parth’larla, batıdaki Romalılar arasında tampon bir bölge olarak varlığını sürdürdükleri anlaşılmaktadır”¹⁸.

Roma İmparatorunun Trayanus, M. S. 113 yılında Parthlar üzerine yaptığı sefer esnasında, önce Ermenilerin merkezi Artaşat’ı ardından da Parthaların merkezi Ktesifon’u ele geçirir¹⁹. Onu takip eden Roma İmparatoru Hadriyanus ise Ermenistan’ı, Roma’ya tabi olmak koşulu ile Artaşitlerden Kral Valarş’a teslim etmiştir. Valarş’ın faaliyetleri arasında en önemlisi, günümüzdeki Hristiyan Ermenilerin merkezi Vagarşapat (Ecmiyazin)’ı kurmuş olmasıdır²⁰. Bu sayede, M. Ö. IV. yüzyılda Hristiyanlık, Ermenistan ve Gürcistan’da St. Greguvar tarafından hızla yayılmıştır²¹. Ancak M. S. 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılan Roma İmparatorluğunun doğusundaki yönetim, sonradan Bizans adını almıştır²².

O tarihlerde hayli güçlü olan ve Hristiyanlığı resmi din olarak kabul eden Bizans, kendi şemsiyesi altındaki aynı dine inanan küçük krallık ve beyliklere Erzurum ve çevresinde uzun süre ağabeylik yapmış ve yaşama şansı vermiştir.

“Miladi IV.-V. yüzyıllarda Erzurum ve çevresinin, Parthların ortadan kalkmasından sonra onların halefi olan Sasaniler’le Bizans arasında tampon bir bölge olmaya devam ettiği görülür”²³.

“395-398 yılları arasında Karadeniz’in kuzey doğusunda yaşayan Hun gruplarından bazıları, başbuğları Kursık ve Basık tarafından Anadolu’ya ve Erzurum

¹⁷H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.24,25.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.96.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.

¹⁸H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.26.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Anıtları ve Kitabeleri, İstanbul 1936, s.12.

¹⁹H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.27.

²⁰H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.27.

²¹H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.27.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.16.

²²M. S. 395 yılında Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılan Devletin batıda olanının başkenti Roma, doğuda olanının başkenti ise Konstantinopolis idi. Mezhep bakımından da Katolik olan Roma’ya karşı, Doğu Roma Ortodoksluğu kabul etmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Doğu Roma’ya Bizans denmeye başlanmıştır. Bkz. G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi* (Çeviri, F. Işıltan), Ankara 1995, s.45.

²³H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.27.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.16’da şehrin kuruluşunu 450 yılı olarak verir.

çevresine önemli akınlarda bulunurlar”²⁴.

Doğu Roma (Bizans) İmparatoru II. Theodosius, Doğuda Sasaniler’e karşı hâkimiyet altında bulundurduğu topraklarda, başta Erzurum olmak üzere bazı önemli tahkimatlara girişir. Erzurum’un bugünkü kurulduğu yerde İç ve Dış Kale’den oluşan surları yaptırarak, kendi adını verdiği Theodosiopolis’i bir askeri garnizon şehri haline dönüştürür ve burayı Thema’lık merkezi yapar. İşte surlarla çevrili Theodosiopolis, Theodos’un çalışmaları sonunda M. S. 415-420 tarihleri arasında ilk surlu şehir haline getirilerek daha da önem kazanır²⁵. Çevrede aynı imparator tarafından inşa edilmiş daha bir çok yerleşim yerinde irili ufaklı pek çok kale, hisar, sur ve burç bulunmaktadır²⁶.

1.1.2. Ortaçağ

“Bizans ve Sasaniler arasında tampon bölgede yer alan Erzurum’a Sasanilerin ilk saldırısı, 482 yılında gerçekleşir. Çok iyi korunmakla birlikte Sasanilerin Teodosiopolis’i ele geçirmeleriyle buraları korumakla görevli Ermenilerin komutanı Vahan Mamikonian İspir yakınlarındaki Taik’e çekilmiş, öte yandan Sasani kuvvetleri şehrin kuzeydoğusundaki Tuy’u da yağmalamıştır”²⁷.

“502 yılında Sasaniler Theodosiopolis’e yeniden saldırır ve tahrip ederler. Bizanslılarca yeniden onarılan şehre bir sürede Anastasiopolis denmiştir”²⁸.

“Sasani-Bizans mücadeleleri Theodosiopolis üzerinde, 530’da, İmparator Justinianus ile Sasaniler arasında, 572’de yine imparator ile Sasani Kralı Husrev Anuşirvan arasında cereyan eder. Savaşlarda zarar gören şehir savaşlardan sonra

²⁴E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.4.

²⁵H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.138.; R. H. Ünal, *Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville d’Erzurum et de Sa Region*, Paris 1968.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.18-31.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.83.; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.I, s.214.; Mehmed Nusret, *Tarihçe-i Erzurum Yahut Hemşerilere Armağan*, Erzurum 1338, s.30.; V. Kocagüney, *Erzurum Kalesi ve Savaşları*, İstanbul 1942, s.24.; H. F. B. Lynch, *Armenia Studies and Travels*, London 1901, s.20.; R. Curzon, *Armenia One Year at Erzurum and on the Fronties of Russia Turkey and Persia*, London 1854, s.143.; S. Sandwith, *A Narrative of the Siege of Kars*, London 1856, s.58.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum” *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.10.; E. Kürkcüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.7.

²⁶E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.10.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilât Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.16.

²⁷M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.198.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.10.

²⁸E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.4.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.196. H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011.

yeniden onarılmış ve tahkim edilmiştir”²⁹.

577, 586, 591, 623 yıllarında Theodosiopolis’e Sasaniler’in yaptıkları saldırı ve kuşatmalar kısa süreli ele geçirişlerle atlatılarak, İslamiyetin zuhuruna kadar gelinmiştir. Bu dönemde yine bölgesel beylikler ve krallıklar da görülmeye ve çevre yönetiminde söz sahibi olmaya başlarlar. Bunların başında Bağrathlılar, Vahevuniler ve Memikonia’lılar gelmektedir³⁰.

Ancak İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in ve takiben Dört Halife döneminde Bizans-İslam mücadeleleri, her yerde olduğu gibi Erzurum çevresinde de sürdürülmüştür.

Sasaniler’in 642 yılında Nihavend’de Hz. Ömer’in ordusu tarafından mağlup edilmesi, onların sonunu getirmiştir³¹. Bu sonuç Bizans’ın doğudaki güçlü rakiplerinden birinin tarihten silinmesi anlamını taşıırken, bu kez güneyde yeni bir güç olarak ortaya çıkan İslamiyet, dini ve siyasi anlamda Bizans’ı hayli endişelendirmiştir.

Erzurum yöresindeki ilk Bizans-İslam mücadelesi Bizans İmparatoru Konstantin’in, Fırat’ın üst taraflarını tehdit eden Müslümanlara karşı giriştiği 100.000 kişilik orduyla yaptığı bir tenkil hareketi idi 658 yılındaki bu tenkil hareketi fazla bir başarı sağlamamıştır. Ancak imparatorun İspir, Manalı ile Erzurum’un merkez ve diğer ilçelerini kontrol altında tutmaya yönelik bir hareket olduğu anlaşılmaktadır³².

Arapların bu dönemde Kalikala olarak adlandırdıkları Erzurum, Halife Hz. Osman’ın görevlendirdiği Habib bin Mesleme tarafından tehdit edilmiştir. Kalikala’nın kuşatılması sırasında Bizanslılar’ın, Habib bin Mesleme’ye cizye ödemek kaydı ile anlaşma yapmak istedikleri bildirilmiş ve anlaşma sağlanmıştır. Bu esnada şehirde ilk ezanın okunduğu ve halktan bazılarının İslamiyet’i kabul ettikleri bilinmektedir³³.

“İslam tarihçileri Habib bin Mesleme’nin bir süre Kalikala’da kaldığını

²⁹M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.200.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.10.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.12.

³⁰E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.11.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.201.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.12.

³¹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.12.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.212. H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011.

³²M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.214.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.12.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.17.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.;

³³M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.218.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.13.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.13.; E. Kürkçüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.8.

belirtmektedir. Ancak bu sırada Bizans İmparatoru, Kalikala'nın Müslümanlardan alınması için büyük bir orduyu sefere göndermiştir. İki ordunun Kalika yerine Divin'de yaptıkları bu savaş (686), Kalikala'nın Bizans'a geçmesiyle sonuçlanmıştır"³⁴.

Emeviler zamanında Kalikala önlerinde cereyan eden bir diğer savaş ise, Halife Abdülmelik'in 700 yılında Abdullah adlı bir komutan idaresindeki İslam ordusunu buraya sevketmesiyle vukubulmuştur. Bu savaşta başarılı olan İslam orduları, içerisinde Erzurum'un da bulunduğu Yukarı Fırat havzasını ele geçirmiş ve İslam'ın bölgede daha kuvvetle yayılmasını ve tutunmasını sağlamıştır³⁵. 750 yılında Halifeliğin Emeviler'den Abbasiler'e geçmesiyle Kalikala çevresi, başkentini Bağdat'a taşıyan Abbasi yönetimine devredilmiştir. Aynı yıl şehirde yaşayan iki Ermeninin, İmparator Konstantinius'un kuvvetlerine kale giriş yolunu göstermeleriyle, ağırlığı Ermenilerden oluşan Bizans ordusu şehre girerek Müslümanları katletmiş ve şehirdeki İslâmî yapılar (cami, mescit) tahrip edilmiştir³⁶.

*"Bu arada İslâm ile Bizans arasında el değiştiren Kalikala, 799 yılında Halife El-Mehdi zamanında Bizans kuvvetlerince kuşatılmış, tahrip edilmiş ancak, Mutasım tarafından yeniden onarılmıştır"*³⁷.

840 yılında meydana gelen depremde Erzurum, büyük hasara uğramıştır. Deprem yaraları sarıldıktan sonra, Bizanslılar tarafından 906'da Leon'un, 923'de de VII. Konstantinius'un emriyle, şehir iki kez tahrip ve yağma edilmiştir. Son saldırıda tekrar Bizans eline geçen Kalikala, 948 yılında yeniden Müslümanların eline geçer³⁸.

Hemen bir yıl sonra 949'da Bizanslılarca geri alınan Kalikala, X. yüzyılın sonuna kadar el değiştirmeye devam etmiştir. Bu dönemde şehirde çok büyük ölçekli kiliselerin yanında; Kâbe Mescidi, Abdurrahman Gazi Mezarı gibi, yapıları değişse de adlarıyla yaşayan kültür varlıkları günümüze ulaşmıştır³⁹.

³⁴M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.218.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.13.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.14.

³⁵M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.223.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.13.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.15.

³⁶M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.226.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.13.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.15.

³⁷M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.248.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989", s.15.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.16.

³⁸E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989", s.15.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.16.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anutları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.36.

³⁹E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989", s.16.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.19.216.; M. H. Yınanç, "Erzurum" Maddesi, İ.A., C.IV, s.347.

1.1.3 Selçuklu ve Saltuklu Dönemi

Kaynağını Aral gölü çevresinden alan Oğuzlar, başbuğları Selçuk'un çevresinde Cent şehrinde toplanarak X. Yüzyıldan itibaren önemli bir güç oluşlardır⁴⁰. X.yüzyıl başından itibaren de büyük bir devlet haline dönüşerek, batıda Anadolu'nun doğusuna kadar Bizans Devleti'nin kontrolünde olan bu bölgenin kuzeydoğusunda, Ermeniler ve Gürcüler de önemli bir devlet olarak varlıklarını bu dönemde hissettiriyorlardı.

Selçukluların Bizanslılarla ilk temasları, 1015 yılındaki Çağrı Bey'in batıya yaptığı akınlara kadar iner. Bu dönemde doğu sınırlarının tehlikede olduğunu fark eden Bizans İmparatoru II. Basileios, doğu sınırlarına yakın yerlerde önemli gördüğü şehirlerin kale ve burçlarını takviye ederek bir takım tedbirler almıştır. Bu onarım ve tahkimatlardan Theodosiopolis de nasibini almıştır⁴¹.

1045 yılından itibaren Van çevresinde baskısını artıran Türkmenler, Bizans'a ait 24 kale ve şehri yağmalayarak Bizans için gerçek bir tehlike oluşturduklarını hissettirmişlerdir. Bu dönemde "Anadolu Fatih" unvanını almamış olan Kutalmışoğlu Süleyman Bey, Bizans komutanı Liparit'i mağlup ederek Bizans ordusuna kaşı ilk sınavını verirken, İbrahim Yınal da 1048 yılında Pasinler'de Bizanslılarla yaptığı Hasankale savaşını kazanmıştır⁴². Savaşın sonra Theodosiopolis'e gelen İbrahim Yınal ordusu, Sultan tepesi denilen yerden şehri seyretmiş, bir süre sonrada ovadaki Ardzen (Karaz)'i yakarak buraya kara arz anlamına gelen Karaz adının verilmesine sebep olmuştur.

Tarihi kaynakların verdiği bilgilere göre bu harekattan sonra İbrahim Yınal ve Tuğrul Bey kuvvetlerinin Theodosiopolis'e zarar vermeden Erzincan'a kadar giderek güzergah tespitinde buldukları ve üslerine geri döndükleri anlaşılmaktadır. Ancak adına Kapetru Savaşı da denilen Hasankale savaşı⁴³, Bizanslılarla Selçuklular arasındaki

⁴⁰E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.18.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.19.; M.F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.249.; M. F. Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, Ankara 1982.

⁴¹E. Konukçu "Tarihte Erzurum", *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.18.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.9.; E. Kürkcüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.65.

⁴²E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.19.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.19.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.3.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhat Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.36.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.10-11.

⁴³E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.19.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.13.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.22.; M. F. Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, Ankara 1982, s.19.; E. Kürkcüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.68.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.;

ilk ciddi savaş olmuş, bundan sonraki atılacak adımlar her iki devlet için de önemli bir uyarı mahiyetinde algılanmıştır. Çünkü savaşa katılan Selçuklu ordusunun içinde önemli bir kuvveti temsil eden Tuğrul Bey'in oğlu Şehzade Hasan, savaş öncesinde Vaspurakan Valisi Aaron tarafından Zap suyu kenarında pusuya düşürülerek öldürülmüştü. Bu olaya çok üzülen Tuğrul Bey'in artık Theodosiopolis üzerine yürümek için önemli bir nedeni olmuştur. İşte Hasankale (Kapetru) Savaşı'nın asıl nedeni de bu idi.

“1054 yılında Tuğrul Bey, ordusu ile Theodosiopolis'e ikinci kez gelerek şehri tepeden süzmüş, ancak bu kuşatma işine girişmeden, çevrede Erzen-i Rum dışında başka yerleşimleri (Kars, Malazgirt, ve Bayburt çevreleri) hakimiyeti altına almıştır”⁴⁴.

1063 yılında, Büyük Selçuklu tahtına oturan Sultan Alp Arslan, çağdaşı Bizans imparatoru X. Konstantinos Dukas'a ait Adıyaman (Gerger-Hısn-ı Mansur (Adıyaman))'ı yağmalamıştır. Bu saldırıdaki Türk kuvvetlerinin komutanı Emir Yusuf'un ölümü ile Alp Arslan, Bizans'la ilk kez direkt temas kurmuş oluyordu. Bu olaydan sonra Alp Arslan kuvvetleri, kuzeydoğu Anadolu'ya da bir sefer yaparak 1064 yılında Ani, Taik ve Gürcistan'ın güneyini ele geçirmiştir⁴⁵. Bizans'ın önemli güç kaybına yol açmasına neden olan bu fetihler sonucunda ele geçirilen yerlere, Türklere bağlılıkları bilinen valiler atanmıştır.

Bizans imparatoru Dukas'ın ölümü (1067) ile yerine Evdoksia İmparatoriçe olarak tahta geçmiş, Evdoksia ile evlenen Romanos Diojenes ise 1068 yılında tahtı ele geçirerek yeni Bizans imparatoru olmuştur. Bu olayların cereyan ettiği sıralarda Alp Arslan doğuda Bizans'a ait önemli bazı şehirleri de ele geçirmiş, Bizans-Selçuklu arasındaki ilişkiler bu olaylar nedeni ile iyice gerilmiştir⁴⁶.

Bunun üzerine Romanos Diogenes 13 Mart 1071 tarihinde doğu seferine çıkmış, Sivas üzerinden Theodosiopolis'e ulaşmış, bu arada themalardan orduya katılan askerlerle Bizans ordusu 200 bin'in üzerine çıkmıştı. Burada bir durum değerlendirmesi

⁴⁴D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535- 1566)*, Ankara 1998, s.20.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.19.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.25.

⁴⁵M. F. Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, Ankara 1982, s.28.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.343.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.20.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.20.

⁴⁶E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989 s.20.; M. F. Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi*, Ankara 1982, s.32.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.37.; E. Kürkçüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.73.

yapan Romanos Diogenes, Alp Arslan'ın Malazgirt'e geldiğinin haber alınması üzerine ordusuyla birlikte oraya hareket etmiştir.

Tarihe Malazgirt zaferi olarak geçen ve kendinden çok üstün Bizans ordusunu yenen Alp Arslan'ın kuvvetleri, 26 Ağustos 1071 tarihinde kendilerine Anadolu'nun kapılarının açıldığını sevinçle görerek, bundan sonraki hedeflerini belirlemişlerdir. Romanos Diogenes'in Alp Arslan'a esir düşmesi üzerine bazı anlaşmalarla imparator serbest bırakılmış, önemli bir Türk muhafız birliği tarafından önce Theodosiopolis'e, sonra da Konstantinopolis'e kadar götürülmüştür⁴⁷.

*“Malazgirt Zaferi’nden sonra Anadolu'nun fethine girişen Alp Arslan'ın yakın çevresindeki kumandanları, Anadolu'da fethettikleri yerlerde Alp Arslan'a bağlı, iç işlerinde serbest bazı beylikler kurmuşlardır ki bunlara Atabeylik denilmektedir. Bunlardan birisi Erzurum, Bayburt, İspir, Tercan, Oltu, Malazgirt gibi önemli yerleşim yerlerine hakim olan Saltuklular idi”*⁴⁸.

Saltukluların merkez yaptıkları Erzurum'un, Türklerce tam olarak ne zaman ele geçirildiği bilinmemektedir⁴⁹. Fethe kadar Theodosiopolis adıyla biline şehir, bu tarihten sonra Erzen-i Rum, Erzurum olarak anılmaya başlamıştır⁵⁰.

Beyliğin kurucusu Emir Saltuk hakkında tarihi bilgiler net değildir. Ancak bu kişinin Malazgirt savaşına katılan komutanlardan olduğu, zaferden sonra da Erzurum yöresini ele geçirerek burada M. 1202 yılına kadar sürecek olan Saltukluların ilk beyi olduğu konusunda ortak görüşler vardır. Öte andan zaferden birkaç yıl sonra, 1073-1074 yıllarında Erzurum'un Türklere geçtiği kabul edilir. Ebu'l-Kasım, on u takiben Ali Bey, Emir Saltuk'tan sonraki diğer iki Saltuklu Beydir⁵¹.

⁴⁷S. Eyice, *Malazgirt Savaşını Kaybeden IV. Romanos Diogenes*, Ankara 1971, s.91-103.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.342.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.20.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.21.

⁴⁸İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1957, s. 212.; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s.17.

⁴⁹D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.22.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.22.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.24.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.21.

⁵⁰İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.24.; E. Konukçu “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.22.; F. Sümer, “Saltuklular”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.III (1971), s.393.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.37.

⁵¹F. Sümer, “Saltuklular”, *Selçuklu Araştırma Dergisi*, III, (1971), s.399.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum” *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.22.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.22,28.

İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.135-143.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.97.; O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s.25.; R. Arık “Erzurum’da İki Cami (Two Mosques in Erzurum)”, *Vakıflar Dergisi*, S.VII, Ankara 1969, s.149.;

Erzurum'da ilk Selçuklu-Saltuklu eseri olarak bilinen Kale Mescidi ve Tepsi Minare, üçüncü Saltuklu hükümdarı Ebü'l Muzaffer Gazi ve'l-Ümem ünvanlı Ziyaeddin Gazi zamanında Erzurum Kalesine inşa ettirilmiştir⁵². Hükümdarın bu ünvanı da silindirik gövdeli tuğla minarenin gövde üst bölümüne, Şemsü'l Mülük ve'l –Ünem İnanç Yabgu Alp Tuğrul Bey, Ebu Muzaffer Gazi bin Ebü'l-Kasım olarak pişmiş tuğla ile yazılmıştır. Şehrin sembolü haline gelen tepsi Minare'ye, XIX. Yüzyılın ilk yarısında saat yerleştirilmesiyle daha çok Saat Kulesi olarak adlandırılmıştır. Yakında ki Kale Mescidi'nin minaresi olarak uzun süre kullanılan bu yapının banisi Ebü'l-Muzaffer Gazi, 1124-1132 yılları arasında Saltuklu Beyi olarak görev yapmıştır⁵³.

“Saltukluların kuzey komşuları; Bizansa tabi Haldialılar, kuzey doğuda Gürcüler ve Ani Şeddadileri, batıda Erzincan ve Kemah'da Mengücekliler, doğu ve güneydoğuda Ahlatşarlar idi. Bunlardan 1124'e doğru kuzeydoğudaki Gürcülerle araları gerginleşen Saltukluların İspir ve Pasinler çevreleri, Gürcüler tarafından yağmalanırken Oltu'da yakılmıştır”⁵⁴.

1132 yılında ölen Saltuklu Beyi Muzaffer Gazi'nin yerine yeğeni İzzettin Saltuk'un, dördüncü Saltuklu Beyi olarak 1168 yılına kadar bu görevi sürdürdüğü bilinmektedir⁵⁵. İzzettin Saltuk zamanında Erzurum'da ortaya çıkan olaylarda önemlisi Ani Emiri Şeddatlı Fahrettin'in, İzzettin'in kızlarından birini istemiş olmasıdır. Buna hayır yanıtını alan Ani Emiri, İzzettin'i, Ani'yi teslim alması için oraya çağırmış, sonrada tuzağa düşürerek pek çok askerini öldürmüştü ve kendisini de 100.000 altın karşılığında serbest bırakmıştır. Bir süre beysiz kalan Saltuklular da, İzzeddin'in serbest bırakılmasıyla beylerine yeniden kavuşmuşlardır.

R. H. Ünal, *Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de Sa Region*, Paris 1968, H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.141-142.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 22,28.

⁵²İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.135-143.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.97.; O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s.25.; R. Arık, “Erzurum'da İki Cami (Two Mosques in Erzurum)”, *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, Ankara 1969, s.149.; R. H. Ünal, *Le Monuments Islamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de Sa Region*, Paris 1968.; H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.141-142.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.22.

⁵³E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.23.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.23.

⁵⁴E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.23.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.23.

⁵⁵M. Y. Çağlayan, *Şu Bizim İspir*, İstanbul 1981, s.17.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.23.

İzzeddin, bir yandan Ani Şeddatlıları ve Gürcülerle uğraşırken, öte yandan merkezi Konya’da bulunan Anadolu Selçuklularıyla da akrabalık tesis etmiştir. Kızını Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan’a veren Saltuklu hükümdarının, gelini Konya’ya götürmek üzere yola çıkarılan düğün alayının Kayseri’de Danişmendli Beyi Yağı Basan tarafından önünün kesilerek gelinin kaçırılıp yeğeni Zün-nun ile evlendirilmesi, Saltuklu-Danişmendli Beylerinin aralarının açılmasına ve aralarında savaşa sebep teşkil etmiştir⁵⁶.

1168 yılında ölen İzzeddin’den sonra Nureddin Muhammed Saltuklu beyi olmuş, O’nun zamanında 1179 yılında Erzurum Ulu Cami yaptırılmış⁵⁷, adına bastırılan 1189 tarihli sikke üzerinde de unvanı, “Nasreddin Kızıl Arslan, Muhammed bin Saltuk” olarak geçmiştir. Nasreddin Kızıl Arslan zamanında, Gürcü Kralı David ile karısı Tamara’nın orduları Erzurum’a kadar gelmiş ve şehri kuşatarak, etrafı talan etmişlerdir(1191)⁵⁸.

1191’den sonra Saltukluların başlarında özellikle Tercan’da cami, hamam, kervansaray ve türbe yaptırmış olan Mama Hatun’u görmekteyiz. İzzeddin Saltuk’un KIZI, Muhammed Kızıl Arslan’ın da kardeşi olan Mama Hatun, 1200 yılına kadar yönetimini sürdürmüş, güneydeki Eyyubilerle iyi geçinmişse de 1200 miladi yılında gözden düşmüş, tutuklanmış ve bir süre sonrada ölmüştür. Bazı kaynaklar O’nun Tercan’da yaptırdığı türbesine gömüldüğünü belirtmektedir⁵⁹.

Mama Hatun’dan sonra Saltukluların başına son olarak Melikşah geçmiştir. 1200-1202 yılları arasındaki iki yıl kadar beylik sürdüren Melikşah döneminde Erzurum, Anadolu Selçuklu Sultanı II. Rükneddin Süleyman Şah tarafından Micingirt’e kadar tamamıyla Konya Selçuklularına bağlanmıştır (25 Mayıs 1202).

⁵⁶E. Konukçu “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.24.

⁵⁷E. Konukçu “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.24.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi ve Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s.96-97.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.219-221.; O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s.25.; R. Arık, “Erzurum’da İki Cami (Two Mosques in Erzurum)”, *Vakıflar Dergisi*, S.VIII, Ankara 1969, s.149.; R. H. Ünal, *Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville d’Erzurum et de Sa Region*, Paris 1968, s.15.; H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.142-144.; H. Karamağaralı, “Erzurum Ulu Cami”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, III, Ankara 1981, s.137-177.; H. Yurttaş, “Erzurum Ulu Camii’ne Ait Yeni Bir Kitabe ve Yapı Hakkında Bazı Düşünceler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.17, Erzurum 2001, s.191-208.

⁵⁸E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.24.

⁵⁹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989 s.25.; S. K. Yetkin, “Mama Hatun Türbesi”, *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, I, Ankara 1957, s.75-92.; H. Gündoğdu, “Tercan ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Cumhuriyetin 75. Yılında Tercan*, Ankara 1998, s.215-264.; O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s.130.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.29.

M. 1202 yılından 1230'a kadar Erzurum, Konya Selçukluları tarafından yönetilmiştir⁶⁰.

Bu dönemde II. Kılıç Arslan'ın oğlu olan Mugisiddin Tuğrul Şah, önceleri Elbistan da görev yapmış, II. Rükneddin Süleyman Şah'la Erzurum Seferi'ne katılmış, Saltuklu Beyliğinin ortadan kaldırılmasıyla da Erzurum'da yönetimin başına getirilmiştir.

Mugisiddin Tuğrul Şah'ın döneminde Trabzon Rum İmparatorluğunun ortaya çıkmasıyla Erzurum'un batısındaki Bayburt'a özen gösterilmiş, Gürcüler de çevrede yeni hareket ve istilalara girişmişlerdir. Eyyubiler ise Ahlat taraflarını tehdit etmişlerdir. Bu karşılıklı mücadeleler, Tuğrul Şah'ın 1223'lere kadar Erzurum Beyliğini sürdürdüğünü göstermektedir. Adına kestirdiği sikkelerde Halife ile Süleyman Şah'ın adlarına yer verilmiştir⁶¹.

Mugisiddin Tuğrul Şah'tan sonra Erzurum Selçuklularının başına Rükneddin Cihan Şah geçmiştir. 1225'ten 1230'a kadar beylik süren bu hükümdar zamanında, Harezm'li Celeleddin, Eyyubilerden Melik Eşref ve Konya Selçuklularının Sultanı I. Alaaddin Keykubat, başarılı yönetimlerini sürdürmekte idiler. Üç güçlü hükümdarın arasında tampon bölgede kalmış olan Erzurum Selçukluları, denge politikası güderek, 1228 yılında Alaaddin Keykubat tarafından ortadan kaldırılmış olan Mengüceklilerin başına gelenleri de dikkate alarak Celeleddin Harzemşah'a meyiletmiş, bu da Konya Selçuklularının gözünden kaçmamıştır. Bazı uyarıları da göz ardı eden Cihan Şah'ın bu hareketini cezalandırmak isteyen Konya Selçukluları, Celeleddin Harzemşah ile müttefiki Rükneddin Cihan Şah'ın ordularını Erzincan'ın kuzeyindeki Yassı Çemen'de yenmiş ve Erzurum'u da Konya Selçuklularına yeniden bağlamıştır⁶². Alaaddin Keykubat ve Melik Eşref'in Erzurum kuşatmalar sırasında olumlu davranışları görülen Rükneddin Cihan Şah, Sultan Alaaddin Keykubat tarafından affedilmiş ve kendisine de tımar olarak Aksaray verilmiştir⁶³.

⁶⁰E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.25.; E. Konukçu "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.486.; O. Turan, *Doğu Anadolu Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s.25-27.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.38.

⁶¹E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.27.

⁶²E. Konukçu, "Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)", *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.486.; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1973, s.21-23.; M. H.Yınanç, "Celeleddin Harzem Şah" Maddesi, İ.A., C.III, s.52.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s.430.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.38.; E. Kürkçüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.97.

⁶³ E.Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.30.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.47.

Anadolu Selçukluları, Erzurum'un Konya'ya yeniden bağlandığı 1230'dan, Moğollar tarafından ele geçirildiği 1242'ye kadar on iki yıl müddetle, bu şehri yönetmeye devam etmişlerdir.

Bu dönemde Anadolu Selçukluları tarafından yönetilen Erzurum'un tahrip olan yerleri onarılmış yeni ve mamur hale getirilmiş, ticaret canlanmıştır. Ancak doğuyu kasıp kavuran Moğol istilaları, Erzurum yakınına kadar ulaşmıştır.

1.1.4 Moğol, İlhanlı ve Türkmen Devletleri Dönemi

Moğolların 1231 yılında Doğu Anadolu'ya gelmeleri ve Harzemşahları ortadan kaldırmalarıyla Anadolu'da, Moğollara karşı telaş ve korku artmıştı. Özellikle de Moğollarla birebir karşı karşıya olan Erzurum ve çevresinde, askeri anlamda bir hayli önlem alınmıştı. Bunların başında Moğolların kuzey ve kuzey doğudan Erzurum'a saldıracakları hesaplanarak Ardahan, Göle, Oltu, Narman ve Tortum taraflarındaki şehir ve köylerde gerekli savunma hazırlıkları yapılmıştır. Öte yandan bir diğer geliş güzergâhı olan Kars, Micingirt, Zivin, Horasan ve Pasinler kaleleri de takviye edilmiştir.⁶⁴

“Moğol kuvvetlerinin başında bulunan Çormağan Han, 1241 yılında Erzurum'a dokunmadan Sivas taraflarına bir sefer yapmış, güzergahı tespit etmiş, daha sonra vukubulacak savaşın stratejisini çizmiş ve karargahının bulunduğu Aras ve Kür (Kura) Irmaklarının suladığı verimli arazide meydana gelen Mugan Gölü kıyısındaki karargahına dönmüştü. Erzurum'a yapacağı seferin planlarını yaparken hastalanıp ölen Çormağan'ın yerine önce Altina Hatun geçmiş, daha sonrada Ögeday Han'ın emriyle Baycu Noyan Anadolu'yu istila edecek büyük komutan olarak görevlendirilmiştir”⁶⁵.

Baycu Noyan 1242 yılında Erzurum üzerine yürürken Mugan'dan hareketle İhtimal Geçidi'ni kullanarak özel olarak seçtiği 30.000 kişilik süvari kuvvetiyle Erzurum'a yaklaşmıştır. Öncelikle Aras vadisini takip ederek Pasinler'e, Deveboynu'na

⁶⁴E. Konukçu “Baycu Noyan'ın Erzurum Kuşatması (1242)”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.486.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 23.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum” *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.33.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.61.; E. Kürkcüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.107.

⁶⁵E. Konukçu “Baycu Noyan'ın Erzurum kuşatması (1242)“ *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.487.; M. F. Kırzioğlu, *Kars tarihi I*, İstanbul 1953 , s.440.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.

sonra da Erzurum ‘a ulaşan Baycu Noyan , Ermeni ve Gürcü’lerden de oluşan kalabalık bir ordu ile Erzurum‘u kuşatmıştır. Moğol ordusunun geleceğinden korkuya kapılan halktan bazıları Erzurum Kalesi’ne, Ilıca’ya, Aşkale’ye, Tercan ve Erzincan’a doğru da gruplar halinde kaçışmışlardır⁶⁶.

“Erzurum’un savunulması için, Anadolu Selçuklu Sultanı Gıyaseddin Keyhusrev’in emri ile daha önce Harput Kalesi savunmasında bulunan Emir Sinaneddin Yakut görevlendirilmiştir. Ancak Erzurum Şahnası (Vali) Şerafeddin, Sinaneddin’in bu göreve getirilmesine gücenmiştir. Bu bakımdan savunmaya soğuk bakmakta idi”⁶⁷.

Baycu Noyan’ın öncelikle surların önünde mancınık ve taş atan teşkilatları kurması ile şiddetli savaş başlamıştır. Savunma tarafında Anadolu Selçuklu askerleri, ücretli Hıristiyan ve Franklar vardı. Frankların başında da Stefanos adlı bir komutan bulunuyordu⁶⁸. Kuşatmanın güz aylarına denk gelmesi, savunmanın kuvvetli şekilde yapılması, Moğolları bazen moral bozukluğuna sevk etmekle birlikte savaş bir müddet daha sürmüştür. Kalenin teslimi için yaptıkları çağı reddedilince Moğollar, kuşatmanın şiddetini daha da artırmışlardır. Mancınıklarla kuvvetli şekilde dövülen surların yarılması ile, nihayet Moğol askerleri şehre girerler. Babai isyanı nedeniyle Sinaneddin’in merkezden istediği yardımda gelmeyince Erzurum Kalesi, Moğollara teslim edilir. Moğolların şehre girişinde bazı tarihçilere göre, Erzurum Şahnası’nın savunma yerindeki askerleri çekerek, demir kapıları bir gece açmak suretiyle, Moğolların kaleye girmelerini sağladığı şeklinde bir ihanetten de bahsedilir. Merkezden istenen kuvvetin Erzincan’a ulaştığı sırada, kuşatmadan iki ay sonra Erzurum’un düştüğü belirtilmektedir⁶⁹.

“Moğollar, çok fazla insan öldürüp şehirde tahribat yapmışlardır. Emir Sinaneddin Yakut, Baycu Noyan’ın huzuruna çıkarılmış, eşi ve yakınları ile birlikte

⁶⁶E. Konukçu “Baycu Noyan’ın Erzurum kuşatması (1242)” *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s. 493.; E. Konukçu “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.32.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.39.

⁶⁷E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.32.; E. Konukçu, “Baycu Noyan’ın Erzurum Kuşatması (1242)”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.494.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.62.

⁶⁸E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.33.; E. Konukçu, “Baycu Noyan’ın Erzurum Kuşatması (1242)”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.495.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.28.

⁶⁹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.33.; E. Konukçu, “Baycu Noyan’ın Erzurum Kuşatması (1242)”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s. 495.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.28.

öldürülmüşlerdir”⁷⁰.

Erzurum’un yıkılıp yıkılması ve tahribattan sonra Baycu Noyan, tekrar Mugan’daki karargahına dönmüştür.

“1242 yılında vukubulan ve Erzurum’un Moğollara geçişi ile sonuçlanan bu olaydan bir yıl sonra Baycu Noyan 1243’te Köseadağ’da, Anadolu Selçuklu ordusunu da yenilgiye uğratarak en önemli engeli aşmış oluyordu. Ancak Moğol kontrolünde olmakla birlikte her yerde Selçukluların ticari, sanatsal, ekonomik anlamda hakimiyetleri ve etkinlikleri sürdürülmüştür”⁷¹.

Moğol Hanı Mengü Kağan (1256) tarafından Selçuklu topraklarının yönetimi, Sivas’tan Erzurum’a kadar, Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Kılıç Arslan’a verilmiştir. Öte yandan Gazan Han da 1298 yılında III. Alaaddin Keykubad’ı Konya Selçuklularının yönetimi ile görevlendirmiştir⁷². Her ne kadar yönetim Selçuklu soyundan gelenlere verilmişse de, Moğollar ve onları takibeden İlhanlılar döneminde son söz, İlhanlılarındı.

Anadolu’nun bu hareketli ortamında kendi bölgelerinde daha sonra ortaya çıkacak Beylikler de bağımsızlıklarını ilan etmek için fırsat kolluyorlardı. Bunlardan biri de Oğuzların Kayı boyundan olup, Erzurum çevresinden Konya’ya, buradan da 1232 yılında Beylik müsaade ve alemlerini alarak Alaaddin Keykubad tarafından Söğüt ve Domaniç çevresine yerleştirilen Kayı Boyu idi⁷³. Burada Ertuğrul Gazi’nin yönetiminde elli yıl kadar sessiz kalan Kayılar, Ertuğrul Gazi’nin ölümü ile yerine Beyliğin asıl kurucusu ve ona adını veren Osman’ı, Bey olarak seçmişlerdir. 1299 yılında, yani Anadolu Selçuklu Devleti’nin yetkileri budanmış olduğu bir dönemde, aynı zamanda İlhanlıların hakimiyet devresinde Osman Bey, Beyliğinin bağımsızlığını ilan etmiştir⁷⁴.

“Anadolu’da 1256 yılında 1335’e kadar süren İlhanlı döneminde siyasi, ekonomik ve sanatsal anlamda pek çok gelişmeler olmuştur. Önceleri Şaman ağırlıklı

⁷⁰O. Turan, *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul 1999, s.70.; E. Kürkçüoğlu, *Ortaçağda Erzurum*, Erzurum 2007, s.107.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.

⁷¹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.34.; E. Konukçu, “Baycu Noyan’ın Erzurum Kuşatması (1242)”, *Omeljan Pritsak Armağanı*, Sakarya 2007, s.499.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.28.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.39.

⁷²E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.34-35.

⁷³E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.35.

⁷⁴E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehir-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.35.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.39.

bir inanca sahip olan Moğollar, Anadolu'ya gelmeden önce İslamiyet'i kabul ederek Anadolu fethinde ve Anadolu'da kaldıkları süre içerisinde de İslami müesseselere (cami, medrese, türbe, zaviye, imaret, han, hamam, kervansaray vb.) sahip çıkmışlardır. Erzurum'un da bu müesseselerden hissesine önemli yapılar düştüğü bilinmektedir. Bunlardan biriside Anadolu'daki en büyük medrese özelliğine sahip Çifte Minareli Medrese (Hatuniye)'dir"⁷⁵.

1908'den sonra, Anadolu Selçuklu yönetiminin tamamen sona erdiği dönemde Erzurum, İlhanlı Valileri tarafından idare edilmiştir.

"Sultan Muhammet Olcayto döneminde (1304-1317), Erzurum Valisi Hoca Yakut Gazani idi. Bu şahsın kendi adının taşıyan Erzurum'daki Yakutiye Medresesi (1308-1310) ve Türbesi ile⁷⁶, Bayburt'ta inşa ettirdiği Yakutiye Camii⁷⁷ (sonradan yenilenmiş) döneminin en önemli eserleridir. Aynı dönemde Erzurum'da yaşayan Emirü'l-Kebir unvanlı Sa'dettin Türkbey de Erzurum'da 1308-1309'da ölmüş ve adına yaptırılan Karanlık Kümbet'e gömülmüştür"⁷⁸.

⁷⁵İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.336.; H. Karamağaralı, "Erzurum'daki Hatuniye Medresesi'nin Tarihi ve Banisi Hakkında Bazı Mülahazalar", Selçuklu Araştırmaları Dergisi, III, Ankara 1971, s.209.; H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.167-169.; A. Ş. Beygu, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri, İstanbul 1936, s.117.; M. Sözen, Anadolu Medreseleri I, Ankara 1969, s.116.; O. C. Tunçer, Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar, Ankara 1986, s.26.; R. H. Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerinde Bir İnceleme", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, S.6, Erzurum 1974, s.85-90.; J. M. Roger, "The Çifte Minare at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas", Anatolian Studies, Vol. X, London 1965, s.63-85.; S. K. Yetkin, "The Two Minaret at Erzurum", Ankara Üniversitesi Yıllığı, IV, Ankara 1954.; A. Uluçam, "Erzurum'daki Çifte Minareli Medrese Üzerine Yeni Bir Yorum", XI, Türk Tarih Kongresi'nden Ayrı Basım, Ankara 1994, s.779-758.; O. Gürbüz, "Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Banisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü dergisi, S.26, Erzurum 2004, s.145-160.; R. H. Ünal, Çifte Minareli Medrese (Erzurum), Ankara 1969.

⁷⁶A. Ş. Beygu, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri, İstanbul 1936, s.150-153.; İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi İstanbul 1960, s.304-335.; O. Aslanapa, Türk Sanatı, II, İstanbul 1973, s.184.; H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.170-171.; M. Sözen Anadolu Medreseleri, I, Ankara 1969, s.7.; R. H. Ünal, Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de Sa Region, Paris 1968, s.32-51.; R. H. Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, S.6, Erzurum 1974, s.90-93.; İ. Akçay, "Yakutiye Medresesi", Vakıflar Dergisi, VI, İstanbul 1966, s.146-152.; O. C. Tunçer, Anadolu Selçuklu Mimarisi ve Moğollar, Ankara 1986, s.33-34.; A. Kuran, Anadolu Medreseleri, I, Ankara 1969, s. 127.; R. H. Ünal, Erzurum Yakutiye Medresesi, Ankara 1992.; N. Çam, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar", Vakıflar Dergisi, XX (1988), s. 289-310.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.38.

⁷⁷E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.38.; O. Turan, "Bayburt" Maddesi, İ. A, C.II, s. 366.; İ. Miroğlu, "Bayburt" Maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, V, s.227.

⁷⁸H.Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehr -i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.177-178.; A. Ş. Beygu, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri, İstanbul 1936, s.146-147.; İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.103.; R. H. Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Derneği, s.6, Erzurum 1974, s.103.; M. S. Çöğenli-A. Bayram, Erzurum'da Bulunan Meşhur Ziyaretgahlar ve Kabir ziyaretinin Adabı Ankara 1978, s.5.; M. O. Arık, "Erken Devir Anadolu- Türk Mimarisinde Türbe

Öte yandan Ahmediye Medresesi (1314)'nin de İlhanlı döneminde Ahmed bin Ali bin Yusuf tarafından Erzincan Kapısı civarına inşa ettirildiği kitabesinden anlaşılmaktadır⁷⁹. Pasinler'in Müyadin Köyü'nde 1325 yılında ölen Şiraz Tok Ali'nin kızı Ferruh Hatun için de, aynı yerde bir türbe inşa edilmiştir⁸⁰. Tebriz Kapısı yakınlarındaki Ahi Tuman Zaviyesi'nin şeyhi Ahi Tuman'la 1337'de görüşen Tanca'lı seyyah İbni Batuta, Seyahatnamesi'nde burada nasıl misafir edildiğini anlatmaktadır. Ahi Tuman'ın ölümünden sonra onun adına sekizgen planlı bir türbe yaptırılmışsa da türbe günümüzde oldukça harapdır⁸¹.

1335 yılında İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han'ın ölümünden sonra Anadolu'da bir çok bölgede küçük beylikler ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Erzurum ve çevresi Sutay Nogay'ın oğlu Emir Hacı Togay tarafında yönetilmiştir. Hacı Togay'ın oğlu Hasan, bugünkü Pasinler İlçesi'nin bulunduğu yere bir kale yapmıştır, bundan dolayı da bu yerleşime Hasankale denmiştir (1337-1339)⁸².

1340 dolaylarında, Emir Çoban'ın torunu Şeyh Hasan'ı Erzurum'un yöneticisi olarak göndermekteyiz. Ancak halkın pek memnun kalmadığı, Hasankale ve Avnik Kalesi'ne⁸³ de büyük zararlar veren Çobanlı ailesinin yönetimi kısa sürmüş ve 1358

Biçimleri", Anadolu (Anatolia), XI, Ankara 1967, s.84.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.38.

⁷⁹E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.40.; M. Sözen, Anadolu Medreseleri, I, Ankara 1969, s. 54-57.; R. H. Ünal, Les Monuments Islamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de Sa Region, Paris 1968, s.52-57.; R. H. Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine İnceleme", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, S.6, Erzurum 1974, s.93.; İ. H. Konyalı Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.292-296.; A. Ş. Beygu, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri, İstanbul 1936, 153-156.; H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.171.

⁸⁰İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.458,459.; A. Ş. Beygu, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri, İstanbul 1936, s.208.; R. H. Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, S.6, Erzurum 1974, s. 112.; H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Kalıntılar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s. 228.; H. Gündoğdu, "Pasinler ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar, Tarihte ve Günümüzde Hasankale, İzmir, s.265.; Erzurum İl Yıllığı (1967), Ankara 1967, s.348.

⁸¹İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.386.; Türkiye Turizm Mecmuası (Erzurum), Mayıs 1965, Yıl 5, C.5, S.25.; H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.179.; M. S. Çöğenli-A. Bayram, Erzurum'da Bulunan Meşhur Ziyaretgahlar ve Kabir Ziyaretinin Adabı, Ankara 1978, s.67.; Erzurum Beldeler, İstanbul 1987, s. 22.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.40.; İbni Batuta, Voyages d'İbn Batutah, (Yay. C. Defremery- Br. Sangunietti), Paris 1949, s. 292-295.; R. H. Ünal, "Monuments Pre-Ottomans de la Ville de Bayburt et de Ses Environs", Revue des Etudes Islamiques, XI-I, Paris 1972, s.102.

⁸²E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.41.; E. Konukçu, "Saltuklular'dan Şah İsmail'e Pasinler (1072-1514)", Tarihte ve Günümüzde Hasan Kale, İzmir, s.48-85.; Evliya Çelebi Seyahatname, C.11, İstanbul, s.220-224.; H. Gündoğdu, "Pasinler ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Tarihte ve Günümüzde Hasankale, İzmir, s.231-240.; H. Karpuz, "Erzurum ve Çevresindeki Bazı Selçuklu Kaleleri", II. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (1-2 Haziran 1992)'ne Sunulan Tebliğler, Konya 1993, s.162.; G. Solmaz, Ortaçağda Erzurum-Kars Kaleleri, Erzurum 1999, s.32.

⁸³E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.41.; E. Konukçu, "Saltuklular'dan Şah İsmail'e Pasinler (1072-1514)", Tarihte ve Günümüzde Hasan Kale, İzmir, s.51.; G. Solmaz, Ortaçağda

yılında sonlanmıştır. Ancak bu dönemde yaptırılmış önemli bir anıt, eski köprüünün hemen yanına Ebu Said Bahadır Han'ın veziri Çoban Salduz tarafından 1297 tarihinde yaptırılan Çobandede Köprüsü'dür⁸⁴.

1358'den sonra Erzurum'un yönetimi bir süre Celayirli Sultan Üveys'in eline geçmişse de, kısa süren bu dönemde herhangi bir imar faaliyetine rastlanmamaktadır.

Tarihi araştırmalara ve M. Halil Yınanç'ın tespitlerine göre, 1360 yılında Muhammed bin Eratna adına kesilen sikkeden dolayı, Erzurum'un bir süre Eratnalılar tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Bu para kestirme işinin 1365 yılında Eratnalılardan Alaaddin Ali tarafından da kestirilmiş olması, Erzurum'da Eratnalıların 1380'lere kadar söz sahibi olduklarını göstermektedir⁸⁵.

1377 yılında Karakoyunlu hükümdarı Bayram Hoca'nın kısa süre ile Erzurum'u ele geçirdiği, ancak arkasından şehrin tekrar Eratna hakimiyetine girdiği anlaşılmaktadır.

Karakoyunluların 1380'den itibaren, Celayirlilerin zayıflamasından istifade ederek Eratnalıların elinde bulunan Hasankale ve Avnik'le birlikte Erzurum'u da ele geçirdikleri bilinmektedir⁸⁶. Ancak Erzurum, Karakoyunluların elinde fazla kalmamış, doğudan gelen Timur, XV. Yüzyılın sonlarında Erzurum'u da kendi topraklarına katmıştır.

Bu arada yeni bir güç kazanarak tarih sahnesine çıkan Akkoyunlular da kendilerini Timurlu-Karakoyunlu mücadeleleri arasında bulur. Bu mücadelelerde Akkoyunlular, Karakoyunlulara galip gelerek 1430 dolaylarında Erzurum'u ele

Erzurum-Kars Kaleleri, Erzurum 1999, s.40.; A. Ş. Beygu, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri, İstanbul 1936, s.223.; İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.490.; Yakut el- Hamevi, Mucemü'l-Büldan, Beyrut 1957, s.283.; M. F. Kırzioğlu Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi, Ankara 1976, s.139.

⁸⁴E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.41.; B. H. Yınanç, "Erzurum" Maddesi, İ.A., C.I ve, s. 350.; H. Gündoğdu, "Erzurum ve Çevresinden Bazı Köprüler: Çobandede Köprüsü", Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.II, Yıl 1995, Erzurum 1996, s.43-68.; R. H. Ünal, Les Manuments Islamiques Anciens de la Ville d'Erzurum et de Sa Region, Paris 1968, s.82.; R. H. Ünal, "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi, S. VI, Erzurum 1974, s.142.; H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.229.; C. Çulpan, Türk Taş Köprüleri, Ankara 1975, s.66.

⁸⁵İ. H. Konyalı, Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi, İstanbul 1960, s.33.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum" Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s. 42.; D. Aydın, Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566), Ankara 1998, s.24-25.; B. Pamuk, XVII Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum, İstanbul 2006, s. 40.; E. Kürkçüoğlu, Ortaçağda Erzurum, Erzurum 2007, s.123.

⁸⁶E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989. s.43.; B. Pamuk-A. Aydın, "Karakoyunlu-Temürlü Mücadelesi ve Eleşgird Meydan Muharebesi", Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu, İstanbul 2004, s.145-165.; F. Sümer, Karakoyunlular, Ankara 1967, s.39.; M. F. Kırzioğlu, Kars Tarihi I, İstanbul 1953, s.460.

geçirirler. Erzurum bir süre, bu üç devler arasında el değiştirir⁸⁷.

1456'dan sonra Erzurum, Akkoyunlu Uzun Hasan'ın eline geçmiş olarak görülmektedir. Bu tarihlerde en güçlü dönemlerini yaşayan Akkoyunlular, oldukça geniş topraklara sahip olmanın yanında, Gürcülere karşı başarılar elde etmiş, Trabzon-Rum İmparatorluğu ile de akrabalık tesis etmişlerdir. Ancak Uzun Hasan'ın topraklarını batı yönde de geliştirmesi, Osmanlılar aleyhine bir durum ortaya çıkarmıştır.

Bunun üzerine Osmanlı hükümdarı Fatih Sultan Mehmed, Akkoyunlular üzerine Otlukbeli Savaşı'nın cereyan ettiği yere kadar süren bir sefere çıkmıştır. Sefer ordusu ile İstanbul'dan hareket eden ve Koyulhisar-Erzincan güzergahını takip eden Fatih Sultan Mehmed, buradan Tercan'a doğru yönelmiş, Fırat (Karasu)'ı takip ederek burada yöre halkından birçok insanın kendilerine katılmalarını sağlamıştır.

11 Ağustos 1473 tarihinde, iki ordu savaş düzeni alarak Otlukbeli'nde karşı karşıya gelmiştir. Savaşın devam ettiği sırada önce Uzun Hasan'ın oğlu Kör Zeynel'in öldürülmesi, arkasından da ordusunun bozulması, Osmanlıları bu savaşın galibi durumuna getirmiştir, Uzun Hasan da atına atlayarak savaş meydanından kaçmıştır. Savaşa katılan Uzun Hasan'ın diğer oğlu Osmanlı askerleri tarafından yakalanarak öldürülmüştür⁸⁸.

1473 yılı 11 Ağustos günü, Otlukbeli'nde yapılan sekiz saatlik çarpışmadan sonra hızla Tebriz'e kaçan Uzun Hasan, Osmanlı askerleri tarafından takip edilmemiş, Fatih Sultan Mehmed ordusuna geri dön emri vermiş, ancak savaş sonrası birçok âlim, bilgin ve çok sayıda esirle birlikte İstanbul'a dönmüştür. Yörede 1473'den 1478'e kadar yürürlükte olan "Hasan Padişah Kanunları"na karşı çıkılmamış, hatta bir süre daha bu kanunlarla çevre yönetimi sürdürülmüştür. Erzurum'un gelirleri de Uzun Hasan'ın kaçtığı Tebriz'e ödenmiştir⁸⁹. Daha sonra da Akkoyunlu topraklarında ortaya çıkan Safevilerce Erzurum'un yönetildiği görünmektedir.

⁸⁷ E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-ş Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.49.; D. Aydın, Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566), Ankara 1998, s.24.; M. F. Kırzioğlu, Kars Tarihi I, İstanbul 1953, s. 498.; B. Pamuk, XVII Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum, İstanbul 2006, s.41.; E. Kürkçüoğlu, Ortaçağda Erzurum, Erzurum 2007, s.130.

⁸⁸ E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", Şehr-i Mübarek Erzurum, Ankara 1989, s.51.; İ. Erden, "Akkoyunlu Kaynaklarına Göre Otlukbeli: Başkent Savaşı", Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi, S.IV (1993), s.151-159.; E. Konukçu, Otlukbeli Meydan Savaşı (Ağustos 1473), Ankara 1998, s. 240.; B. Pamuk-A. Aydın, "Karakoyunlu-Temürlü Mücadelesi ve Eleşgird Meydan Muharebesi", Güneşin Doğduğu Yer: Doğubayazıt Sempozyumu İstanbul 2004, s.150.; E. Kürkçüoğlu, Ortaçağda Erzurum, Erzurum 2007, s. 137.

⁸⁹E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 143.

Safeviler, din temeline dayalı mezhepçi bir siyasi oluşum olarak XV. Yüzyıl sonu ile XVI. Yüzyılın başlarında, içerisinde Erzurum'un da bulunduğu topraklarda önemli bir güç oluşturmuşlardır. Şah İsmail yönetiminde Kara ve Akkoyunlular kısa sürede tüm Doğu Anadolu, tüm İran ve Kuzey Azerbaycan'dan silinerek Şah İsmail liderliğindeki Safevilere katılmış ve güçlü bir devlet oluşturmuşlardır⁹⁰. Anadolu'dan Osmanlı yönetiminden kaçanları,iltica edenleri de ve başlarına toplayarak Osmanlıya karşı bir tehdit unsuru haline gelen Şah İsmail, zaman zaman Anadolu içlerine kadar süren seferler yaparak, kendilerine yakın düşüncede olanları da çevresine toplamıştır.

Durumu yakından takip eden Trabzon Valisi ve II. Bayezid'in oğlu Selim, Gürcülerden aldığı İspir ve Kovans kalelerinden başka Bayburt, Kemah ve Erzincan'ı da bir süre Safevelerin elinden alarak buralara Osmanlı askerleri yerleştirmiş, ancak babası II. Bayezid'in 1512 yılında ölümü ve yerine Yavuz Sultan Selim'in Osmanlı hükümdarı olmasıyla, ortada bulunan bu sorunlar yumağının çözümü gerekiyordu.

Şah İsmail bu arada, Tercan'dan Kağızman'a kadar içerisinde Erzurum'a da bulunduğu Doğu Anadolu şehir ve kalelerini elinde tutuyor, Erzurum'a ise kendi düşünce ve mezhep anlayışını yerleştirmek için fırsat kolluyordu.

Padişah olduktan sonra sefer hazırlıklarını tamamlayan Yavuz Sultan Selim'in ilk siyasi hareketi, Şah İsmail üzerine olmuştur.

Şah İsmail ile aralarındaki giderek büyüyen sorunları halletmek üzere Yavuz Sultan Selim'in ordusu, Erzurum'a kadar ilk kez gelerek, buradan Şah İsmail ile savaşın yapılacağı Çaldıran'a doğru hareket etmiştir.

“Bu olayları günü gününe takip eden ve kayda geçiren tarihçi Feridun Beğ, Yavuz'un ordusunun 24 Temmuz 1514'te Erzincan'dan hareketle dört gün sonra Tercan'a, 1 Ağustos'ta Ilıca'ya bağlı Alaca Köyü'nden geçilerek 3 Ağustos'ta da Erzurum'a ulaştığını belirtmektedir”⁹¹.

⁹⁰E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 52.; Ş. Tekirdağ, “Yeni Kanyak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi”, *Tarih Dergisi*, XVII/22, Mart 1967, İstanbul 1967, s. 73.; Hoca Sa'dettin, *Tacü't- Tevarih II*, İstanbul 1280, s. 84.; Feridun Beğ, *Münşe'atü's-Selatin II*, İstanbul 1274-1275, s. 400-401.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilati Kurtuluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 39.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 44.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 41.

⁹¹Feridun Beğ, *Münşe'atü's-Selatin*, II, İstanbul 1274-1275, s.400.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 143.

4 Ağustos'ta Erzurum'a hareket eden Yavuz'un ordusu; Kara Konak, Ügümi, Çobandede Köprüsü, Avnik yakınlarındaki Şosik Kalesi ve Eleşkirt üzerinden Çaldıran'a ulaşmıştır.

Çaldıran'da yapılan savaşı kazanan Yavuz Sultan Selim, daha ileri harekâta geçmeyerek ordusu ile birlikte Kars'a yönelmiş, buradan Döşkaya ve Alaca Yurt'tan geçerek 15 Ekim 1514'te Pasin Ovası'na ardından da 19 Ekimde Erzurum'da Kân Köyü'ne gelmiştir⁹². Erzurum'un hemen kuzeyindeki bu köy, gelirken de, giderken de Padişah'ın konakladığı yer olmuştur. Erzurum halkının şehri boşalttığı ve çok çok harap durumda olması nedeniyle Yavuz'un buraya girmediği anlaşılmaktadır.

Bu sefer sırasında bir kısmı kuşatma, bir kısmı da kendi gönülleri ile çevre şehir ve kaleler halkının Osmanlılara tabi olduğu görülmüştür. 20 Ekim 1514'te Erzurum'dan ayrılan Yavuz Sultan Selim'in 1518 yılında yaptırdığı tahrirde, Erzurum'un Osmanlı sınırları içerisinde görülmemesi, Yavuz'un Erzurum'u merkezi devlete bağlamamış olduğuna işaretir⁹³.

1.1.5. Osmanlı Dönemi

1520 yılında sırtında çıkan ve adına Şir-i pençe denilen çıbandan ölen Yavuz Sultan Selim'in yerine, oğlu Kanuni Sultan Süleyman geçmiş, 46 yıllık bir saltanattan sonra 1566 yılında Zigetvar Savaşı'nda hastalanıp ölen Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Osmanlı topraklarının uc noktasında bulunan Erzurum'a özel bir önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin her bakımdan en güçlü olduğu bu dönemde harap, hali ve boş olan Erzurum'da tahrirler yapılarak, şehirde yeni binalar inşa ettirilmiş ve XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren şehir, yeniden eski canlılığına kavuşturulmuştur⁹⁴.

⁹²E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 52.; Ş. Tekirdağ, "Yeni Kanyak ve Vesikalara Işığında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *Tarih Dergisi*, XVII/22, Mart 1967, İstanbul 1967, s. 73.; Hoca Sa'dettin, *Tacü't- Tevarih*, II, İstanbul 1280, s. 84.; Feridun Beğ, *Münşe'atü's-Selatin*, II, İstanbul 1274-1275, s. 400-401.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kurtuluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 39.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 44.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 41.

⁹³D. Aydın, "Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden Mimarı, İskanı ve İlk Sakinleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.I, Erzurum 1970, s. 101-114.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006 s. 42.

⁹⁴D. Aydın, "Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden Mimarı, İskanı ve İlk Sakinleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.I, Erzurum 1970, s.108.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 157.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 60.; H. Gündoğdu, "Erzurum'da İlk Osmanlı Yapılaşması", *III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler*, 28-30 Mayıs 1999, s. 380-390.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 42.

Bu dönemde Gürcüler ve Safevilerle yörede mücadeleler sürdürülmüş, yapılan her savaşta Osmanlı kuvvetleri çoğunlukla üstün gelmiştir.

“Kanuni Sultan Süleyman’ın Erzurum’a ilk gelişi, 5 Eylül 1534 tarihinde gerçekleşmiştir. İrakeyn Seferi dolayısıyla Erzurum’a gelen Kanuni, burada yatan önemli zatların mezar ve türbelerini ziyaret ettikten sonra yoluna devam etmiş; Hasankale, Çobandede Köprüsü üzerinden Tebriz’e oradan da Sultaniye’ye kadar sefer ordusunun başına gitmiştir. Buradan da Irak’a yönelerek geri dönen sefer ordusu Siirt ve Bitlis’e uğradıktan sonra, Diyarbakır ve Halep üzerinden İstanbul’a dönmüştür”⁹⁵.

Kanuni zamanında Beylerbeylik merkezi haline getirilen Erzurum’a, yeni sancaklar katılmış, zamanla yeni Beylerbeylikler oluşturulduğu için bunların sayısında artma ve azalmalar görülmüştür⁹⁶.

Erzurum’un şenlendirilmesi, nüfuslandırılması için imar çalışmalarına 1540 yılından itibaren Beylerbeyiler nezaretinde gereken önem verilmiş, şehrin ve o tarihteki durumu ile ilgili tahrir kaydı yeniden yapılarak, sokak, cadde, mahalle adları ile burada yaşayan nüfus ve tarihi eserler kayıt altına alınmıştır⁹⁷.

Kanuni döneminde Erzurum’da yeni yollar, sokaklar, mahalleler oluşturulurken, Sadrazam Rüstem Paşa tarafından Rüstem Paşa Kervansarayı (1554), Beylerbeyi Lala Mustafa Paşa tarafından Beylerbeyi Sarayı ile Lala Paşa Külliyesi, çeşitli zaviyeler vb. yaptırılmış ve şehir nüfuslanarak ticari bakımdan canlı bir merkez haline getirilmiştir⁹⁸.

Kanuni Sultan Süleyman’ın Erzurum’a ikinci gelişi, İran Şah’ı Tahmasp’ın Kars’ı ele geçirmesine karşı, 1548 yılında yapılan sefer sırasında gerçekleşmiştir⁹⁹.

İran’a karşı Kanuni’nin de iştirak ettiği üçüncü sefer; 1554 yılında Erzurum

⁹⁵Kanuni’nin bu seferine katılan Matrakçı Nasuh, ordunun İstanbul’dan hareketinden dönüşüne kadar geçtiği, konakladığı, ya da ziyaret yerlerinin tarihi-topografik anlamda minyatürlerini çizerek şehirlerin, güzergâhın hatta bazı bitkilerin tanım ve tasvirlerini yaparak minyatürde “Tarihi Gerçekçilik” konusunda önemli hizmetler vermiştir. Eseri için bkz. *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn* (Çeviren: H. G. Yurdaydın), Ankara 1976.

⁹⁶D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s.62.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 55.; M. F. Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara 1976, s. 165.

⁹⁷D. Aydın, “Erzurum Şehrini Osmanlı Fethini Müteakip Yeniden Mimarı, İskanı ve İlk Sakinleri”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.I, Erzurum 1970, s. 15.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 55.; M. F. Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara 1976, s. 170.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 216.

⁹⁸H. Gündoğdu, *Erzurum Lala Paşa Külliyesi*, Ankara 1992, s. 6.; H. Gündoğdu, “Erzurum’da İlk Osmanlı Yapılaşması”, *III. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 28-30 Mayıs 1999*, s. 382.; H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, müteaddit yerlerde.

⁹⁹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 57.; M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s. 522.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 44.

Beylerbeyi Ayas Paşa'nın Safevilere karşı açılan savaşta öncü rol oynamasıyla hükümdarın Erzurum'a, oradan da Pasinler ve Nahcivan'a kadar gitmesi ve dönerken de Erzurum'a uğramasıyla gerçekleşir (3 Eylül 1554)¹⁰⁰.

“Bu sefer esnasında Gürcüler elinde bulunan Oltu, Narman ve Tortum kaleleri de yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır. Bu arada 27 Eylül 1554'te Ilıca'da Safevilerle Osmanlılar arasında imzalanan Amasya Antlaşması, ilk anlaşma olarak tarihe geçmiştir”¹⁰¹.

Kanuni döneminde Erzurum'un tanık olduğu olaylardan biri de Kanuni'nin şehzadeleri Bayezid'le Selim arasında geçen Konya Savaşı'dır. Bu savaşta yenilen Bayezid, Selim kuvvetleri tarafında takip edilmişse de önce Erzurum'a, buradan da İran'a kaçmayı başarmıştır. Bu dönemde Beylerbeyi olan Ayas Paşa'dan izzet-i ikram gören Bayezid, Ayas Paşa'nın padişah tahtından görevden alınması ve arkasından da idamı ile sonuçlanan olaylara sebebiyet vermiştir (1559)¹⁰².

Ayas Paşa'nın Beylerbeyi olduğu tarihlerde Erzurum, müreffeh bir dönem yaşamıştır. Onun kalenin kuzeyinde Ayas Paşa semtinde kendi adına yaptırtı cami, hamam ve çeşme, onarımlarla da olsa günümüze ulaşmıştır¹⁰³. Daha sonra bu küçük külliye 1799 tarihinde Şehzade Ömer Efendi tarafından bir de medrese eklenmiştir¹⁰⁴. Bunlara Kuyucu Murat Paşa tarafından yaptırılan cami, hamam ve türbelerden oluşan Murat Paşa Külliyesini de eklemek gerekir¹⁰⁵.

1566 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü üzerine yerine oğlu II. Selim (1566-1574), ardından da III. Murat (1574-1595) Osmanlı hükümdarı olmuştur.

¹⁰⁰M. F. Kırzioğlu, *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953, s. 523.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 59.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 44.

¹⁰¹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 59.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 44.

¹⁰²Ş. Turan, Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vak'ası, Ankara 1961.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 60.; D. Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Ankara 1998, s. 140.

¹⁰³H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 161.; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 402.; R. H. Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum 1974, s. 78.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 60.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 183.

¹⁰⁴E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 60.

¹⁰⁵R. H. Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum 1974, s. 53.; H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 151.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 250.; A. Ş. Beygu, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi Anıtları ve Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 115.

Kanuni döneminde olduğu gibi bu iki hükümdar döneminde de Erzurum önem kazanmıştır. Osmanlıların doğu ve kuzeydeği seferlerinde toplama yeri ve hareket üssü konumunda olan Erzurum'da, bu dönemde ortaya çıkan önemli olaylardan biri; 1575 yılında yöreye yağın yoğun kar nedeniyle halk arasında açlık tehlikesinin baş göstermesi, diğeri de Zincan'a giden bir Osmanlı kervanının Safeviler tarafından baskına uğrayıp tüccarların öldürölmesidir. Bu olayı görüşmek üzere Erzurum'dan İran'a gönderilen iki görevli de, İranlılar tarafından öldürölümüştür¹⁰⁶.

1554'te İranlılarla yapılan anlaşmaya rağmen böyle küçük bahanelerle ortaya çıkacak Osmanlı-Safevi savaşı için, İranlıların hedefi olacağı belli olan Erzurum'un tahkimatı, Saray'dan gelen bir emirle güçlendirilmeye başlanmıştır (1577). Şehrin surları yeniden tahkim edilirken, Kale tarafında da çeşitli tedbirler alınmış, XIX. Yüzyılda şehrin Ruslara karşı savunulmasında önemli rol oynayan tabyaların ilk yapımına da bu dönemde başlanmıştır¹⁰⁷.

Osmanlı-Safevi anlaşmazlıkları zaman zaman savaşa dönüşerek, bu savaşlar sırasında her iki devlet de çok yıpranmıştır. Lala Mustafa Paşa, Sinan Paşa, Erzurum Beylerbeyi Mehmed Paşa, Ferhat Paşa ve Özdemirođlu Osman Paşa'ların serderliğinde, 1590'lara kadar süren anlaşmazlıklar, 1590'da İran Şah'ı Abbas'ın teklifi üzerine yapılan anlaşma ile, Erzurum çevresinde sulh ve sükün yeniden sağlanmıştır¹⁰⁸. III. Murat ile Şah Abbas'ın temsilcisi Şehzade Haydar tarafından 21 Mart 1590'da İstanbul'da imzalanmış olan bu anlaşmadan sonra 1592'de Erzurum halkının ve kaledeki yeniçerilerin hoşnutsuzlukları ve bunlar arasında adaleti sağlayamaması yüzünden Erzurum'da Doğu serdarı ve Sadrazam Ferhat Paşa görevden alınmış ve yerine Siyavuş Paşa getirilmiştir¹⁰⁹ (1592).

1570'lerden itibaren Erzurum; hem doğu serdarlarının, hem de Erzurum beylerbeyilerinin ikametgâhları olmuştur, Doğu-batı, kuzey-güney ekseninde seyahat

¹⁰⁶E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 62.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 44.

¹⁰⁷N. Çam, *Erzurum Tabyaları*, Ankara 1993, S.1' de Arşiv kayıtlarına dayanarak Osmanlıların tabya yapımına 1740 yılında İranlılara karşı Doğu bölgesinin korunması amacıyla ilkin yaptırıldığını belirtiyorsa da E.Konukçu, ilk tabya yapımının 1577'de İran'a karşı Erzurum'un korunması amacıyla yaptırıldığını belirtmektedir. E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 62.

¹⁰⁸E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 65.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 45.

¹⁰⁹E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 65.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 46.; M. İlgürel, "Ceceli İsyancıları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 254.

eden kervan ve ticaret yollarının geçiş noktası ve gümrük alanı haline gelen Erzurum, bu tarihlerde eski canlılığını yeniden sürdürmeye başlamıştır.

XVII. yüzyılın ilk yarısında, imparatorluğun çeşitli yörelerinde ortaya çıkan Celali İsyanları, Erzurum'da da etkisini göstermiştir. 1595'ten sonra tahta geçen III. Mehmed (1595-1603), I. Ahmed (1603-1617), I. Muatafa (1617-1618), II. Osman (1618-1622), IV Murad (1622-1640) döneminde ortaya çıkan eşkiyalık hareketleri, Erzurum'u da sarsmıştır¹¹⁰. Bunlardan IV. Murad, Erzurum'a gelerek Revan'a bir sefer düzenlemiştir.

“1590'da Safevilerle yapılan anlaşma, 1603'te Şah Abbas'ın Osmanlılara ait Tebriz'i ele geçirmesiyle bozulmuş oluyordu. Bu arada da şiddetini gittikçe arttıran Celali hareketleri doğuya kaymış ve Erzurum'da oturan serdarları da çaresiz bırakmıştı. Oysa doğudaki yönetimde rahatsız olan bu oymaklar, İran tarafına geçiyorlardı. Merkezi otoritenin de zayıflamasıyla Safevilerle, 29 Eylül 1619'da II. Osman (Genç) tarafından yeni bir anlaşma daha yapılmıştır”¹¹¹.

Bu anlaşmanın ardından 1621'de Abaza Mehmed Paşa, II. Osman'ın öldürülmesini bahana ederek Ahıska ve Erzurum Kalesi'nde merkeze bağlılığı ile bilinen yeniçerileri öldürtmeye başlamıştır¹¹². Abaza'nın Erzurum Beylerbeyliği görevini sürdürürken yaptığı bu katliam, yeniçerilerin durumu Saray'a bildirmesine sebep olmuş, IV. Murad'da Abaza'yı Erzurum Valiliğinden alarak Sivas Beylerbeyliğine tayin etmiştir. Bu dönemde ikinci kez Erzurum'a atanan Abaza Mehmed Paşa, Şah Abbas'ın Ahıska'ya saldırması üzerine, Sadrazam Halil Paşa tarafından Ahıska'nın savunması ile görevlendirilmiştir. Oysa O, bu göreve gitmeyerek Erzurum'daki askerler üzerine hücum etmiş ve onlardan pek çok askerinin ölümüne sebep olmuştur (1624)¹¹³.

¹¹⁰M. İlgürel, “Ceceli İsyanları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s. 255.; W. Griswold, *Anadolu'da Büyük İsyan 1591-1611*, (Çev. Ü. Tansel), İstanbul 2000, s. 458.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 46.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 65.; H. D. Andreasyan, “Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, S. 28, İstanbul 1965, s.38.

¹¹¹B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 49.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 68.

¹¹²E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 68.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 49.; H.D. Andreasyan, “Abaza Mehmed Paşa”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, S. 22, İstanbul 1967, s. 133.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.

¹¹³E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 68.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 49.; H.D. Andreasyan, “Abaza Mehmed Paşa”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, S. 22, İstanbul 1967, s. 133.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.

Ahıska'nın Osmanlı egemenliğine çıkması üzerine, Abaza'ya ders verme durumu aciliyet kazanmıştır. Nitekim Serdar Halil Paşa kuvvetleri Erzurum'a kapanan Abaza Mehmed Paşa'ya karşı şehri kuşatmış (Eylül 1627), O da 70 gün süre ile kendini savunmuştur. Bu arada Sadrazam Hüsrev Paşa kuvvetleri de Erzurum'a gelmiştir. Şehri savunmakta olan Abaza'nın yakınları ve halk, onu ikna ederek, IV. Murad'ın emrini dinlemesini ve savunmayı kaldırmasını sağlamışlardır. Sadrazam Hüsrev Paşa ile canının korunacağına dair anlaşma yapan Abaza Mehmed Paşa, İstanbul'a IV. Murad'a gönderilmiş, onun yerine Erzurum Beylerbeyliğine yeniçeri ağalarından Halil Paşa getirilmiştir¹¹⁴. Bir müddet sulh ve sükûnun sağlandığı Erzurum, 1626'dan itibaren yine eski canlılığına kavuşmuştur.

Bu arada Hasankaleli Şair Nef'i, IV. Murad'ı hicvetmesi dolayısıyla padişah tarafından 27 Ocak 1635'te boğdurularak denize atılmıştır¹¹⁵.

IV. Murad'ın Revan Seferi; O'nun, 2 Temmuz 1635'te Ilıca'ya, oradan da bir gün sonra Erzurum Kalesi'ne gelişiyle, kaledeki askerlerin karşılama merasimiyle tarihi kayıtlarda yer alır. Erzurum'da bir hafta kalarak, şehrin imarı ve ihtiyaçları için emirler vermiş olan hükümdarın bu durumu, halkta morallerin yükselmesini sağlamıştır. Şehrin imarı arasında; kale, surlar, köprü, ve yollarla birlikte Çifte Minareli Medrese'nin onarımı da yer almaktadır¹¹⁶. Aynı zamanda medrese, büyük toplar için İmalathane olarak kullanılmıştır.

*“Bu tarihlerde Nebi Hanları Köyü'nden Cafer Efendi, kendi adıyla anılan Caferiye Camii'ni 1645 yılında yaptırmıştır. Kendisi de 26 Temmuz 1651 yılında öldürülmüş ve mezarı caminin son cemaat yerinin sol yanındaki küçük hazireye yerleştirilmiştir. Camiden başka medrese ve hamamın da banisi olan Hacı Cafer Efendi'nin, ayrıca Erzurum'da bir sarayının varlığı da kayıtlarda belirtilmektedir”*¹¹⁷.

¹¹⁴E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 68.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s. 49.; H.D. Andreasyan, “Abaza Mehmed Paşa”, *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi*, S. 22, İstanbul 1967, s. 133.

¹¹⁵E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 71.; M. F. Kırzioğlu, “Şair Ömer Nef'i'nin Sekiz Arka Atası ve Babası Şah Mehmed'in Bir Tarih Şiiri”, *Türk Dili*, S. 120, Eylül 1961, s. 918.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 207.

¹¹⁶E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 71.; Kâtip Çelebi, *Fezleke*, I, s. 283.; O. Gürbüz, “Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin Yapım Tarihi ve Bânisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl : 11, S. XXV, Erzurum 2004, s. 160.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 209.

¹¹⁷İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 189, 199.; R. H. Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum 1974, s. 58.; H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i*

Evliya Çelebi'nin de bizzat tanık olduğu bazı merasimler ve Erzurum'un o tarihteki durumu, Seyahatname'de anlatılmaktadır¹¹⁸. Bu olaylardan sonra Evliya Çelebi, Kars ve Ahıska'ya gitmek üzere Erzurum'dan ayrılmıştır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğuda önemli savaşlar olmadığından Erzurum halkı, kendi hayatlarına dönerek bu dönemi rahat ve huzur içinde geçirmişlerdir.

*“1695 yılında II. Mustafa'nın Osmanlı tahtına geçtiği müteakıf yıllarda, İran'a 200 yıldır hâkim olan Safeviler ortadan kalkmış, onların yerine Afşarlılar ve Kaçarlar, Safevilerin mirasçısı olarak İran'da hâkimiyet kurmuşlardır”*¹¹⁹. *“II. Mustafa'nın 1703 yılında ölümüyle de yerine III. Ahmed (1703-1730) geçmiş, bu hükümdarın zamanı “Lale devri” olarak adlandırılmış ve Patrona Halil İsyanı ile de son bulmuştur”*¹²⁰.

II. Mustafa döneminde İranlılarla yaşanan küçük sınır ihlalleri dışında önemli bir sefer gerçekleştirilmiş, Erzurumlu Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin Edirde'de idamı ile botanikçi seyyah P. de Tournefort'un Erzurum'a gelerek şehrin panoramik görüntüsü ve çevrede dikkat çeken bitkilerin incelenerek çizimlerinin yapılması, kayda değer olaylardır¹²¹.

*“1710 yılı olayları arasında Erzurum Beylerbeyi ve Doğu Serdarı Tellak Ali Paşa, Azak Kalesi'nin Ruslara karşı savunulması için Kırım'a gönderilmiştir. Bundan iki yıl sonra (1712)'da kardeşiyle anlaşamaması üzerine, Şah'ın kardeşi Erzurum'a sığınmıştır. Rusların bu dönemde kuvvet kazanması ile Osmanlılara aralarında Prut savaşı yaşanmıştır”*¹²².

1724'te ise Revan'ın fethi gerçekleştirilirken Erzurum askerleri bu fetihde önemli rol oynamıştır¹²³.

1733 olayları arasında da; Erzurum Beylerbeyi Topal Osman'ın, Bağdat

Mübârek Erzurum, Ankara 1989, s. 153.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.73.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 215.

¹¹⁸Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 2. Kitap, İstanbul 1999, s. 166, 167.

¹¹⁹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 79.

¹²⁰E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 81.

¹²¹P. de Tournefort, *A Voyage in to the Levant*, London 1941, Vol. III, s.85, 116, 221-225.; E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 79.; O. F. Köprülü, “Feyzullah Efendi”, *İ.A.*, C. VI, s. 593-600.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 227.

¹²²E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 80.

¹²³E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 80.; M. M. Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silahşör Kemani Mustafa Ağa'nın Revan Fetihnamesi*, İstanbul 1970, s.68.

kuşatmasını sürdüren Afşarlı Nadir Şah'ı bozguna uğratması, buradan dönerken de baskına uğrayarak öldürülmesi dikkat çeker¹²⁴.

Yine bir Erzurumlu olan İbrahim Hakkı, 20 Haziran 1780'de Tillo'da ölmüş, onun yazdığı Marifetname adlı eseri de günümüze kadar önemini yitirmemiş ve ortaya koyduğu değerlendirmeleriyle dikkat çekmektedir¹²⁵.

*"1782 yılında Erzurum İç Kalesi, Hassa Başmimarı Mehmet Tahir Ağa tarafından görevlendirilen Hassa mimarı Ali Reşid Halife tarafından esaslı bir onarımdan geçmiştir"*¹²⁶.

XIX. yüzyıl başlarında gerek Kafkaslarda, gerekse Balkanlarda Ruslar, önemli bir güç olarak Osmanlılara yakın teması geçerek savaflara başlamışlardır¹²⁷. 1711 yılında Prut Savaşı sırasında Rus Çarı I. Petro (Deli)'nin Ruslar için çizdiği siyasi manifestoyu adım adım sahneye koyan Ruslar, her iki kanattaki Osmanlı teb'ası olan Hristiyan topluluklara arka çıkarak, onları devlete karşı kışkırtmayı sürdürmüşlerdir¹²⁸. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra, Devletin içinde bulunduğu Yeniçerilik sorunları yüzünden Ruslarla soğuk savaş, sıcak çatışmaya dönüşmüştür.

Osmanlı-Rus savaşı başlamadan önce, Osmanlı-İran anlaşmazlıkları da sahneye konmuş, Şah Abbas Mizra yöntemindeki bir Kaçar ordusu, 1821 yılında Pasinler'e kadar gelmiştir. Osmanlıların Babı-ı Ali'de meydana ve Halet Efendi'nin sebep olduğu karışıklık yüzünden ortaya çıkan bu karmaşık durumda, Kaçar ordusunda baş gösteren kolera vakası, binlerce Kaçar askerinin ölümüne sebep olmuştur. Bu olayın ardından İranlılarla Osmanlılar arasında Erzurum'da yeni bir anlaşma yapılmıştır¹²⁹.

II. Mahmud'un orduda yaptığı islahat ve reformlara, Erzurum'da uyulmuştur. Yeniçeriliğin kaldırılmasının yankıları, Erzurum'da bulunan yeniçeriler arasında huzursuzluğa sebep olmuş ise de başkaldırı, kısa zamanda ortadan kaldırılmıştır.

¹²⁴E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 81.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 233.

¹²⁵E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 81.; İ. Binark, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Bibliyografyası*, Ankara 1977.; E. Okunmuş, "Marifetname'de Beden", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, C.2, Erzurum 2007, s.118-150.; B. Topaloğlu, "Marifetname", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVIII, s. 57-59.

¹²⁶E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 81.

¹²⁷E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 81.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara, 1992, s. 473.

¹²⁸E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 80.

¹²⁹E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 84.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 473.

“Askeri durumun karışıklığından ve yeniçeriliğin kaldırılmasıyla başlayan, genel hoşnutsuzluktan yararlanmak isteyen Ruslar, İranlılarla yaptıkları Türkmen çayı Andlaşmasından sonra, Kars ve Erzurum’a, karşı harekete geçmişlerdir”¹³⁰.

Erzurum, Ruslar tarafından ilk kez 8 Temmuz 1829’da, Rus Generali Paskieviçin’in kuvvetleri tarafından işgal edilir. Ancak işgalin akabinde yapılan Edirne Andlaşması (14 Eylül 1829) ile Ruslar şehri boşaltmışlardır¹³¹. Rusların şehirde yaptıkları tahribat, 1830 yılında Erzurum valiliğine getirilen Esad Paşa tarafından giderilmiş, kalenin savunma gücü ve tahkimatı üç yıl içerisinde artırılmıştır. Esad Paşa, Erzurum’da görevli bulunduğu 1837’ye kadar, II. Mahmud’un ortaya koyduğu nizamnameyi tam olarak uygulamış ve ufak tefek eşkiyalık ve isyan hareketlerini defetmeyi başarmıştır. Ancak Rusların Erzurum’u boşaltmaları sırasında bazı eserlere zarar verdikleri, Tepsi Minare’deki saati sökerek Tiflis Müzesi’ne götürdükleri bilinmektedir¹³².

Osmanlı Devleti’nin giderek zayıflaması, Ruslar’ın İranla yaptıkları Türkmençayı Andlaşması ile Ruslar, çerçevesi I. Petro tarafından çizilmiş olan sıcak denizlere (Akdeniz,Basra,Körfezi) inme hayallerini gerçekleştirmek üzere Doğu Anadolu’yu ele geçirme planını fırsat buldukça uygulamaya koymuşlardır. Bu uygulamalardan biri de Kırım Savaşı sırasında yaşanmıştır.

1852-1854 yılları arasında Erzurum’da önce vali, sonrada müşir unvanıyla görev yapan Mustafa Zarif Paşa, şehirde askeri tedbirler almış, savunma ile ilgili olarak çevreye bazı tabyaların yapımında rol almış, açlık tehlikesine karşı Taş Ambar’ı yaptırarak asker için altı ay yetecek kadar gıda stoku yapmıştır¹³³.

¹³⁰E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 87.; W. E. Allen-Paul Muratoff, *A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge 1953, s. 23.; S. Ö. San, *Rusların Gümüştane İlini İşgali*, İstanbul 1993, s. 27.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.258,477.

¹³¹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 89.; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (M.1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi I-II*, İstanbul 1928, s. 89.; N. Çakın, *Osmanlı-Rus Harbi (1828-1829)*, Ankara 1978, s. 190-195.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 477.

¹³²E. Konukçu “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 89.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 135-143.; O. Aslanapa, *Türk Sanatı II*, İstanbul 1973, s. 25.; R. Arık, “Erzurum’da İki Cami (two Mosques in Erzurum)”, *Vakıflar Dergisi*, S. VII, Ankara 1969, s. 149-159.; R. H. Ünal *Les Monuments Islamiues Anciens de la Ville d’Erzurum et de REGION*, Paris 1968, s. 23-24.; J. Sourdell-Thomine, “Deux Minarets Depogue Seldijoukide en Afganistan,” *Syria*, XXX, p. 208-136.; R. H. Ünal, “Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum 1974,s. 50.; H.Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 141.

¹³³H. Gündoğdu, “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 198.; B. Coşkun, *Erzurum’da Batılılaşma ve Cumhuriyet Dönemi Sivil Mimarisi*, (Basılmamış

Ruslar bu kez de Tiflis, Gümrü ve Erivan'daki güçleri ile Osmanlı topraklarına saldırmış, öncelikle hedefte olan Ardahan ve Kars'a yüklenmişlerdir. Ancak İngilizlerin desteğini alan Osmanlılar bu dönemde bazı başarılar elde ettilerse de savaş sonunda yapılan andlaşma ile bu başarıları hayata pek yansıtılmamıştır.

Erzurum çevresinde daha XVII. yüzyılın başından itibaren önce İran'a, sonrada giderek yoğunlaşan Rus saldırılarına karşı yaptırılan savunma tesislerinin başında tabyalar gelmektedir¹³⁴. Bunlardan şehrin hemen doğusunda açık U Planlı Mecidiye Tabyası, Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından yaptırılmış önemli bir askeri savunma ve eğitim yapısıdır¹³⁵.

2 Mayıs 1859 tarihinde meydana gelen deprem, Erzurum ve çevresinde büyük can ve mal kaybına neden olmuştur¹³⁶. Bu tarihlerde Erzurum'da bulunan İngiliz R. Curzon, seyahatnamesinde şehrin perişan durumunu anlatmaktadır¹³⁷.

Kırım Savaşı'ndan sonra giderek kritikleşen siyasi ve askeri durumun gerektirdiği şekilde Osmanlılar; Kars, Ardahan ve Erzurum'da tabyaları güçlendirerek ve sayılarını çoğaltarak ileri savunma duvarları yaptırmışlardır. Erzurum'da Ahali, Mecidiye, Aziziye, Hamidiye, Sivişli, Çoban Dede, Dolangez, Ağzıaçık, Toprak, Uzun Ahmet, Tafta (Şahap Paşa) ve Karagöbek tabyaları yaptırılmıştır, bunların şehrin, düşmanın geliş yönlerinde savunulmasına yönelik planları XIX. yüzyıl sonuna kadar askeri sorumluları meşgul etmiştir¹³⁸. Tabyaların bir çoğu da 1867-1874 yılları arasında

Lisans tezi), Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Erzurum 1986, s. 10-14.; E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i mübarek Erzurum*, Ankara 1989.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 276, 277, 513, 523.; H. Gündoğdu, -A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, s.16-32.

¹³⁴H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 201-202.; T. Aşıroğlu, "Erzurum Tabyaları", *Tarih yolunda Erzurum*, Erzurum 1983, S.18, s.10.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 528-541.; N. Çam, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar", *Vakıflar Dergisi*, S. XX, s.14.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 277-513.

¹³⁵H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.201-202.; T. Aşıroğlu, "Erzurum Tabyaları", *Tarih Yolunda Erzurum*, Erzurum 1983, S.18, s.10.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 528-541.; N. Çam, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar", *Vakıflar Dergisi*, S. XX, s.14.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 277-513.

¹³⁶S. Tozlu-M. Küçükkuşurlu, "Erzurum Evleri (Tarihi Kayıt ve Şehirleri Göre)", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Yıl 9, S.20, Erzurum 2002, s. 313-329.; S. Tozlu, "Erzurum Tarihinde Depremler", İÜE. Tarih Araştırmaları Müdürlüğü, *Tarih Boyunca Doğal Afetler ve Deprem Semineri (22-23 Mayıs 2000)*, Bildiriler, İstanbul 2001, s.100-114.; R. L. Curuzon, *A Year at Erzeroum and the Frontiers of Russai, Turkey and Persia*, London 1854, s.42-44.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1922, s. 277.

¹³⁷R. L. Curuzon, *A Year at Erzeroum and the Frontiers of Russai, Turkey and Persia*, London 1854, s. 42.

¹³⁸H. Gündoğdu, "Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.201-202.; T. Aşıroğlu, "Erzurum Tabyaları", *Tarih Yolunda Erzurum*, S.18, Erzurum 1983, s.10.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s.528-541.; N. Çam, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar", *Vakıflar Dergisi*, S.XX, s.14.; E. Konukçu, *Selçuklulardan*

Erzurum'da Şark Seraskeri olarak görevini sürdüren Fosfor Mustafa Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Zamanın gazete haberlerinden anlaşıldığı kadarıyla tabya yapımlarında iş gücü olarak Erzurum halkı da büyük destek vermiştir¹³⁹.

*“Ruslar tarihi-siyasi emellerini gerçekleştirmek ve Erzurum’la birlikte tüm Doğu Anadolu’yu ele geçirmek üzere 1874’te, Rus Genelkurmayınca istila planları hazırlarken Osmanlılarda merkezi Erzurum’da bulunan IV Ordüy-ı Humayunu’nu kurarak doğu cephesini güçlendirmişlerdir”*¹⁴⁰.

Tersane konferansı ve Londra Protokolü’nün Osmanlılarca reddedilmesi üzerine Ruslar, 23 Nisan 1877’de resmi ilişkilerini kesmişlerdir. İstanbul’daki konsoloslarını geri çeken Rusya St. Petersburg’daki Osmanlı temsilcisini de yanlarına çağırarak 24 Nisan 1877’den itibaren harp vaziyetinde olduklarını bildirmişlerdir¹⁴¹.

*“Tarihte, Osmanlı Devleti’nin büyük kayıplara uğradığı ve halk arasında ‘93 (H. 1293) Harbi diye bilinen bu savaşta Ruslar, hem Balkanlar hem Kafkaslar üzerinden Osmanlı ülkesine saldırmışlardır”*¹⁴².

Erzurum valiliğine atanan Kürt İsmail Paşa Anadolu Genel Komutanlığına atanan Ahmet Muhtar Paşa da kendilerine göre savunma planları yaparak, Rusların saldırması muhtemel sınır noktalarında tertibatlar aldirmişlardır¹⁴³. 24 Nisan 1877’de sınırı geçen Rus kuvvetleri önce Bayezid’i, 17 Mayıs’da Ardahan’ı 20 Mayıs’da ise Ağrı’yı ele geçirirler. 5 Haziran’da Soğanlı Dağları’na ve Kars’a baskı uygulayan Rusların bir kolu da Eleşkirt civarında Halyas (Halı-yazı)’da bir süre durdurulmuşlardır¹⁴⁴.

25-30 Haziran 1877 Soğanlı Dağları’ndan Zivin (Süngütaşı) Kalesi önüne kadar ilerleyen Rus kuvvetleri, Ahmet Muhtar Paşa komutasındaki askerlere yenilerek geri

Cumhuriyete Erzurum, Ankara 1992, s. 277-513.

¹³⁹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 94.

¹⁴⁰E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 94.

¹⁴¹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 104.; G. A. Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatım 1924 Anadolu’da Rus Muharebesi*, İstanbul 1940, s. 78.

¹⁴²E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 104.; G.A. Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatım 1924 Anadolu’da Rus Muharebesi*, İstanbul 1328 (1940), s.78.

¹⁴³E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.104.; G. A. Muhtar Paşa, *Sergüzeşt-i Hayatım 1924 Anadolu’da Rus Muharebesi*, İstanbul 1940, s.78.

¹⁴⁴Bu savaş hakkında bkz. Ş. Sükan, *1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekatı*, C.I-II, Ankara 1985, s.110-115.; Mehmed Arif, *93 Moskova Harbi ve Başımıza Gelenler*, (Sad. N. Yazar), İstanbul 1973, s.50.; N. Çam, “Erzurum’daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar”, *Vakıflar Dergisi*, S. XX, 1988, s. 15.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s. 531.

çekilmişlerdir(30 Haziran 1877)¹⁴⁵. Ancak Ruslar, diğer kollardan Horasan'a baskı uygulamışlar, arkasında Yahniler ve Gedikler'deki muharebeleri kazanarak Osmanlı kuvvetlerine karşı üstün duruma gelmişlerdir. Bunun üzerine ilerleyişlerini sürdürmüşler ve 4 Kasım 1877'de Deve Boyu'nda süren savaşlar sırasında Ahmet Muhtar Paşa, karargahını Erzurum'a taşımıştır¹⁴⁶.

9 Kasım 1877 gecesi saat 02.00'de, Ermeni kılavuzların rehberliğinde Aziziye Tabyası hendeğine ulaşan Rus kuvvetleri, burada gerçekleştirdikleri baskında yüzlerce Türk askerini şehit etmişlerdir. Bunun üzerine Erzurum'dan gelen askerlerle halkın oluşturduğu kuvvet, göğüs göğüse süngü mücadelesiyle destansı bir kahramanlık örneği göstererek buradaki Rusları yenmişlerse de akibetin önüne geçilememiş, bir müddet sonra önce Kars, arkasından yapılan Edirne Mütarekesi ile 31 Ocak 1878'de Erzurum Kalesi Ruslar'a teslim edilmiştir¹⁴⁷. Ruslar andlaşmadan 8 gün sonra, 8 şubat 1878'de Erzurum'a girmiş ve Erzurum için 8 ay kadar sürecek olan kara günler başlamıştır.

3 Mart 1878'de, Ruslar Osmanlılar arasında yapılan Ayastefanos Andlaşması ile, Kars, Ardahan, Eleşkirt ve Bayezid de Ruslar'a terkedilmiştir.

*"13 Temmuz 1878'de İngiltere, Fransa ve Almanya'nın karşı çıkmasıyla yeni bir andlaşma imzalanmıştır. Berlin Andlaşması adını alan bu andlaşmaya göre sınırlar yeniden belirlenirken, Ruslar sekiz aylık bir işgalden sonra Erzurum'u terk etmişlerdir (7 Eylül 1878)"*¹⁴⁸.

Erzurum'un geçirdiği son büyük sarsıntı, I. Dünya Savaşı sırasında Rusların yine şehri ele geçirmeleriyle vuku bulmuştur. Osmanlı Devletinin I. Dünya Savaşı sırasında iki Alman gemisine sahip çıkarak Karadeniz'deki Rus limanlarını vurmasıyla iki devlet

¹⁴⁵E.Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.104.; S.Tozlu, *Zivin Savaşından Berlin Antlaşmasına Kadar Erzurum 1877-1878*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1983, s1-3.; B.Özcan, "1877-1878- Rus Harbinde Bayezid", *Güneşin doğduğu yer: Doğubeyazıt Sempozyumu*, İstanbul 2004, s.197-204.; N. Çam, "Erzurum'daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar", *Vakıflar Dergisi*, S.XX (1988), s.15.; Mehmed Arif, *93 Moskova Harbi ve Başımıza Gelenler*, (Sad. N. Yazar), İstanbul 1973, s828.

¹⁴⁶E.Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.101.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.533.

¹⁴⁷E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.104.; A. Peterman, *Map of Districts Acquired by Russia by the Berlin Treaty of 1878*, XXIV (1878), s.370.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.533.

¹⁴⁸E. Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.104.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, 295,399,495.; Mehmed Arif, *93 Moskova Harbi ve Başımıza Gelenler*, (Sad.N.Yazar), İstanbul 1973, s.86.; H. F. Tozer, *Turkish Armenia and Esatern Asia Minor*, London 1881.

arasında savaş çıkmıştır¹⁴⁹.

Rusların Kafkaslar üzerinden ileri hareketi, ellerinde bulundurdukları Kars ve Sarıkamış'ta devam etmiş, Sarıkamış Harekati'nin Osmanlılar için tam bir hezimet olması üzerine Ruslar, Erzurum üzerine yürüyerek 16 Şubat 1916'da, şehir yeniden Rusların eline geçmiştir. Şiddetli kış şartları, soğuk, açlık, sefalet, yaygın hastalık Erzurum'dan batıya göçü hızlandırmıştır.

Rusların ileri yürüyüşü Refahiye Dağları'na kadar devam etmiştir. Pek çok insanın hastalık, açlık ve soğuktan telef olduğu bu tarihlerde, 17 Ekim 1917'de Rusya'da ortaya çıkan Ekim Devrimi, Çarlığa son verirken, işgal altındaki Osmanlı topraklarına da derin bir nefes aldirmiştir.

Bolşeviklerin Rusya'ya hakim olmasıyla, Rus askerlerinin çoğu Rusya'ya dönmüş, onların bıraktığı boşluğu ise bu kez Ermeni komitacıları doldurmuştur. Büyük Ermenistan'ı kurma hayali ile hareket eden Ermeniler, dünyanın her yerine dağılmış diğer Ermeni toplulukları da vatandaşı oldukları devletlerin siyasi ve nakdi yardımlarıyla Anadolu'da Müslüman halka karşı soykırma hareketine girişmişlerdir.

Bu duruma daha fazla dayanamayan III. Ordu komutanı, I. Kafkas Ordusu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya ileri hareket emri vermiştir¹⁵⁰. Ocak 1918'de Refahiye'den Erzurum'a doğru ilerleyen Kazım Karabekir yönetimindeki I. Kafkas Ordusu, 12 Mart 1918 sabahı şehre girmiş ve şehre dehşet veren Ermenileri geri püskürterek Erzurum'un ebedi Türk yurdu olmasını yeniden sağlamıştır.

“Kazım Karabekir Paşa'nın yönettiği ileri hareket Kars , Ardahan ,Bayezid ve Artvin de Türkiye sınırlarına alınmasına kadar devam etmiştir.

I. Dünya savaşı arkasından da başlatılan Ermeni zulmü sırasında Erzurum'un pek çok insanını yitirdiği, siyasi, ekonomik bakımdan tam bir çöküntü içerisinde bulunduğu bir ortamın oluşmasına yol açmıştır.

Son Osmanlı döneminde ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı dönem ve sonrasında Erzurum'da askeri, sosyal ve sivil alanlarda pek çok yapı yapılmıştır”¹⁵¹.

¹⁴⁹E. Konukçu, “Tarihte Erzurum”, *Şehri-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s.104.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.615,617.;

¹⁵⁰Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1988, s.870.; C. Dursunoğlu, *Milli Mücadele Erzurum*, Erzurum 1946, s.47.; E. Konukçu, *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992, s.387.

¹⁵¹H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, ss.16,32.

1.2. ERZURUM'UN COĞRAFİ DURUMU

Doğu Anadolu Bölgesinde 39°-55 kuzey enlemi 41-16 doğu boylamı üzerinde yer alan Erzurum, platosu, çevrili olduğu sıradağlar ve yaylaları ile Türkiye'nin en yüksek şehri konumundadır.

Türkiye'nin en büyük illerinden biri olan Erzurum, Kuzey sınırını oluşturan Kaçkarlar'dan güney hududu çizen Bingöl Dağlarına değin uzanır. Üç denize de su gönderen bu topraklar bir anlamda sınırlarını kendisi çizer¹⁵².

Erzurum, kuzeyinde Artvin- Rize, batısında Bayburt- Erzincan, güneyinde Bingöl- Muş, doğusunda Ağrı- Kars illeri ile çevrelenmiştir. Erzurum, Fırat Nehrinin başlangıcı olan Karasu'nun yukarı havzasında Erzurum Ovasının güneydoğusundaki Palandöken dizisinin Ereyli Dağı eteğinde geniş bir alana yayılmıştır.

İl topraklarının yaklaşık %30'luk bölümünü oluşturan kuzey kesimi, İspir, Narman, Oltu, Olur, Pazaryolu, Tortum ve Uzundere ilçelerinin bulunduğu Doğu Karadeniz sınırları içinde yer alır. Geriye kalan % 70'lik bölümü ise Doğu Anadolu bölgesi içerisinde bulunmaktadır.

Erzurum'un, Erzurum-Pasinler havzasının kuzeyinde kalan bölümleri, güneyine göre daha karmaşıktır. Narman-Oltu Havzası bir tarafa bırakılırsa geri kalan kesimler adeta birbirine girmiştir. Güneyde doğu-batı yönlü olan yeryüzü şekleri, kuzeyde fayların ve tektonizmanın etkisiyle, kuzeydoğu- güneybatı istikametini almıştır. Buranın en bilinen yöresi Narman-Oltu Havzasıdır. Havzadaki tuzlu-jipsli birimlerin kolay aşınan bir yapıda olması Narman peribacalarını oluşturmuştur¹⁵³.

Kuzey ile güneyi Aşkale-Erzurum-Horasan oluşu ayırır. Batıda Daphan Ovasından başlayıp basamaklar şeklinde doğuya doğru alçalan alanda Erzurum, Pasinler ve Horasan Ovaları bulunur. Bunların en büyüğü 550 km²'lik alanı ile Erzurum Ovası'dır.

Erzurum'un en güneyinde, Batıda Bingöl Dağı, kuzeyde Akdağ, güneyde Hamurped Dağları ile sınırlanan Hınıs Çayı Havzası vardır. Bu bölgenin, Kuzeydeki Karayazı- Tekman Havzası ile güneydeki Muş Havzası arasındaki ilişkiyi kurabilmek

¹⁵² H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.36.; A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 25.; H. Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Ankara 2007, s. 17.

¹⁵³ H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, ss.16-32.

açısından ayrı bir önemi vardır. Daha çok bir plato görünümünde olan havza, akarsular tarafından parçalanmıştır. Buradaki yerleşmeler kuzeyli soğuk rüzgârlardan korunmak amacıyla vadi içlerine saklanmışlardır. Yörenin en büyük yerleşmesi olan Hınıs ilçe merkezinin ilk yerleşim yeri de bir vadi tabanıdır. Hınıs Çayı Havzası, çayın Murat Irmağı'na kavuştuğu kesimde sona ererken, burada oluşturduğu kanyonlar, Erzurum coğrafyasının en zengin jeomorfolojik değerlerinden birini meydana getirir.

Erzurum, ortalama yükseltinin fazla olduğu bir ildir. Ancak bütün il arazisi içinde Erzurum Ovası ve çevresi geri kalan kesimlere göre daha da yüksektir. Platoların deniz düzeyine göre yükseklikleri 2000 metreyi bulur, bu platoların üstünde yer alan dağların yükseklikleri 3000 metre ve üzerindedir.

Karasu-Aras Dağlarının bazı dağ kütleleri, Erzurum ili arazisinin güney kısmında yer alır. Bunların en önemlileri, Erzurum'un güneyinde yer alan Palandöken Dağları (Büyük Ejder 3176 m.) ve Pasinler Ovası (540 km²) güneyinde yer alan Şahveled Dağları (Çakmak Dağı 3063 m.) olup, Bingöl Dağlarının kuzey yarısı da Erzurum İli sınırları içinde yer alır. Güneyde ayrıca Akbaba Sakal tutan, Nalbant, Şahveled, Ali baba, Dumanlı, Turna göl, Para göl dağları bulunur.

Erzurum İlinin kuzey kısmında ise Mescit Dağları (en yüksek nokta 3239 m.), onların doğusundaki Kargapazarı Dağları (Dumlu Dağı 3169 m.) ve bir kısmı Kars ili sınırları içinde kalan Allahuekber Dağları bulunur. Kuzey ve güneydeki dağların arasına, iki önemli depresyon ovası olan Erzurum Ovası (1850 m.) ve Hasankale Ovası (1650 m.) yerleşmiştir. Her iki ovayı birbirinden, 2030 metre yükseklikteki Deveboynu beli ayırır¹⁵⁴.

Doğu Karadeniz Dağlarının doğu uzantıları olan Rize Dağları, ili kuzeyden çevreler ve Rize ile sınırı oluşturur. Karadeniz'e paralel düzenli sıralar durumunda uzanan bu dağların en yüksek noktaları 3937 metre yüksekliğindeki Kaçkar tepesi ile Verçenik Tepesidir. Dumlu Dağından doğuya doğru iki yüksek dağ sırası olan, Güvercin Dağı ve Karga Pazarı dağlarına ulaşılır.

Pasinler- Erzurum Ovaları tektonik olaylar sonucu kırılmalardan meydana

¹⁵⁴H. Z. Koşay, *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984, s.36.; A. Ş. Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları Kitabeleri*, İstanbul 1936, s. 25.; H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, ss.16-32.; H. Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Ankara 2007, s. 17. İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, ss. 445-450.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.22.

gelmiş çöküntü ovalarıdır. Kuzeydeki dağlar: Doğudan batıya doğru Çilligül, Yeniköydüzü, ziyaret tepesi, Kargapazarı, Gavur Dağları Dumlu Tepesi Yeşerçöl, Kop dağlarıdır.

Erzurum İli coğrafyasında platolar üzerinde yükselen dağlar ve hemen yakınlarında uzanan vadiler büyük önem taşır. Gerek eski medeniyetlerin yaşamalarını, gerekse de günümüzdeki insanları faaliyet sahası daima bu alçak kesimler olduğundan Erzurum ve Pasinler ovaları en eski yerleşmeleri bünyesinde barındırır.

Erzurum akarsu kaynakları bakımından da oldukça zengindir. Erzurum İli, Aras ve Fırat havzalarının birleşme noktasındadır. Üç havza ana akarsu kaynaklarını Erzurum dağlarından alır. Karların erimeye başladığı Mart sonlarından Haziran sonlarına değin akarsular için kabarma dönemidir. Akarsu yataklarının derin olması nedeniyle genellikle su taşkınlığı meydana gelmez.

Erzurum'da doğal göller azdır. Yapay göller ise, yeni yeni oluşmaktadır. Erzurum'un en önemli doğal gölü, Tortum çayı üzerinde oluşmuş, bir heyelan-sed gölü olan, Tortum gölüdür. Yapay göller arasında Serçeme çayı üzerinde yer alan Kuzgun barajı (10.3 km²), Demirdöven Barajı, Lezgi suyu üzerindeki Palandöken Göleti (22 km²), Aras ırmağı üzerindeki Söylemez barajı (14.2 km²) önemle hatırlanır¹⁵⁵.

Erzurum yeraltı kaynakları bakımından da oldukça zengindir. Erzurum İlinin bakır varlığını İspir ve Pasinler çevresindeki damarlar oluşturur. Zaman zaman üretim yapılmış olan damarlardan bir başkası da, Şenkaya ilçesi yakınlarındaki bakırlı pirit yataklarıdır. Aşkale, Çat, Hınıs, Narman, Şenkaya, Tekman ve Tortum ilçelerinde ise tuz çıkarılır. Merkez ilçe, Aşkale, Hınıs, Horasan, İspir, Oltu, Tortum ve Pasinler dolaylarında 51 milyon ton toplam rezervli linyit damarları bulunur ve damarların bir bölümünde üretim yapılır. Erzurum'da çıkarılan madenlerin arasında Oltu'daki manganez, Aşkale'deki çimento hammaddesi manyezit, Pasinler'deki tuğla-kiremit hammaddesi sayılabilir.

Erzurum arazisinin %60'dan fazlası steplerle kaplıdır. Bu doğal bitki örtüsü, yer yer keven topluluklarıyla verimsiz hale gelse de, geniş alanlarda mera hayvancılığına

¹⁵⁵H. Gündoğdu,-A. A. Bayhan-M. Arslan, *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011, ss.16-32.; H. Gündoğdu, *Erzurum'da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Ankara 2007, s. 17.; İ. H. Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, ss. 445-450.; B. Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006, s.22.

uygun verimli çayırliklar bulunmaktadir. Pek yaygin olmasa da baslica orman örtüsü alanlari, Oltu,Olur, Şenkaya ilçelerindeki sarıçam ve meşe ormanlariyla, Erzincan-Aşkale sınırlarında rastlanan meşe ormanlari dir.

Erzurum arazisinin büyük çoğunluğunda, karasal iklim özellikleri egemendir. Kışlar uzun ve sert, yazlar kısa ve sıcak geçer. Erzurum topraklarının kuzey kesimlerinde, yüksekliği yaklaşık 1000-1500 metrelere inen vadi içleriyle çukur sahalarda iklim, büyük ölçüde sertliğini yitirir. Erzurum il merkezindeki meteoroloji istasyonunda 1929'dan bu yana gözlem yapılmaktadır. Yaklaşık 70 yılı bulan gözlem sonuçlarına göre, ilde en soğuk ay ortalaması, $-8,6^{\circ}\text{C}$, en sıcak ay ortalaması $19,6^{\circ}\text{C}$, en düşük sıcaklık -35°C ve en yüksek sıcaklık ise 35°C olarak ölçülmüştür. En az yağış kış devresinde düşer. Bu devrenin yağışları kar biçiminde olup, kar yağışlı gün sayısı 50 ve kar örtüsünün yerde kalış süresi ise 114 gün kadardır. En yağışlı devre ilkbahar ve yaz mevsimleridir.

Erzurum'da en sıcak ay Ağustos, en yüksek sıcaklık ortalaması $19,6^{\circ}\text{C}$ 'dir. Yıllık yüksek sıcaklık ortalaması $11,5^{\circ}\text{C}$ 'dir. Yapılan istatistiklere göre Temmuz ayında en yüksek sıcaklık ortalaması $26,6^{\circ}\text{C}$ 'dir. Erzurum şiddetli karasal Doğu Anadolu iklimi bölgesinde yer alır.

Bölge ekseriyetle Sibirya antisiklonu ve Basra siklonu etkisi altındadır. Kış aylarında Sibirya antisiklonunun etkisinde bulunmaktadır. Rüzgar Keşişleme, Lodos, Kible yönlerindedir. İlkbahar da Sibirya antisiklonunun etkisi yavaş yavaş azalmaya başlar, kararsız bir rüzgar ve sıcaklık hüküm sürer. Mayıs sonlarından itibaren kararsız haller de ortadan kalkar. Yaz mevsiminde Asya'da geçici olarak teşekkül eden termal siklon merkezinin etkisi altındadır. Rüzgarlar Güneydoğusu, Poyraz ve Yıldız yönlerindedir. Sonbaharda Basra termal siklonunun etkisi altındadır. Rüzgarlar keşişleme ve kible yönlerindedir. Erzurum'daki rüzgarlar çok yönlü olmakla birlikte hakim rüzgar Lodos yönlerindedir.

Nem ortalaması %61'dir. Erzurum'u etkileyen basınç merkezlerinin sık sık değişmesi, sıcaklığın fazla düşük olması nedeniyle nem aynı seviyede kalabilmektedir.

"1927'de 270.400 dolayında olan Erzurum nüfusu, 1985 yılı genel nüfus sayımındaki verilere göre 856.175'e ulaşmış, 1990 genel nüfus sayımında 848.201'e düşmüştür. 1985-1990 arasında toplam nüfusta % 0.93 bir azalma, 1990-2000 yılları

arasında ise %10.51 oranında bir artış olmuştur. 2000 yılı itibariyle nüfus 937.389'a ulaşmıştır. 2000 genel nüfus sayımı kesin sonuçlarına göre toplam nüfus 937.389 olup, 560.551 kişi (%59,7) şehirlerde, 379.838 kişi (%40,3) ise köylerde yaşamaktadır.

*Erzurum' da 5490 Sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu kapsamında 2009 yılı sonu itibariyle Erzurum ilinin güncel toplam nüfusu: 774.207 olarak açıklanmıştır*¹⁵⁶.

Resim: 1. Erzurum İli ve Palandöken Dağları (<http://www.erzurum.gov.tr>)

¹⁵⁶Erzurum, Nüfus, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2011, <http://www.erzurum.gov.tr>.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE VE YAKUTİYE MEDRESESİ TAŞ BEZEMELERİNİN TAKI SANATINA UYGULANIRLIĞI

2.1. ÇİFTE MİNARELİ MEDRESE’NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Çifte Minareli Medrese, Erzurum şehir merkezinde kentin en işlek caddesi olan Cumhuriyet Caddesi ve Tebriz Kapı semtinin birleştiği alanda bulunmaktadır. Anadolu'nun en büyük medresesi olan Çifte Minareli Medrese, yaklaşık 35x48 metrelik bir alan kaplamaktadır. Açık avlulu, dört eyvanlı ve iki katlı medreseler grubunda olan eserin yapım tarihi, kesin olarak bilinmemekle birlikte süsleme özelliklerinin Yakutiye Medresesi'ne benzerliğinden yola çıkılarak, İlhanlı dönemine XIII. yüzyıl sonu ve XIV yüzyıl başlarına tarihlenmektedir¹⁵⁷. 12x30 metre ölçülerindeki avlusu revakla çevrilidir. Çifte Minareli Medrese her ne kadar İlhanlı eseri olsa da dönem ve üslup açısından Anadolu Selçuklu Mimari Sanatı içerisinde incelenmelidir. Medrese içerisinde ve özellikle taçkapısında bitkisel bezemeli bordürler, Anadolu Selçuklu dönemi taş süslemeleri ile büyük benzerlik gösterir.

“İlhanlı hanedanlarından Padişah Hatun tarafından yaptırılmış olduğundan dolayı adına Hatuniye Medresesi de denilmektedir. Medresenin batısında Ulu Camii, doğusunda Osmanlıların son dönem eserlerinden olan Narmanlı Camii, kuzeyinde kale ve sur duvarları, yaklaşık 50 metre ileride Üç Kümbetler’le çevrilidir”¹⁵⁸.

Resim: 2. Erzurum Çifte Minareli Medrese

¹⁵⁷ H. Karamağaralı, “Erzurum’daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülahazalar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.3, 1971, s. 209.

¹⁵⁸ İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, s. 338.

“Medresenin genel olarak çeşitli boyda kesme taşlarla inşa edilmiştir. Türkler taşı özellikle dini ve sivil eserlerinin portallerinde büyük ustalık ve ince bir zevkle bezeyerek Anadolu'ya özgü bir üslup yaratmışlardır. Taş süslemenin portallerden başka dikkati çeken diğer kullanım alanları; minare, konsol, kemer, eyvan, profiller, pencere kemerleri, tonozlar ve sütün başlıklarıdır. Bezemelerde yüksek kabartma işleyişine daha çok ağırlık verildiği dikkati çeker”¹⁵⁹.

Medresede tuğla yardımcı malzeme olarak kullanılmıştır. Minareler tuğla ile inşa edilmiş olup, firuze renkli çinilerle bezenmiş ve minareler silindirik gövde ile yükseltilmiştir.

Medrese kümbetinin konik çatısı kahverengi-turuncu taş plakalarla kaplanmıştır. Kümbetin iç malzemesi düzgün kesme taştır. Kümbetin iç süslemeleri medresenin aksine oymadır ve bitkisel kompozisyonlardan oluşmaktadır.

“Anadolu’da Osmanlı öncesi dönemde inşa edilmiş medreselerin en büyüklerinden olan Erzurum Çifte Minareli Medrese oldukça özenli bir işçiliğe sahiptir. Medrese, dört eyvanlı, etrafı revaklarla çevrili, açık avlulu iki katlı bir plana sahiptir”¹⁶⁰.

Resim: 3. Erzurum Çifte Minareli Medrese Avlusu

¹⁵⁹ H. Karamağaralı, “Erzurum’daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülahazalar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.3, 1971, s. 210.

¹⁶⁰ R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s. 52.

“Erzurum Çifte Minareli Medrese, Konya Sahip Ata Camii, Sivas Çifte Minareli Medrese, Sivas Gök Medrese ile birlikte Anadolu’da taçkapısı çifte minare ile taçlandırılmış dört yapıdan biridir¹⁶¹. İki yanında yükselen minarelerin kaideleri iki yan kanat halinde portale ilave edilmiştir. Taçkapı ile iki minare kürsüsü cephede kareye yakın bir çıkıntı oluşturur”¹⁶².

“Taçkapı ana nişi mukarnaslı bir kavsara ile örülmüş olup, burada 14 mukarnas sırasına yer verilmiştir. Kuşatma kemeri, gövdesi palmetlerle süslü, köşe sütunceleri üzerine oturtulmuştur. Mukarnaslı kavşarının hemen altında kitabe kuşağı olduğu sanılan boş bir şerit, ana nişin iç yüzünü dolandır. Ana nişin yan yüzleri üzerinde görülen mihrabiyelerin nişleri dilimlidir. Buradaki sütun ve başlıklar bitkisel formlarla, niş yüzeyi ve çerçeve şeridi ise geometrik örneklerle bezenmiştir”¹⁶³.

Resim: 4. Erzurum Çifte Minareli Medrese Taçkapısı

Minarelerin tuğla ile yapılmış silindirik gövdeleri yukarı doğru yivlidir ve sırlı tuğlalar ritmik bir şekilde örülmüştür. Her iki minare de şerefe hizasından yıkıktır. Minarelerin tepesinde kalan birkaç mukarnas sırasına bakıldığında, şerefe altlarının mukarnaslı olduğu anlaşılır.

¹⁶¹R. H. Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç Kapılar*, İzmir 1982, s. 17. Nahçıvan Karabağlar Kümbeti girişinde ve Nahçıvan Mümine Hatun Kümbeti'nin şuan mevcut olmayan orijinal girişinde de çifte minare uygulaması görülür.

¹⁶²R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s. 52.

¹⁶³E. Ş. Zeren, *Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taç Kapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1996, s. 48.

Doğudaki minare gövdesi üzerinde bulunan çini bezemeler yivler halinde, batıdaki ise baklava şekilli olarak görülmektedir. Bu süslemeler, sırsız tuğlalar arasına yerleştirilmiş firuze renkli tuğlalarla elde edilmiştir.

Resim: 5. Medrese Doğu Minaresi

Resim: 6. Medrese Batı Minaresi

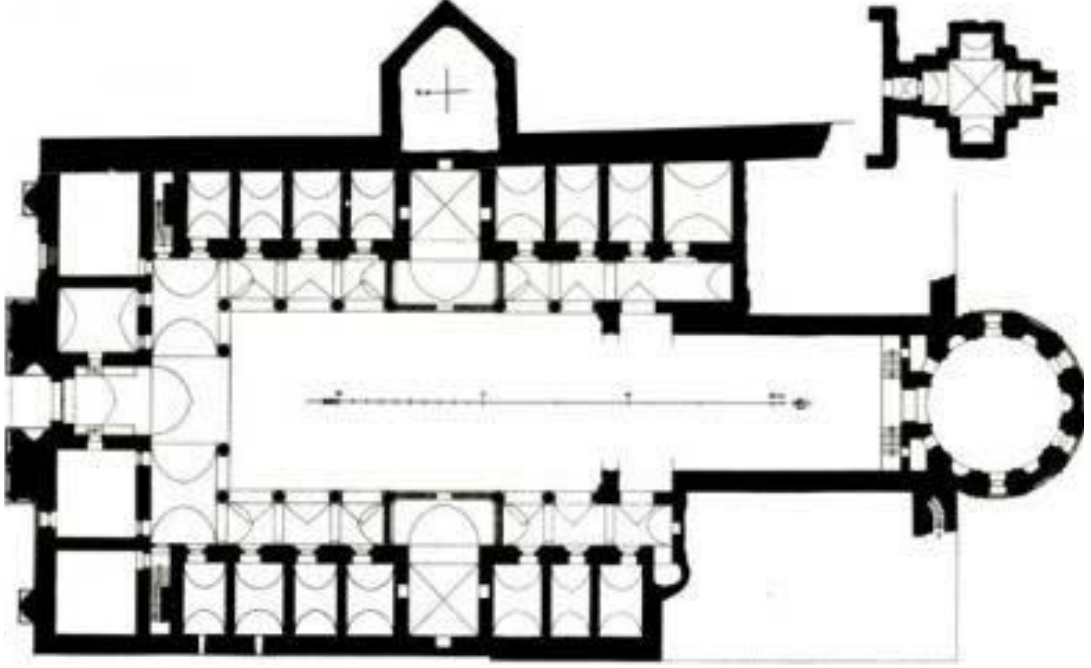
Medresenin kuzeyinde yer alan taçkapıdan, cephe köşelerine doğru gidildikçe, farklı mimari unsurlar göze çarpar. Cephe yan kenarlarının yaklaşık 2 metre iç kısmına yerleştirilen payandalar süslemesizdir.

“Medrese cephesindeki simetri düzeni, eserin hemen her yerinde kendini gösterir. Cephenin batı kısmında bulunan pencere ile doğu kısmında bulunan çeşmenin kullanılmasında simetri esas alınmıştır. Cephede yoğun ve heykelsi görüntü sergileyen taçkapı süslemesi, yalın bırakılan cephe yan yüzleriyle dengelenmiştir”¹⁶⁴.

¹⁶⁴ E. Ş. Zeren, *Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taç Kapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1996, s. 48.

Medresenin doğu kanadında kuzey-güney yönünde dışa doğru bir genişleme görülür. Doğu kanadında sekiz hücre bulunmaktadır, batı kanadındaki hücreler gibi bu hücrelerde, kapı alınlıklarındaki pencerelerden ışık almaktadır.

“Medresenin güneydoğu köşesinde yer alan hücrenin boyutları diğerlerinden daha fazla olup (4.60 metre), bu hücrenin tonozu iki kat yüksekliğindedir. Bu hücrelerin aydınlatılması üst kat revakına açılan bir pencereden sağlanmaktadır”¹⁶⁵.

Resim: 7. Erzurum Çifte Minareli Medrese Planı (ÜNAL,1989, s.52)

Zemin kattaki hücrelerin kapıları, gülbezeklerle, mukarnaslarla, silmeler ve geometrik şeritlerle, her biri farklı farklı olmak üzere bezenmiştir. Avluda yer alan doğu ve batı eyvanları, iki kata da hakim şekilde yükseltilmiş olup, doğu eyvanı yıldız tonozla, batı eyvanı çapraz tonozla örtülmüştür. Bu eyvanların başlangıç kemerleri birer gömme sütunce üzerine oturtulmuştur. Başlangıç kemerlerinin avluya bakan yüzleri de dört adet süsleme bordürü ile bezenmiştir.

Ana eyvan önündeki payelerde beşer süsleme şeridi vardır. Bunlardan bir kısmı kemerin kavisini izlemekte, bir kısmı da kemerin etrafında çerçeve oluşturmaktadır.

“Güney eyvanın dip duvarına bitişik yerde bulunan kümbet; gövdesinin dış yüzeyi, her biri diğerinden silmelerle ayrılmış Oniki köşeden oluşmuştur. Köşeler

¹⁶⁵ R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s. 13.

arasında kalan panoların alt kısımlarında yer alan büyük pencereler, içte ve dışta mukarnaslı kavsaralara sahiptir. Kavsaralar sivri bir sağır kemerle dıştan kuşatılmıştır. Bu sağır kemerlerin ayakları, birer gömme sütunceye oturmaktadır”¹⁶⁶.

Resim: 8. Erzurum Çifte Minareli Medrese (doğu) Sütun Bezemeleri

Kümbetin konik külahı, kiremit renkli kanber taşı ile kaplıdır ve bu koniğin yüzeyi koniğin tepesinde birleşen oniki üçgen panoya bölünmüştür. Kümbetin saçağında, silmelerle çevrili süsleme bordürleri vardır.

Medrese avlusundan kümbete giriş, günümüze ulaşmayan ancak eski izleri görülen bir kapının dikdörtgen çerçeveli boşluğundan sağlanmaktadır. Kümbetin mescit katına çıkılan merdiven avluya açılır.

“Kümbetin içinde ve alt kesimde yer alan bütün pencere ve nişler, sivri kemerler ile kuşatılmış birer mukarnaslı kavsaraya sahiptir. Burada kavsara çevre kemerleri köşe sütunceleri üzerine oturmaktadır”¹⁶⁷.

¹⁶⁶ R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s.13.

¹⁶⁷ E. Ş. Zeren, *Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taç Kapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1996, s.52.

Resim: 9. Medresenin Kümbet Yönünden (güney) Görünüşü

“Merdiven sahanlığının altında mumyalık yer almaktadır. Kümbetin mumyalığı yarı yüksekliğine kadar toprağa gömülüdür. Mumyalığın giriş holü sivri kemerli bir tonozla örtülü olup haça benzeyen bir planı vardır. Orta kısmı manastır tonozu ile örtülüdür. Bu tonozun her kenarına, sivri kemerli tonozlarla örtülü derince bir nişe yer verilmiştir”¹⁶⁸.

Çifte Minareli Medrese süslemeleri, geometrik, bitkisel ve figürlü bezemeler olmak üzere üç grupta incelenebilir. Geometrik bezemeler daha çok avludaki sütun gövdelerinde, eyvanların cephelerinde, öğrenci odalarının kapılarında görülür. Bitkisel bezemeler taçkapıda, avlu sütunlarını birbirine bağlayan kemerlerde ve kümbetin iç yüzünde karşımıza çıkar. Eserde kullanılan figürlü bezemeler sadece taçkapıda yer alır. Taçkapının iki yanında hayat ağacının tepesinde çift başlı kartal, hayat ağacının üzerinde kuşlar ve altında ağaç gövdesine hilal motifi ile bağlanmış çift ejder yer alır¹⁶⁹.

Taçkapı, eyvanlar ve kümbette hayli yoğun ama bir o kadarda dikkatle dağıtılmış süsleme unsurları görülür. Boş yüzeyler, kümbetin dış yüzeyindeki gibi sağır kemerlerle ve cephede olduğu gibi yarım silindirik payandalarla doldurulmuştur. Süslemelerde değişiklik ve simetri kaygısı vardır. Cephede süsleme taçkapıda yoğunlaşmıştır. Taçkapının dikdörtgen çerçevesi beş süsleme şeridi ile doldurulmuştur. Ana niş ve ana niş içindeki iki karşılıklı mihrabiye'nin üstü mukarnaslı bir kavsara ile örtülmüştür. Her mihrabiye'nin başlıklı ikişer sütuncesi vardır. Giriş aralığını örten basık

¹⁶⁸ R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s.13.

¹⁶⁹ H. Karpuz, *Erzurum'da Türk- İslam Yapıları*, Kültür Bakanlığı İller Serisi:1, 1976, s. 7.

kemerin köşelik tabanlarına birer gülbezek yerleştirilmiştir.

Taçkapının dikdörtgen çerçevesinde beş süsleme bordürü görülmektedir. İlk bordür, üst üste bindirilmiş iki eş kıvrıkdal şeridinden oluşmuş, palmet ve rumi motiflerinden meydana gelmiştir. İkinci bordürde de palmet ve rumi motifleri görülür. Üçüncü bordür bir dizi palmet ve ruminin zigzag oluşturacak şekilde birleşmesinden oluşmuştur. Taçkapıdaki son bordür, ana hatları ile ilk bordürün devamı gibidir.

“Taçkapı ana nişi içinde yer alan mihrabiye yüzeylerindeki geometrik süslemeler, düz yüzeyli kaytanların oluşturduğu oniki kollu yıldızlardan meydana getirilmiştir. Her yıldız örneğinin etrafında altışar adet düzgün altıgen görülmektedir”¹⁷⁰.

Resim: 10. Erzurum Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürleri

¹⁷⁰ E. Ş. Zeren, *Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taç Kapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1996, s.59.

Taçkapı yan kanatları üzerinde yükselen minare kaidelerinin doğu ve batı yüzlerinde, sırlı ve sırsız tuğla ile meydana getirilmiş birer pano yer almaktadır. Doğudaki panoda geometrik örnekle bir şerit ile çerçevelenmiş sağır bir kemer görülmektedir. Kemerin içi yıldız motifleri ile bezenmiştir.

“Minare kürsülerinin kuzey yüzlerinde de tuğla hamuru ve mozaik çinilerle meydana getirilmiş birer pano mevcut olup, her iki panonun ortasında yer alan Arapça “Allah” kelimesi açık biçimde okunmaktadır. Allah kelimesini çerçeveleyen sekiz kollu yıldızın etrafında gelişen karmaşık örgü tamamen dekoratif amaçlıdır”¹⁷¹.

Tuğla minarelerin gövdeleri yivli olup, çini bezemelerle süslenmiştir. Minarelerden doğudakinin gövdesi üzerinde sarmal yivler, batıdaki minarede ise baklava şekilli süslemeler görülmektedir. Bu süslemeler, sırsız tuğlalar arasına yerleştirilmiş firuze renkli tuğlalarla yapılmıştır (Resim-5,6).

“Doğu cephesinde yer alan ve iki kat boyunca yükselen doğu eyvanı, yıldız tonozla örtülmüştür. Doğu eyvanın üç duvarını çevreleyen şeridin örnekleri geometrik olmakla birlikte, arada bir rumi ve palmetlere de yer verilmiştir. Doğu eyvanının kuzeyle güney duvarlarına, rumi ve palmetlerin dönüşümlü olarak kullanıldığı iki gülbezek yerleştirilmiştir”¹⁷².

Batı eyvanı, doğu eyvanının tam karşısında ve yine iki kat üzerine yükseltilmiş olup, üstü çapraz tonozla örtülmüştür. Batı eyvanının başlangıç kemerleri birer gömme sütunce üzerine oturtulmuş ve bu sütunceleri çevreleyen bir şerit, rumi ve palmetlerden oluşmuş kıvrık dallarla süslenmiştir.

Medresenin dördüncü ve en büyük ana eyvanı güneydedir. Ana eyvanın önünde büyük bir revak kemeri yer alır. Eyvanın önündeki payelerin avluya bakan yüzlerinde beş adet süsleme bordürü görülmektedir. Bu süsleme bordürlerinin bir kısmı kemer kavisini izlerken, bir kısmı da kemeri kuşatan dikdörtgen bir çerçeve oluşturup, gömme sütunceler üstünde yer alırlar. Buradaki süsleme bordürleri ilerde detaylı olarak işlenmiştir.

¹⁷¹ R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s.47.

¹⁷² T. Aydın, *Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El Sanatları Bilim Dalı, Ankara 2008, s. 45.

Avluda karşılıklı ondört bağımsız sütun vardır. Zemin katı revağına dayanmış iki de yarım sütun yer alır. Bu sütunların gövdeleri yalın bırakılmış, bazıları da yarım işlenmiştir. Sütunlardan dördü sekizgen gövdeli olup, sütun başlıklarının bazıları palmet ve rumilerle süslenmiş, bir kısmı da yalın bırakılmıştır.

İki katlı avluda görülen, zemin ve üst kat sütunlarının üstünde yer alan kemer süslemeleri palmet ve lotus motifleri ile bezenmiştir.

“Medresenin zemin katındaki hücre kapıları, gülbezekler, silmeler, geometrik şeritler ve mukarnaslarla süslenmiştir. Kapıların hiç biri süsleme ve form bakımından bir diğerine benzemez”¹⁷³.

Resim: 11. Medrese Avlusu, Doğu Sütunları ve Ana Eyvan

“Kümbetin saçak altını beş bezeme şeridi çerçeveler. Yukardan aşağı ilk süsleme bordürü mukarnaslı, ikinci süsleme iki kaytan silme örgüsünden oluşur, üçüncü süsleme karma örnekli bir şerit olup, zincir geçme görünümündedir. Aşırı üsluplaştırılmış rumi ve palmetler, kavisler çizen kaytanlarla birbirlerine bağlanmıştır. Dördüncü bordür silmeli kaytanlardan oluşmuş basit bir düzenleme, beşinci bordür ise zigzag yivlerle bezeli bir silmeden ibarettir”¹⁷⁴.

¹⁷³ T. Aydın, *Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El Sanatları Bilim Dalı, Ankara 2008, s. 48.

¹⁷⁴ E. Ş. Zeren, *Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taç Kapı Süslemeleri ile Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Erzurum 1996, s.66.

Resim: 12. Erzurum Çifte Minareli Medrese Kumbeti, Saçak Altı Bezemeleri

Kümbetin içi onikigen prizmanın her bir yüzü üzerinde dönüşümlü olarak bir niş veya bir pencere ile donatılmıştır. Kümbet içinde düz ve içerlek olarak yükselen nişlerin aralarında birbirinden farklı altı süsleme tezyinatı göze çarpar.

“Köşe sütun başlıkları konik şeklinde olup, süslemelerinde palmet, lotus ve rumi motiflerine yer verilmiştir. Kümbet içinde örtüye geçişte pencere ve niş çerçevelerinin son bulduğu yarım küre şekilli kubbenin başladığı hizada, bitkisel ağırlıklı ince bir süsleme şeridi uygulanmıştır”¹⁷⁵.

Çifte Minareli Medrese’deki bitkisel süslemelerde en fazla rumi ve palmetler kullanılmıştır. Bu unsurlar aynı zamanda Selçuklu mimari süsleme özellikleri taşır. Pek çok çeşidi olan bu motiflerin hemen hepsinin yüzeyleri kavisli yivlerle bezenmiştir, çoğunun alt bölümlerinde sarmal yivler görülür.

“Medresede uygulanmış rumiler, genellikle yivli bir kaytanla palmetlere bağlanmıştır. Alt uçlarının uzantıları ya başka bir rumiye ya da bir palmete uzanır. Palmetlerin orta bölümleri genellikle, çaprazlama olarak sağ ve soldaki palmetlere veya rumilere uzanan iki kaytanın kesişmesinden oluşmuştur”¹⁷⁶.

Geometrik örneklerin tümü, Selçuklu taş süslemesinde görülen benzerler gibi, sade veya yivli düz kaytanlarla oluşturulmuştur. Bu kaytanlar kavisli veya kırık çizgiler halinde devam eder. Yıldızlar, düzenli ve düzensiz sekizgenler, dalgalı eğriler, zigzag,

¹⁷⁵ T. Aydın, *Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, El Sanatları Bilim Dalı, Ankara 2008, s. 50.

¹⁷⁶ G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal*, Ankara 1972, s. 44.

menderes ve örgü medresede kullanılmış geometrik bezeme biçimlerindedir.

Medrese taçkapısının iki yanında hayat ağacı ve tepesinde çift başlı kartal, altında ağaç gövdesine hilal motifi ile birleşen çift ejder yer alır.

“Bir bütün olarak bu pano incelendiğinde, eski Türklerin İslamiyet’i kabullerinden sonra, inançlarında devam eden sembolleri yansıtması bakımından ilginçtir. Kompozisyondaki hayat ağacının çıkış noktasındaki hilal motifi yeryüzünü, hayat ağacı, gökyüzünün direğini temsil eder. Selçuklu arması özelliğindeki çift başlı kartal, baş kısmı kıvrık gagalı, yuvarlak patlak gözlü, küçük sivri kulaklı olarak heraldik duruşta tasvir edilmiştir”¹⁷⁷.

Medrese çok harap bir vaziyetteyken IV. Murat (1623–1640) tarafından bakım yaptırılıp önce tophane ardından da kışla olarak kullanıldığı bilinmektedir. 1942–1967 yılları arasında Erzurum Müzesi olarak kullanılan Medrese, günümüzde halka açık şekilde ve sergi salonu olarak kullanılmaktadır.

Erzurum Çifte Minareli Medrese, çeşme, niş, pencere gibi mimari elemanların cephe kompozisyonuna katıldığı, Tokat Gök Medrese, Sivas Çifte Minareli Medrese, Amasya Gök Medrese ile benzerlik gösterir.

Erzurum Çifte Minareli Medrese gibi Sivas Gök medrese ve Sivas Çifte Minareli Medreselerinin de minareleri tuğladandır. Bezeme yönünden Erzurum Çifte Minareli Medrese’ye en yakın yapı Sivas’taki Gök Medrese’dir. Her iki eser de süslemeler ve süslemede kullanılan motiflerin dağılışı benzerlik gösterir.

“Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin minare kürsüleri üzerinde yer alan, figürlü süslemelere sahip panolara, Gök Medresede de rastlanır. Gök Medrese’de kürsülerin yukarısındaki çini panoların hemen hemen tamamı dökülmüş olmasına rağmen Çifte Minareli Medresedekiler sağlam durumdadır”¹⁷⁸.

“Erzurum Çifte Minareli Medrese türbesi, konik çatısının üstünde üst üste sıralar halinde sathi kemerler yapılmıştır. Aynı uygulama Ahlât türbelerinde de görülür”¹⁷⁹.

¹⁷⁷ G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal*, Ankara 1972, s. 45.

¹⁷⁸ R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s. 55.

¹⁷⁹ S. Ögel, *Anadolu Selçukluları’nın Taş Tezyinatı*, Ankara 1966, s. 51.

Anadolu’da bulunan bitkisel örneklerle bezeli silindirik sütuncuklara sahip oniki taçkapıdan biri de Erzurum Çifte Minareli Medrese’dir.

“Çifte Minareli Medrese taçkapı kanatlarının ikişer yüzünde ve Yakutiye Medresesi taçkapı çıkıntısının yan yüzlerindeki figürlü süsleme panoları gibi birkaç örnek hariç, Anadolu Selçuklularında figürler daima genel süsleme içinde erimiş, onunla kaynaşmış durumdadır”¹⁸⁰.

Hayat ağacı motifinin altında ejder çiftine yer verilmesi sadece Erzurum Çifte Minareli Medrese’de kullanılan özel bir tasarımdır.

“Selçuklu mimarisinde taçkapıların yan yüzleri süslenmediği halde Erzurum Çifte Minareli Medrese’de bir istisna olarak süslendiği görülmektedir. Selçuklu taçkapılarının çoğunda bulunan kabara şeklindeki süs unsurları bu medresede yoktur”¹⁸¹.

¹⁸⁰ R. H. Ünal, *Çifte Minareli Medrese*, Ankara 1989, s. 67.

¹⁸¹ *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995, XI, s. 311.

2.2. ÇIFTE MİNARELİ MEDRESE TAŞ BEZEMELERİNİN ÇİZİMLERİ VE TAKIYA UYARLANMASI

Tarihte ortaya çıkan her medeniyetin kendi kültüründen izler bıraktığı Erzurum ili coğrafyasında zengin bir kültür mozaığı sergilenmektedir. Bu mozaikte, iki önemli yapı olan Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi ön plana çıkmaktadır. Bu seçkin eserlerin taş bezemelerinde kullanılan bitkisel, geometrik ve figürlü kompozisyonlar ve içerdikleri Türk motifleri, takı tasarımına önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Erzurum kuyumculuk sanatı ürünlerinde bölgedeki kültür mirası olan mimari yapıların esin kaynağı olarak yeterince tercih edilmediği görülmektedir. Günümüz modernitesine uygun, mimari tezyinat kaynaklı takı ürünlerinin Türk kimliğini yansıtmaya açısından önemli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Araştırmada ortaya konulan çizimlerin bir kısmından esinlenilerek takı tasarımı yapılmış ve uygulamaya dönüştürülmüştür.

Takı tasarımlarının tamamı medreselerde kullanılan motiflerin özüne bağlı kalınarak ve takı tasarım uygulamalarına dönüştürülürken kişisel yorum katılarak oluşturulmuştur.

Takı tasarım uygulamalarında malzeme olarak 925 ayar gümüş ve yöreye özgü yarı kıymetli bir süstaşı olan Oltu Taşı kullanılmıştır.

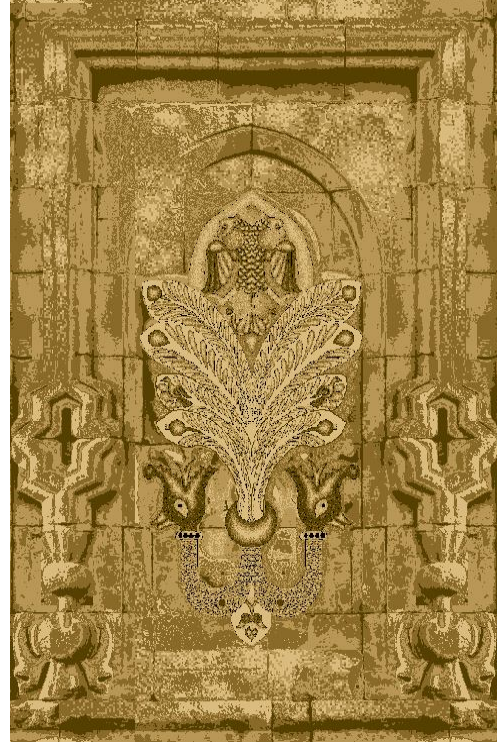
Resim: 13. Erzurum Çifte Minareli Medrese

Çizim: 1. Erzurum Çifte Minareli Medrese Çizimi

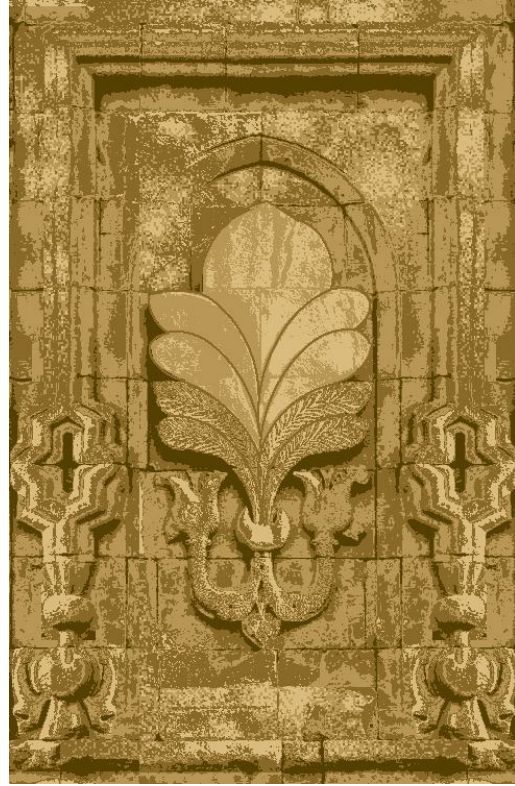
Resim: 14. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu (batı)

Çizim: 2. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

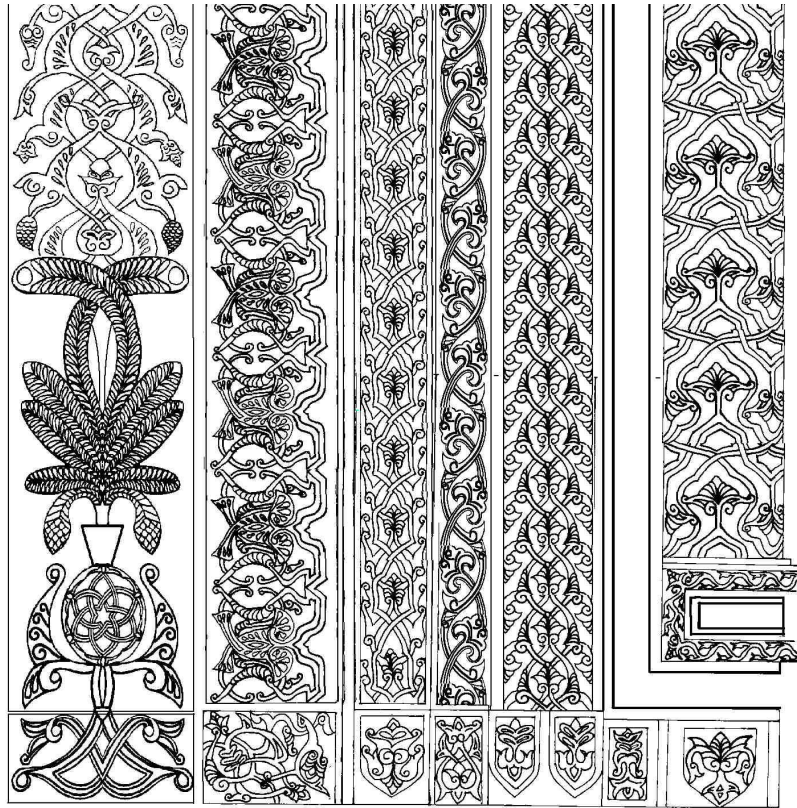
Resim: 15. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu (doğu)

Çizim: 3. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

Resim: 16. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordür Bezemeleri.

Çizim: 4. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordür Bezemelerinin Çizimi

Çizim: 5. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordür Bezemelerinin Çizimi

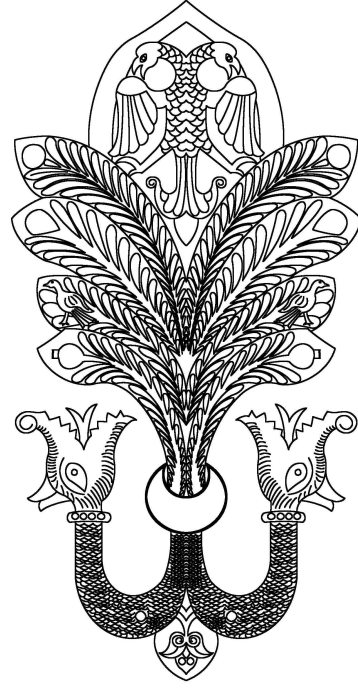
Resim: 17. Çifte Minareli
Medrese Taçkapı Hayat Ağacı

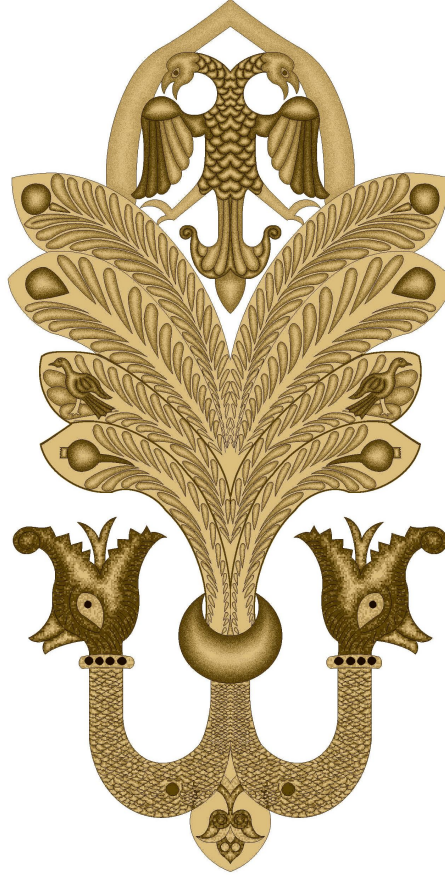
Çizim: 6,7. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Hayat Ağacı Çizimi

Resim: 18. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu (batı)

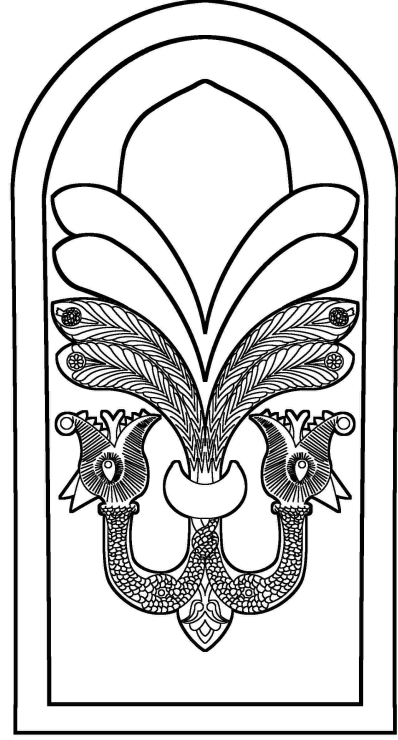
Çizim: 8. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu (batı) Çizimi

Çizim: 9. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (batı) Çizimi

Resim: 19. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu (doğu)

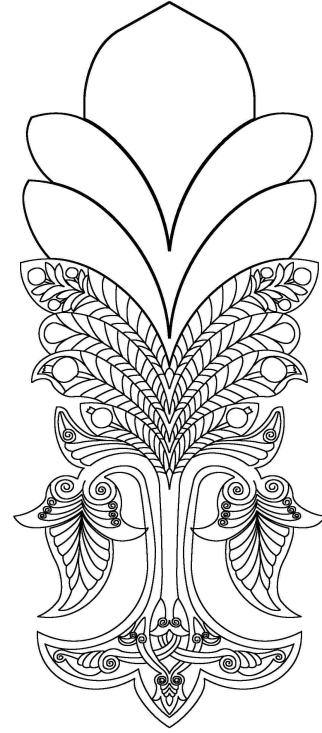
Çizim: 10. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu (doğu) Çizimi

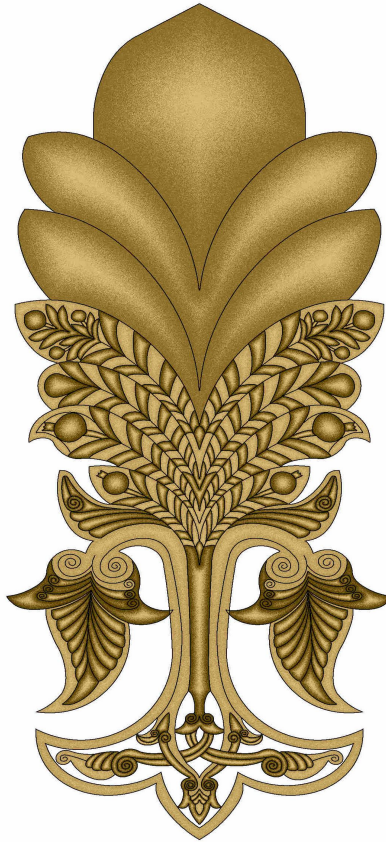
Çizim: 11. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (doğu) Çizimi

Resim: 20. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu

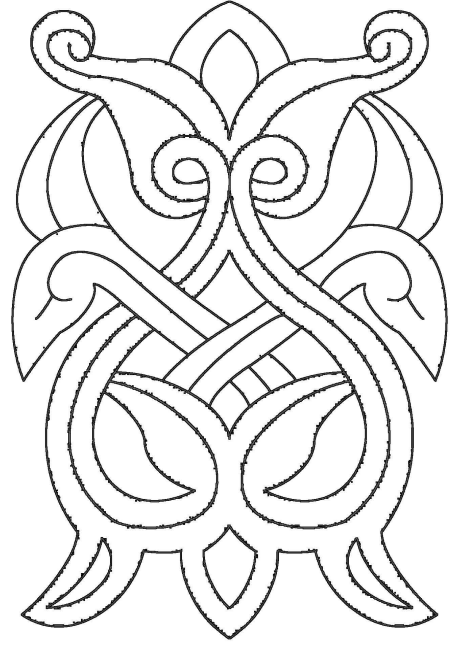
Çizim: 12. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

Çizim: 13. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

Resim: 21. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme

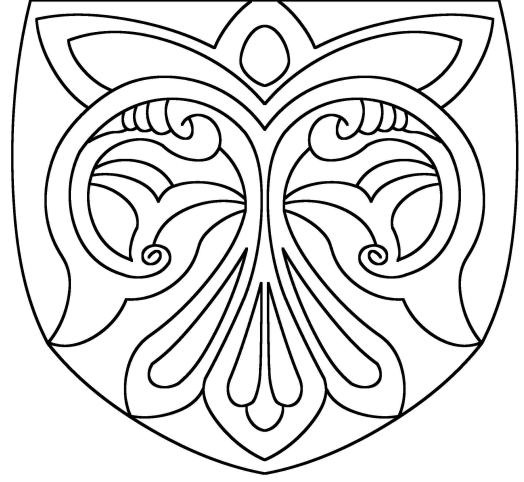
Çizim: 14. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi

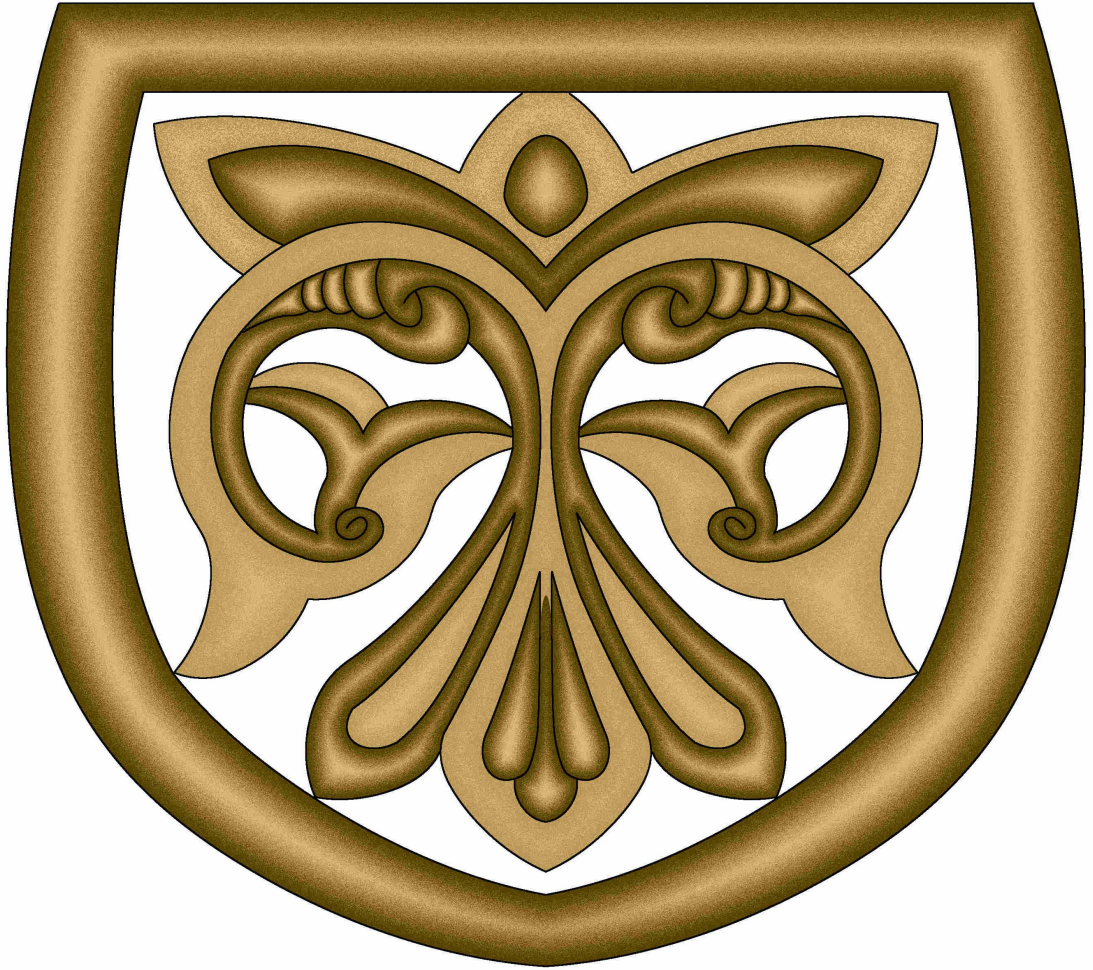
Çizim: 15. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi

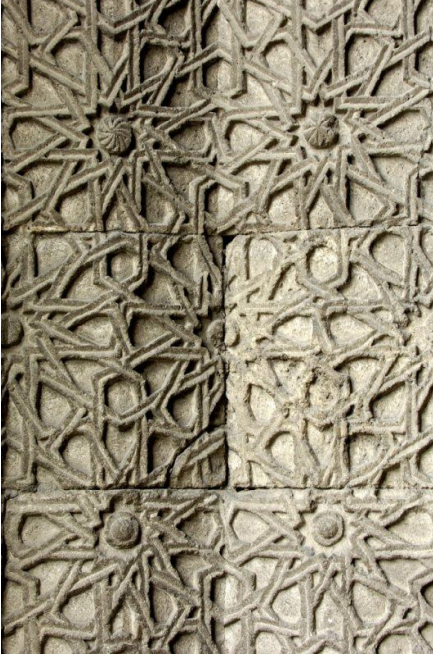
Resim: 22. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme

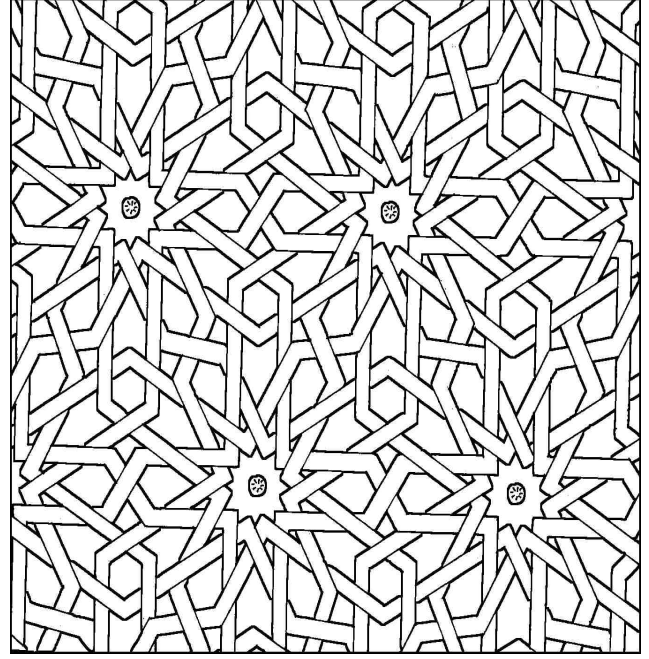
Çizim: 16. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi

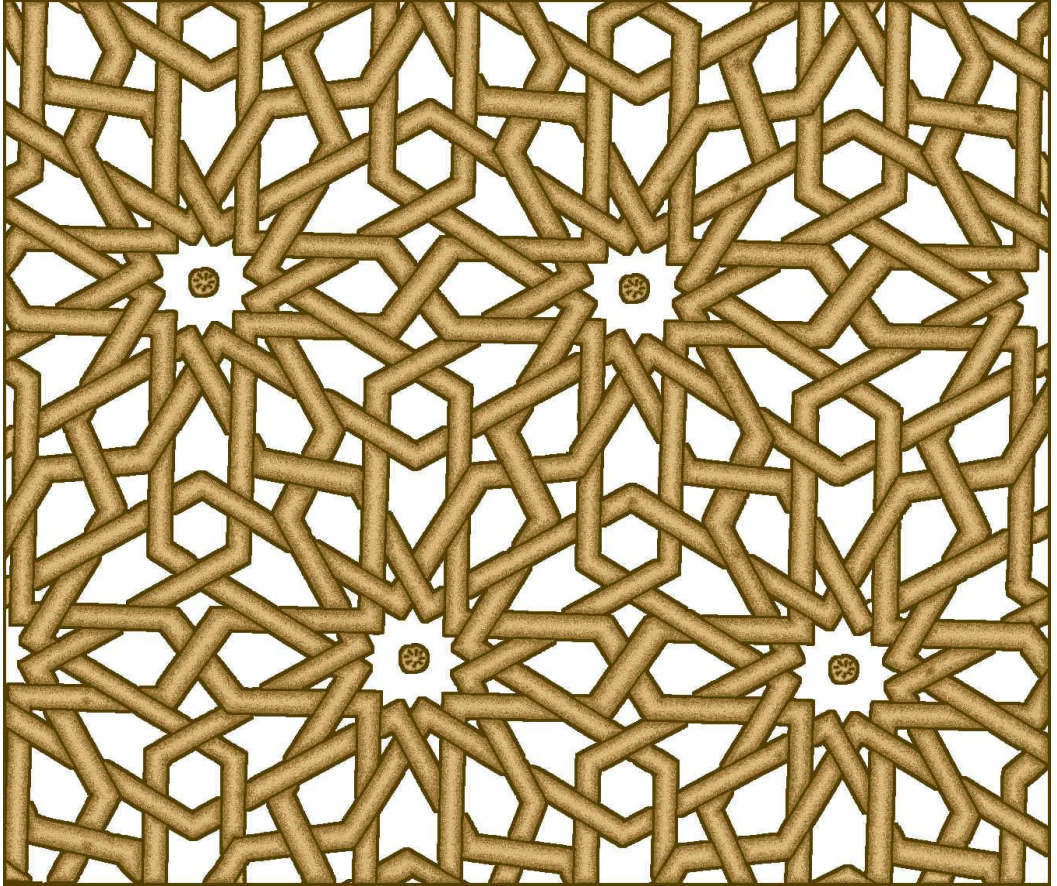
Çizim: 17. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi

Resim: 23. Çifte Minareli Medrese Taçkapısındaki Geometrik Bezeme

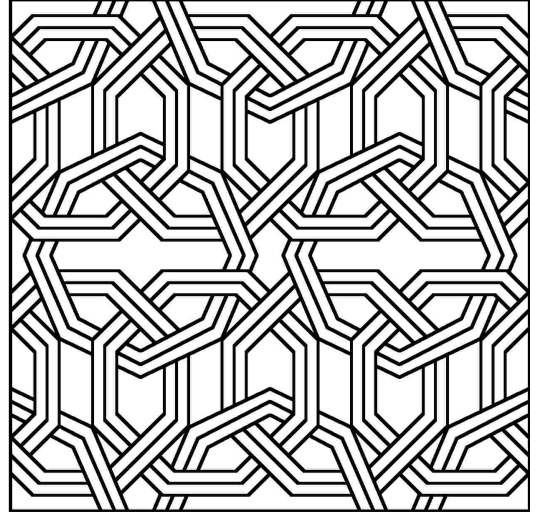
Çizim: 18. Çifte Minareli Medrese Taçkapısındaki Geometrik Bezeme Çizimi

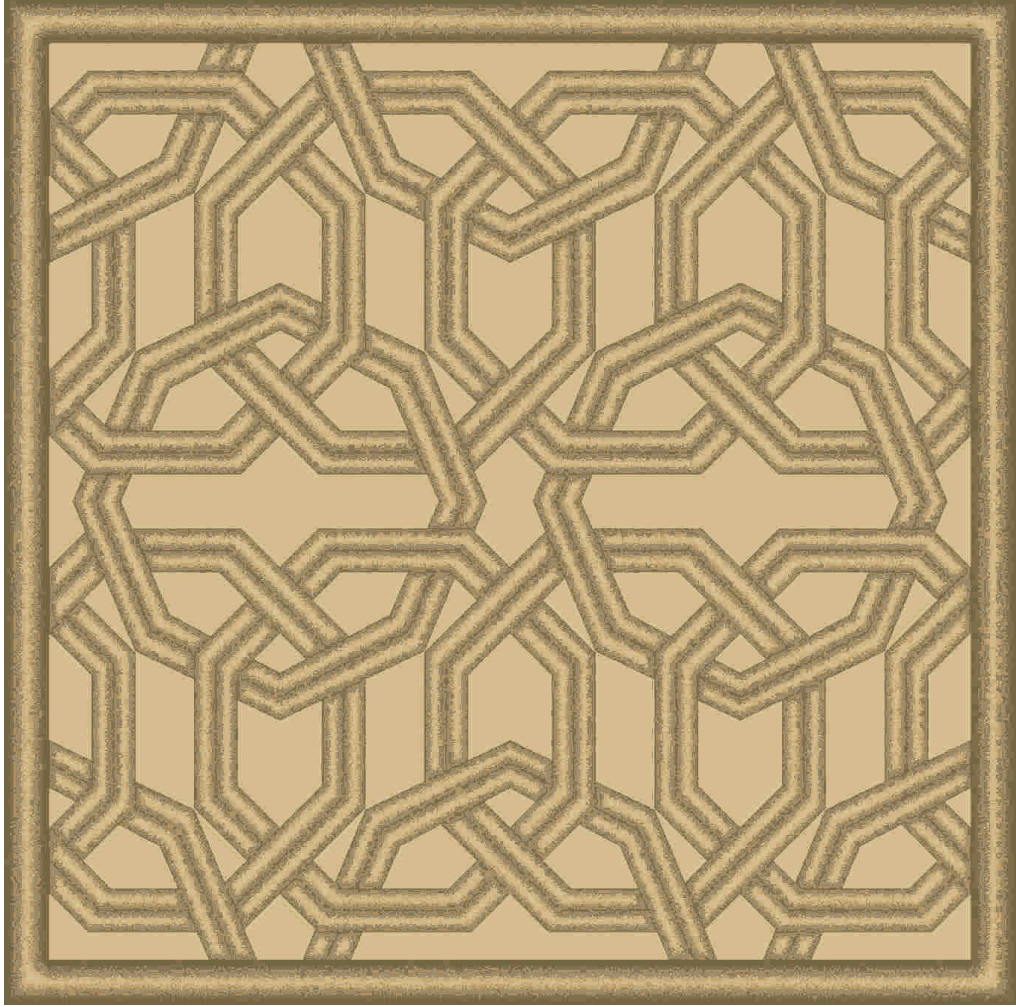
Çizim: 19. Çifte Minareli Medrese Taçkapısındaki Geometrik Bezeme Çizimi

Resim: 24. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Geometrik Bezeme

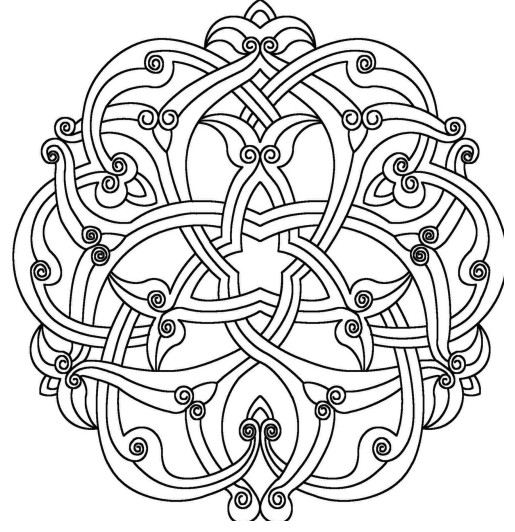
Çizim: 20. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Geometrik Bezeme Çizimi

Çizim: 21. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Geometrik Bezeme Çizimi

Resim: 25. Çifte Minareli Medrese Giriş Kapısındaki Bezeme

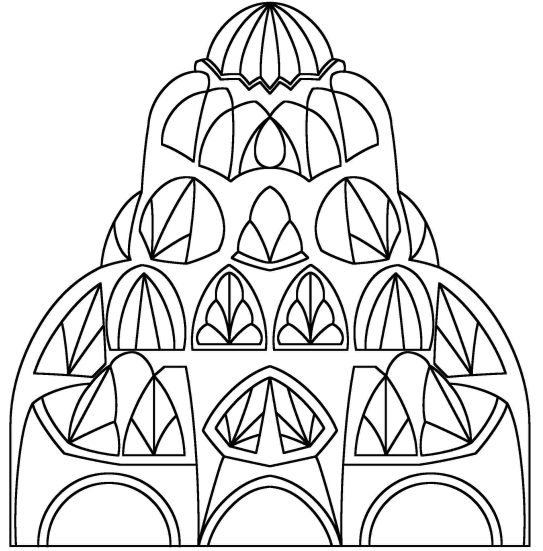
Çizim: 22. Çifte Minareli Medrese Giriş Kapısındaki Bezeme Çizimi

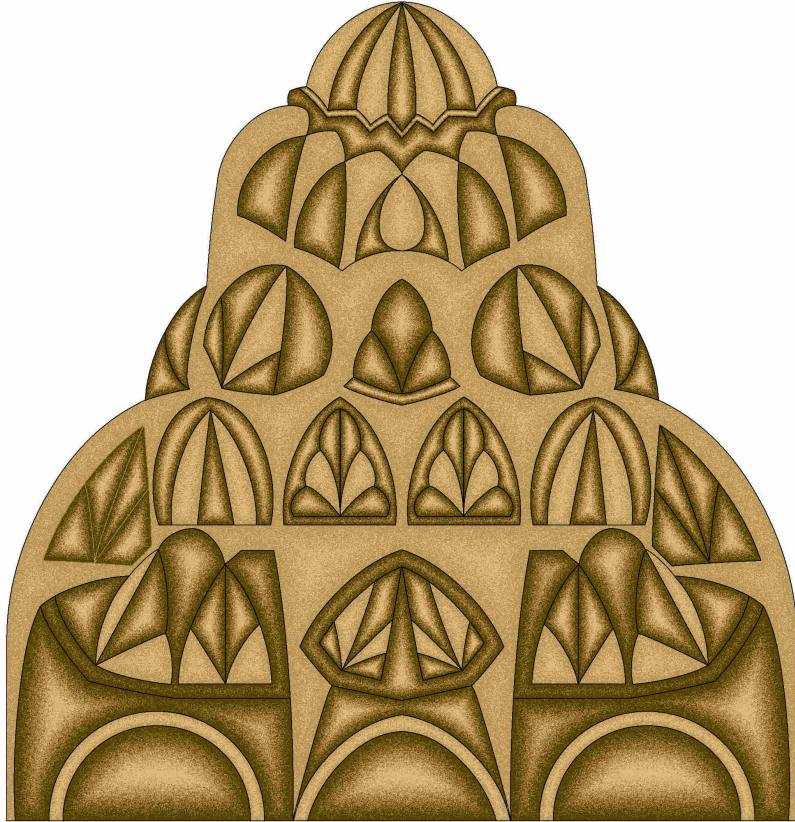
Çizim: 23. Çifte Minareli Medrese Giriş Kapısındaki Bezeme Çizimi

Resim: 26. Çifte Minareli Medrese Duvarındaki (batı) Mukarnaslı Kavsara

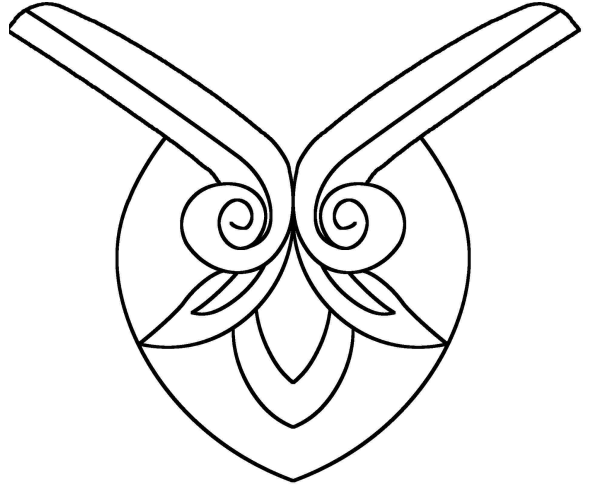
Çizim: 24. Çifte Minareli Medrese Duvarındaki (batı) Mukarnaslı Kavsara Çizimi

Çizim: 25. Çifte Minareli Medrese Duvarındaki (batı) Mukarnaslı Kavsara Çizimi

Resim: 27. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Örneği

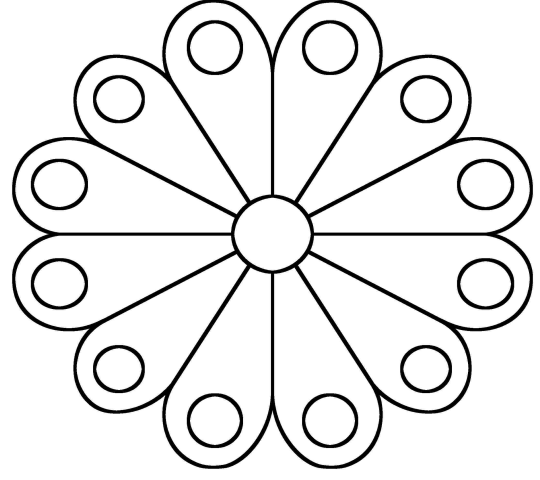
Çizim: 26. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi

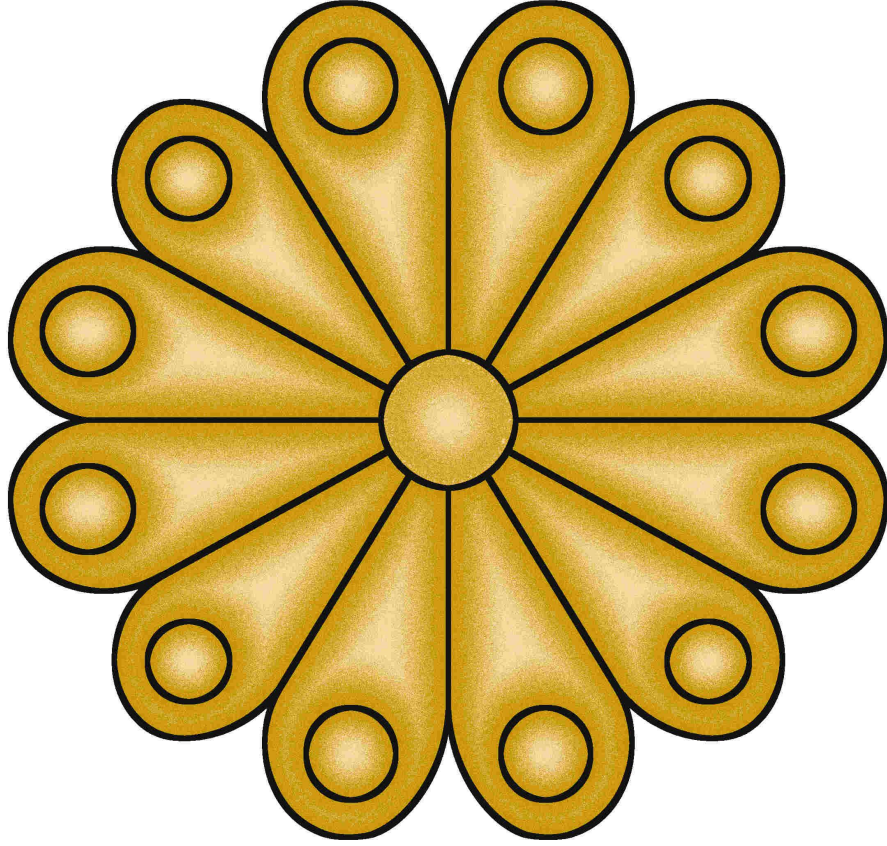
Çizim: 27. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi

Resim: 28. Çifte Minareli Medrese
Eyvanından Bezeme Örneği

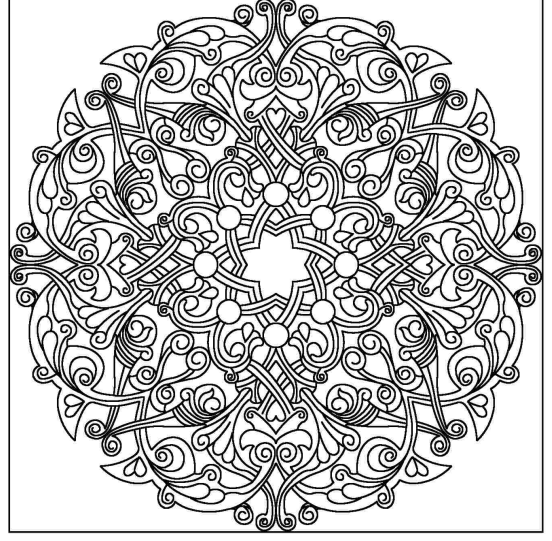
Çizim: 28. Çifte Minareli Medrese
Eyvanından Bezeme Çizimi

Çizim: 29. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi

Resim: 29. Çifte Minareli Medrese Batı Eyvanın Güney Duvarındaki Bezeme

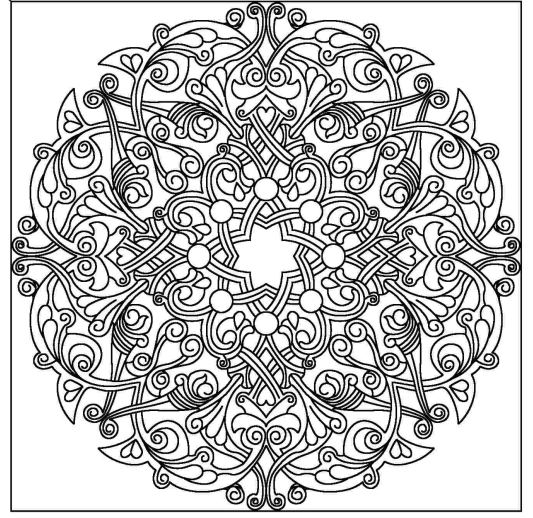
Çizim: 30. Çifte Minareli Medrese Batı Eyvanın Güney Duvarındaki Bezeme Çizimi

Çizim: 31. Çifte Minareli Medrese Batı Eyvanın Güney Duvarındaki Bezeme Çizimi

Resim: 30. Çifte Minareli Medrese Doğu Eyvanının Kuzey Duvarındaki Bezeme

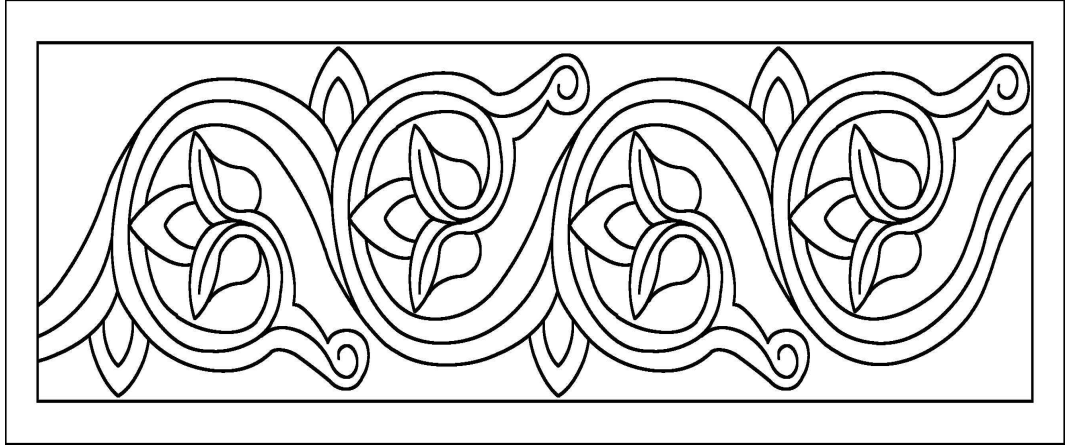
Çizim: 32. Çifte Minareli Medrese Doğu Eyvanının Kuzey Duvarındaki Bezeme Çizimi

Çizim: 33. Çifte Minareli Medrese Doğu Eyvanının Kuzey Duvarındaki Bezeme Çizimi

Resim: 31. Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme

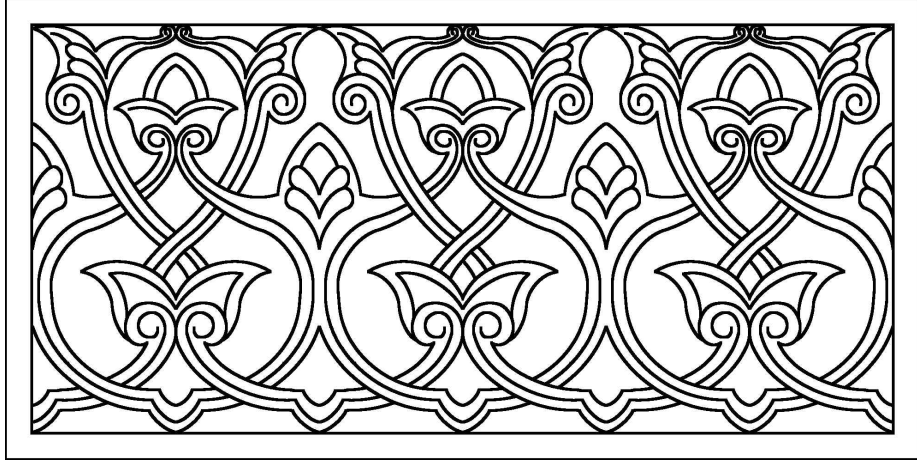
Çizim: 34. Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Çizimi

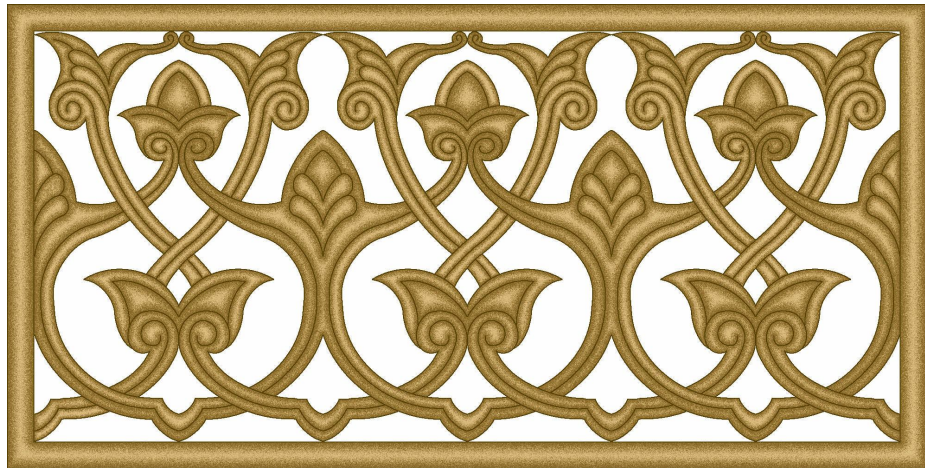
Çizim: 35. Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Çizimi

Resim: 32. Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme

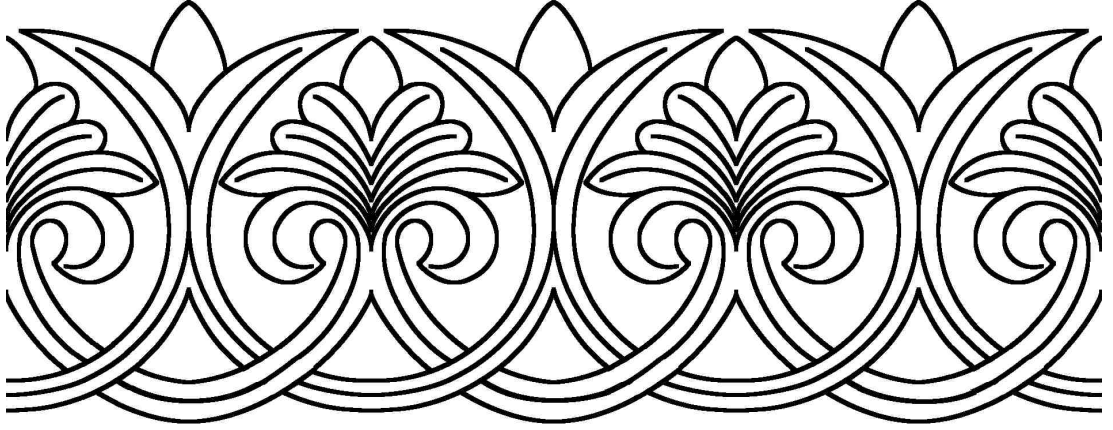
Çizim: 36. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme
Örneğinin Çizimi

Çizim: 37. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme
Örneğinin Çizimi

Resim: 33. Çifte Minareli Medrese Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme

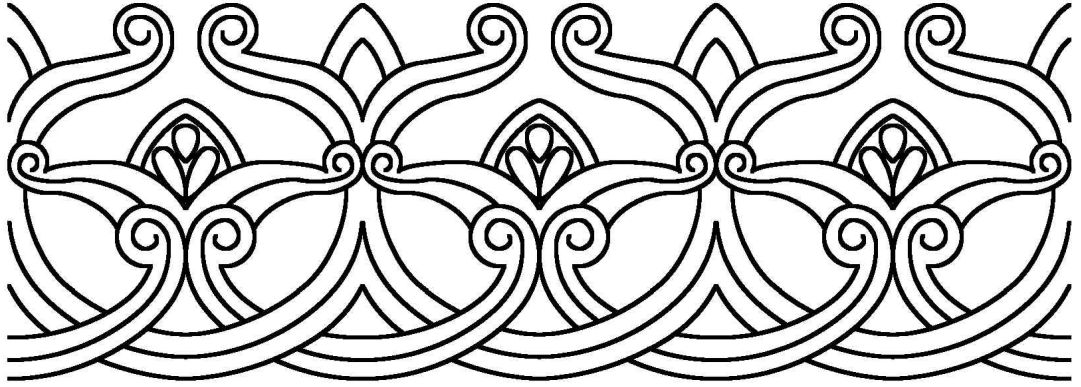
Çizim: 38. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Örneğinin Çizimi

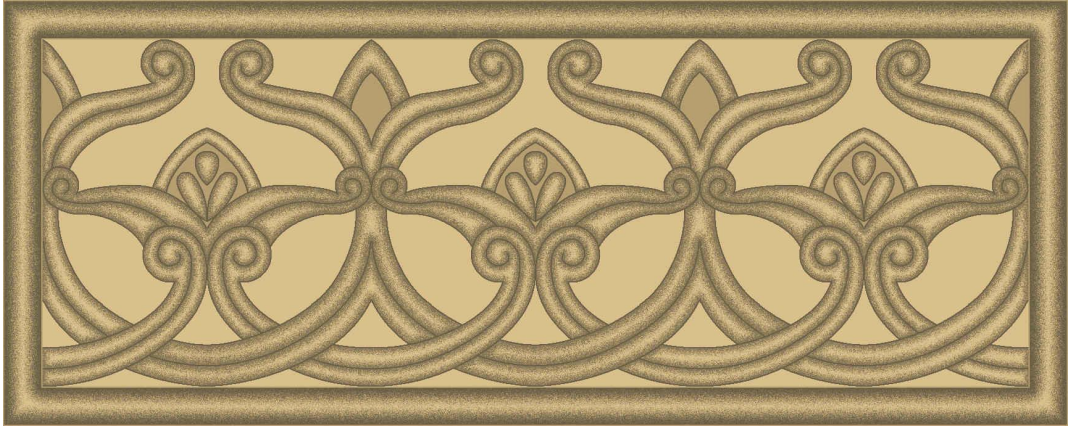
Çizim: 39. Çifte Minareli Medrese Güney Eyvanı Revak Payeleri Üzerindeki Bezeme Örneğinin Çizimi

Resim: 34. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Kemer Bezeme

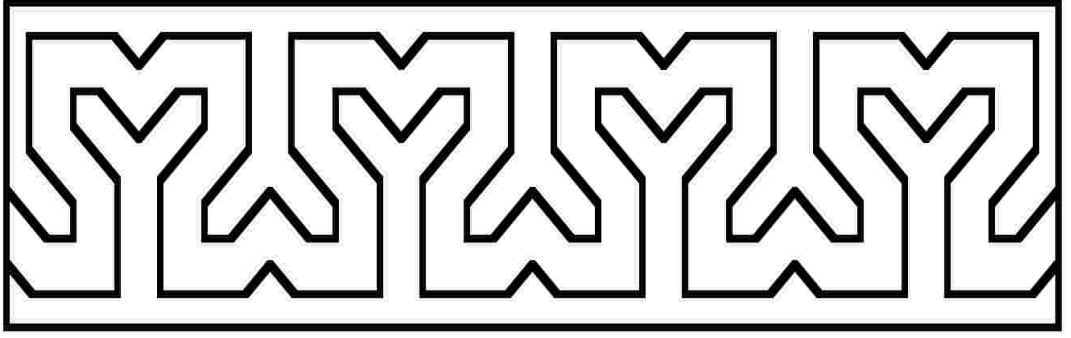
Çizim: 40. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Kemer Bezeme Çizimi

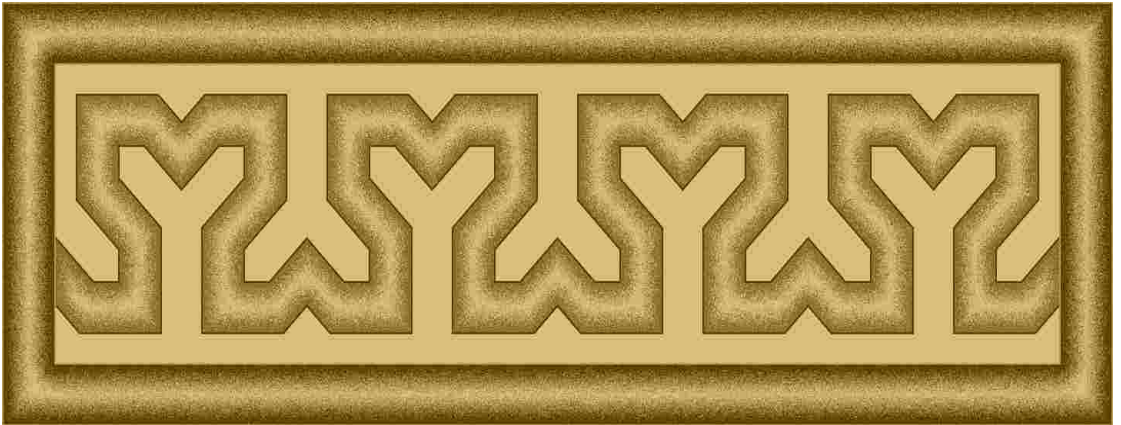
Çizim: 41. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Kemer Bezeme Çizimi

Resim: 35. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Başlangıç Kemerini

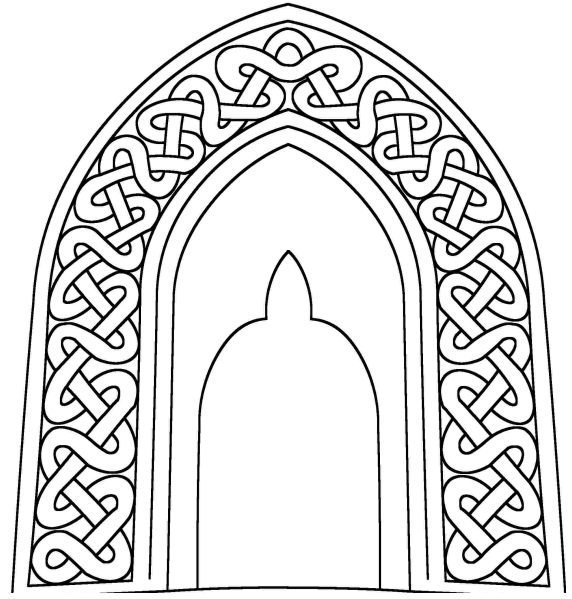
Çizim: 42. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Başlangıç Kemerini

Çizim: 43. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Başlangıç Kemerini

Resim: 36. Çifte Minareli Medrese
Eyvanından Bezeme Örneği

Çizim: 44. Çifte Minareli Medrese
Eyvanından Bezeme Çizimi

Çizim: 45. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi

Resim: 37. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi

Çizim: 46. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

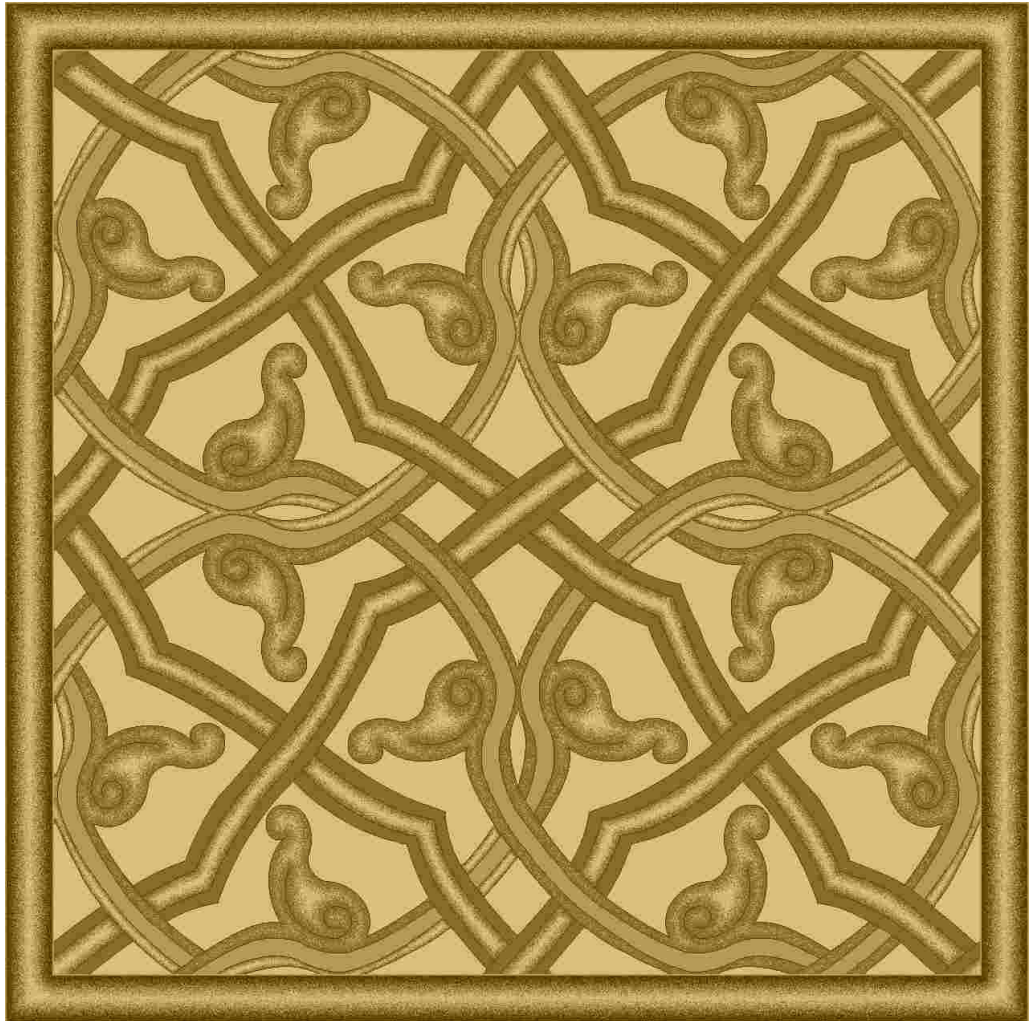
Çizim: 47. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Resim: 38. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi

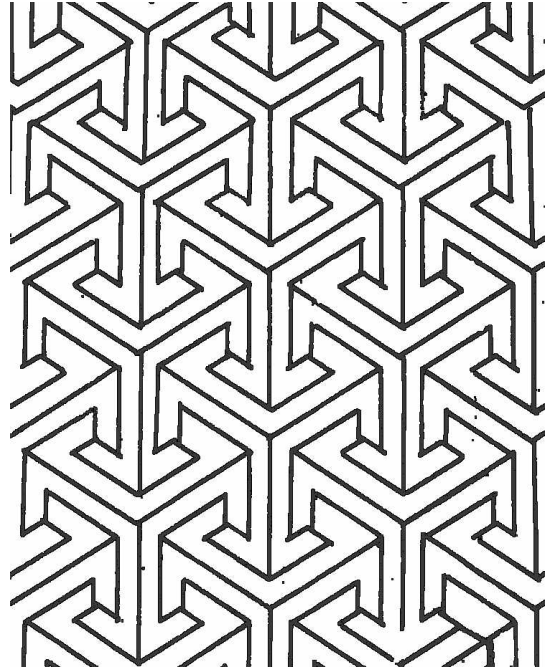
Çizim: 48. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Çizim: 49. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Resim: 39. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi

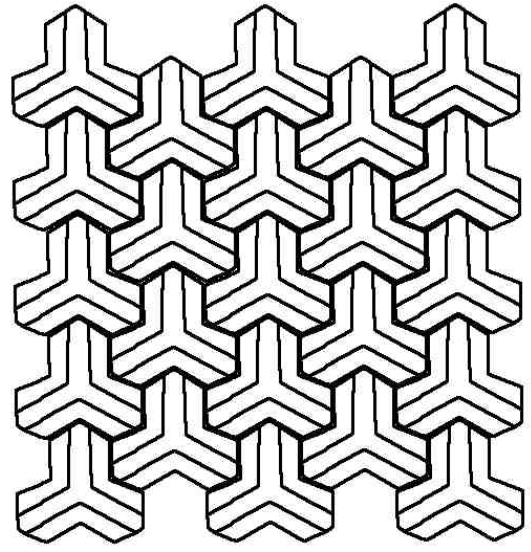
Çizim: 50. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

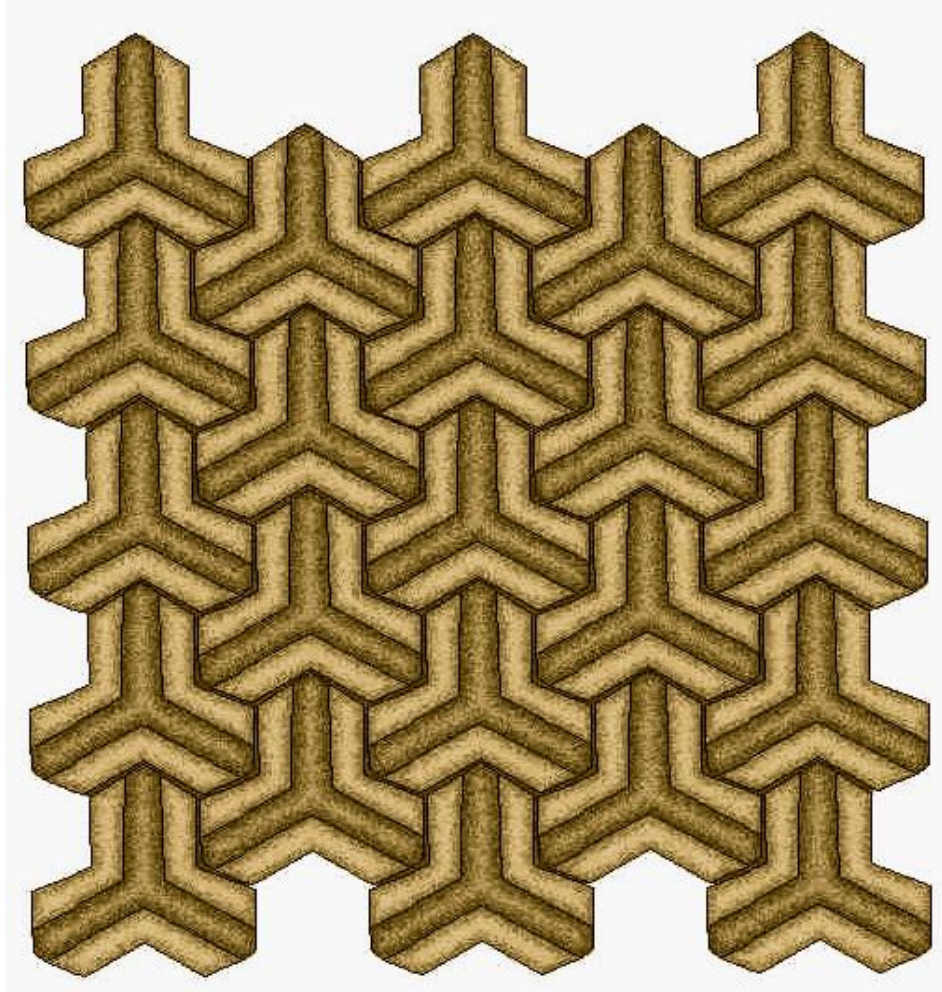
Çizim: 51. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Resim: 40. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi

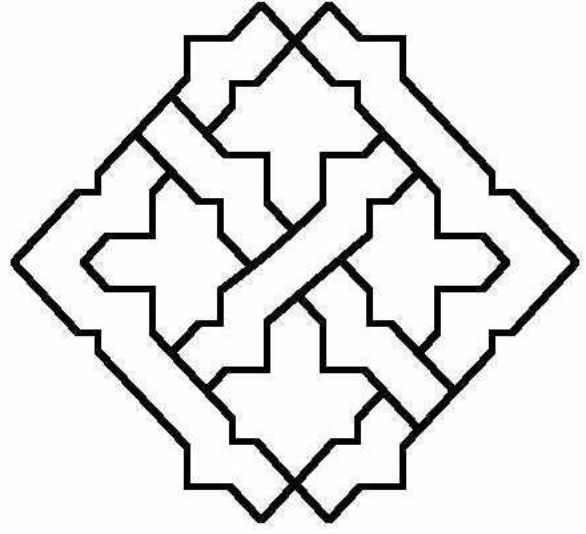
Çizim: 52. Çifte Minareli Medrese
Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

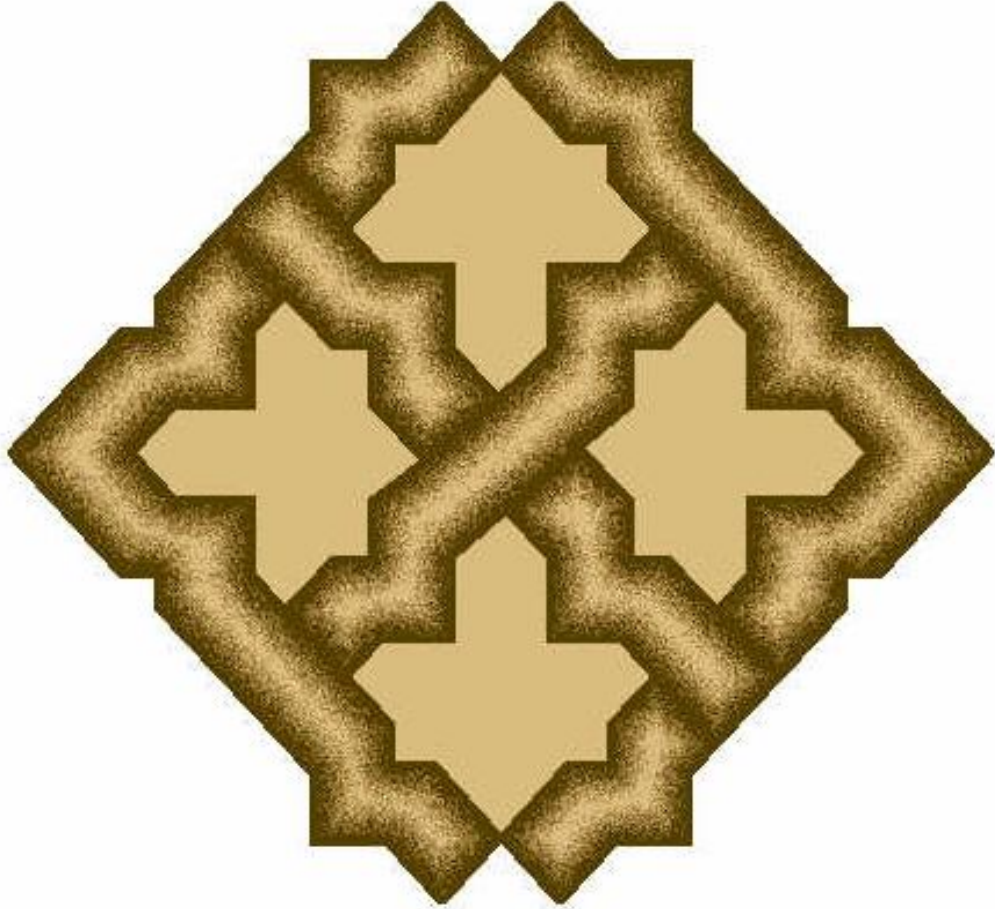
Çizim: 53. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Resim: 41. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi

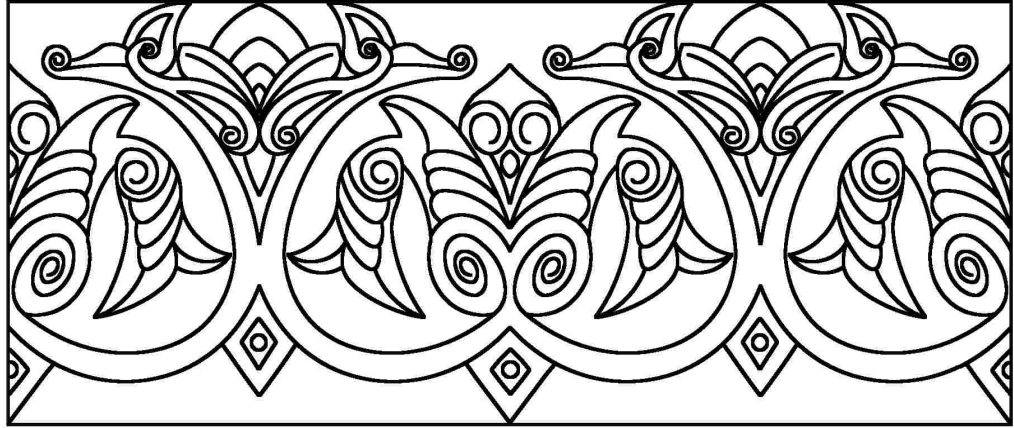
Çizim: 54. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Çizim: 55. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Resim: 42. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi

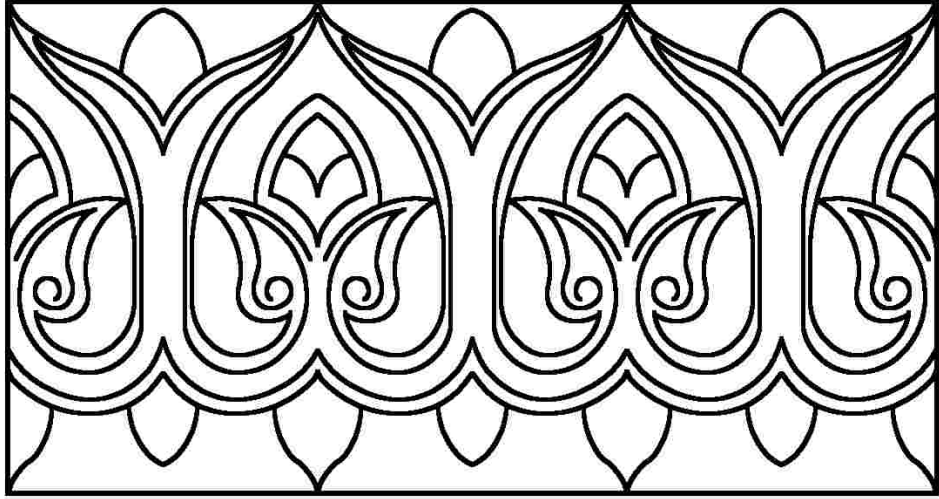
Çizim: 56. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi

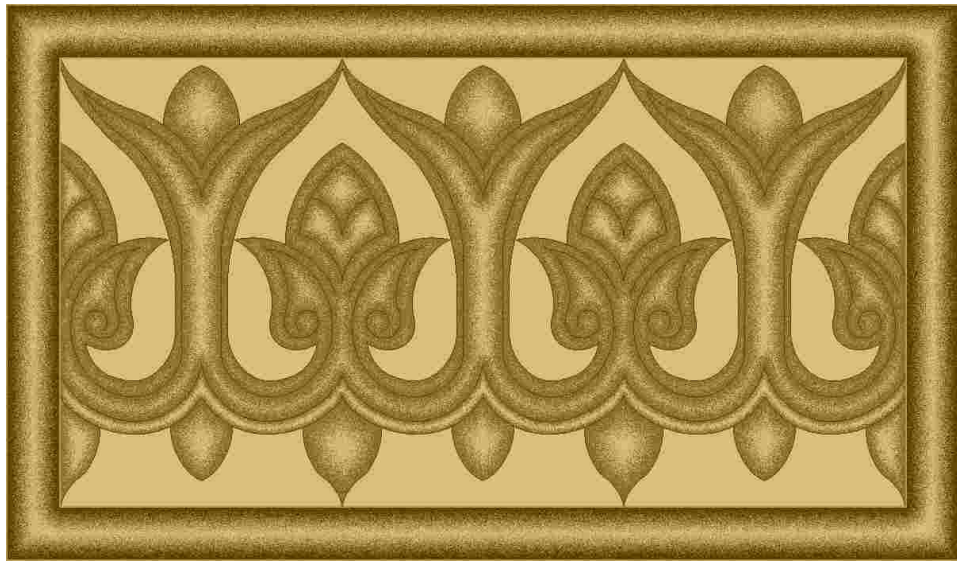
Çizim: 57. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi

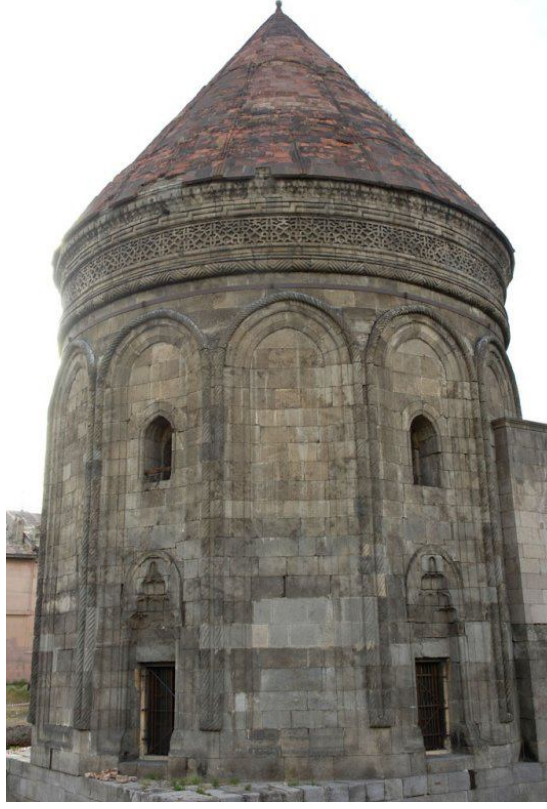
Resim: 43. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi

Çizim: 58. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi

Çizim: 59. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Başı Bezemesi Çizimi

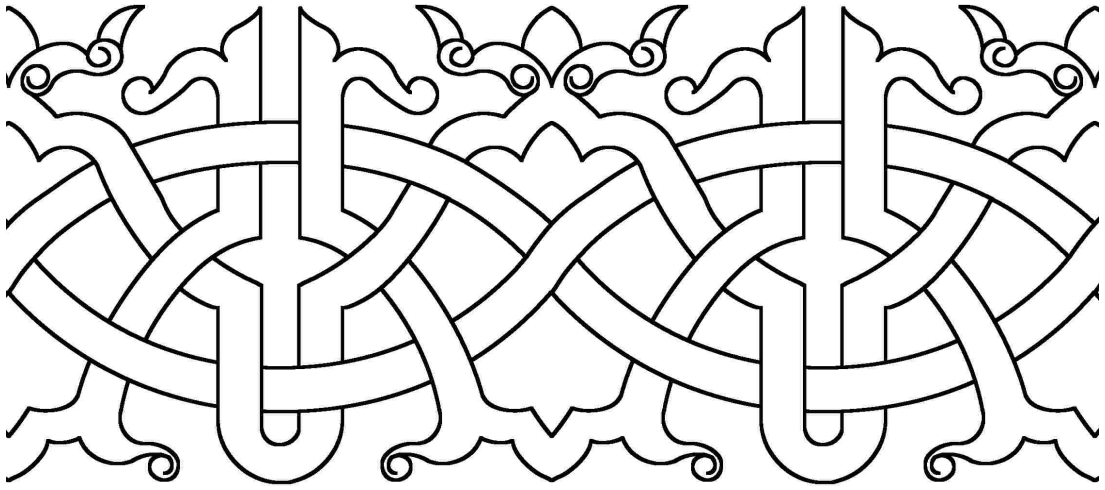
Resim: 44. Çifte Minareli Medrese Kumbeti

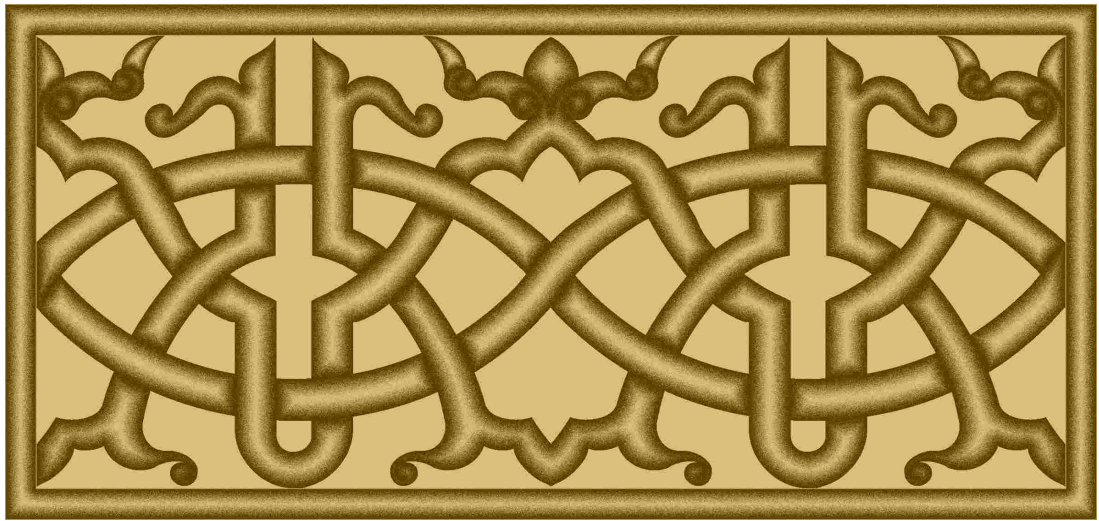
Çizim: 60. Çifte Minareli Medrese Kumbeti Çizimi

Resim: 45. Çifte Minareli Medrese Kumbet Saçağı Üstündeki Bezeme Şeridi

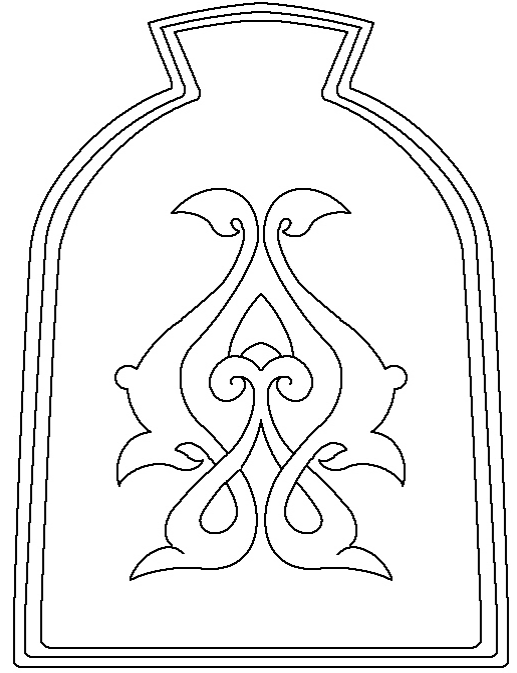
Çizim: 61. Çifte Minareli Medrese Kumbet Saçağı Üstündeki Bezeme Şeridi Çizimi

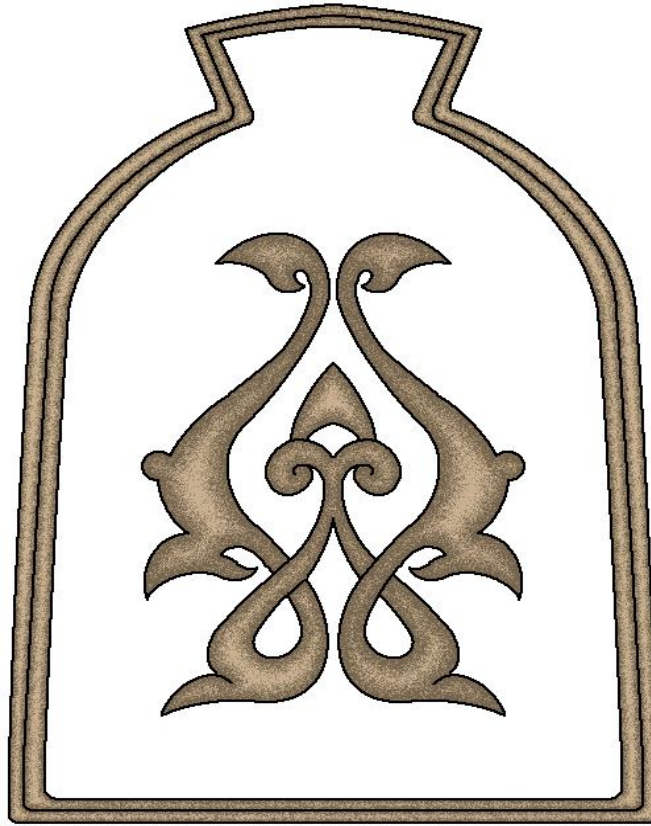
Çizim: 62. Çifte Minareli Medrese Kumbet Saçağı Üstündeki Bezeme Şeridi Çizimi

Resim: 46. Çifte Minareli Medrese
Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği

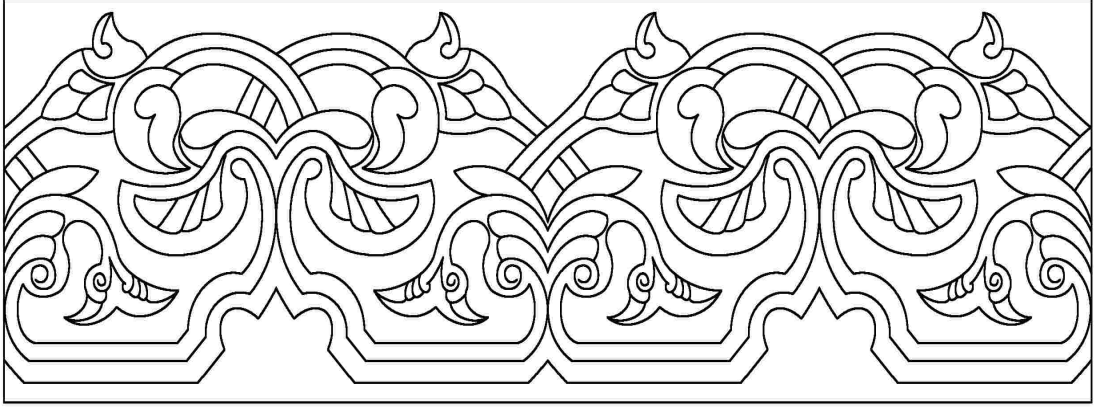
Çizim: 63. Çifte Minareli Medrese
Kümbeti İçerisinden Bezeme Çizimi

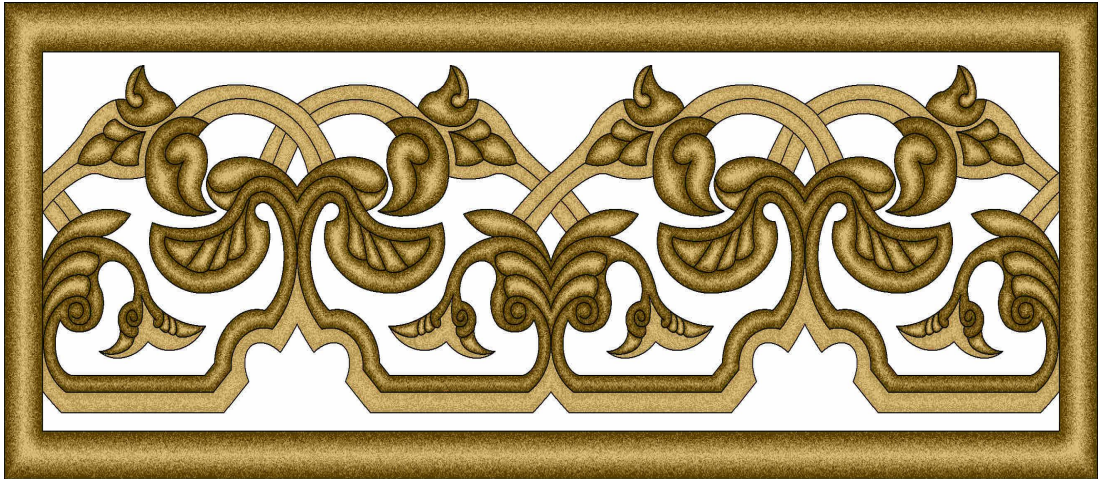
Çizim: 64. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Çizimi

Resim: 47. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği

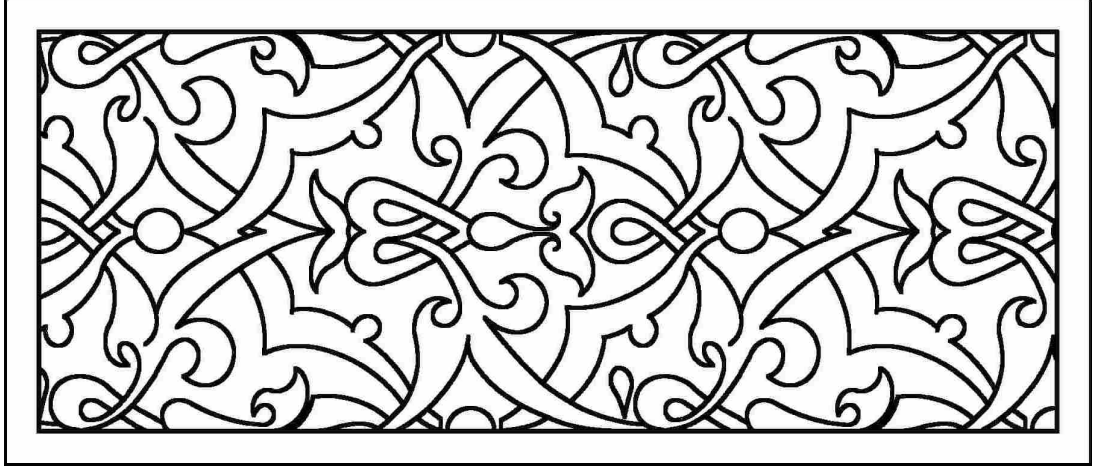
Çizim: 65. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi

Çizim: 66. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi

Resim: 48. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği

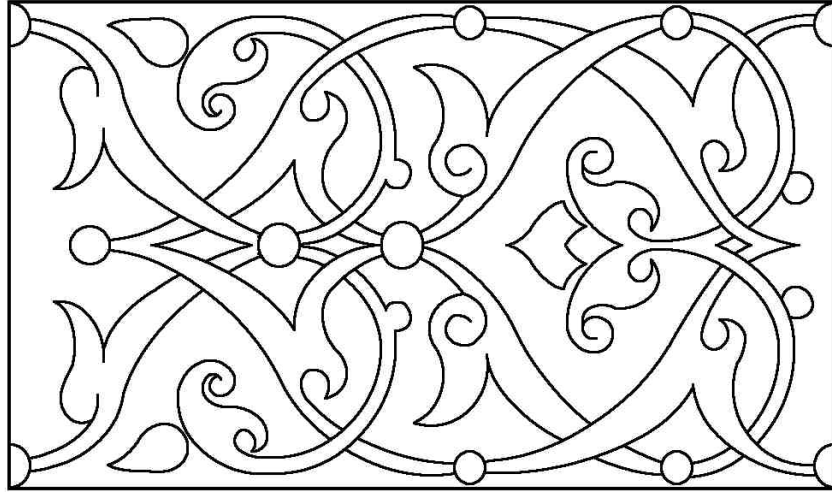
Çizim: 67. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi

Çizim: 68. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi

Resim: 49. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği

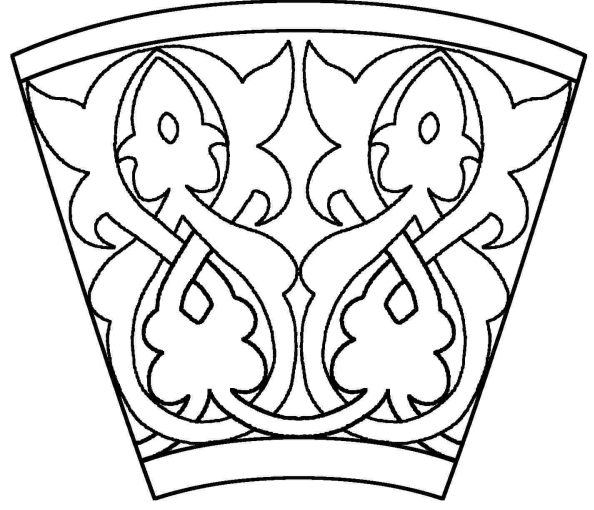
Çizim: 69. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi

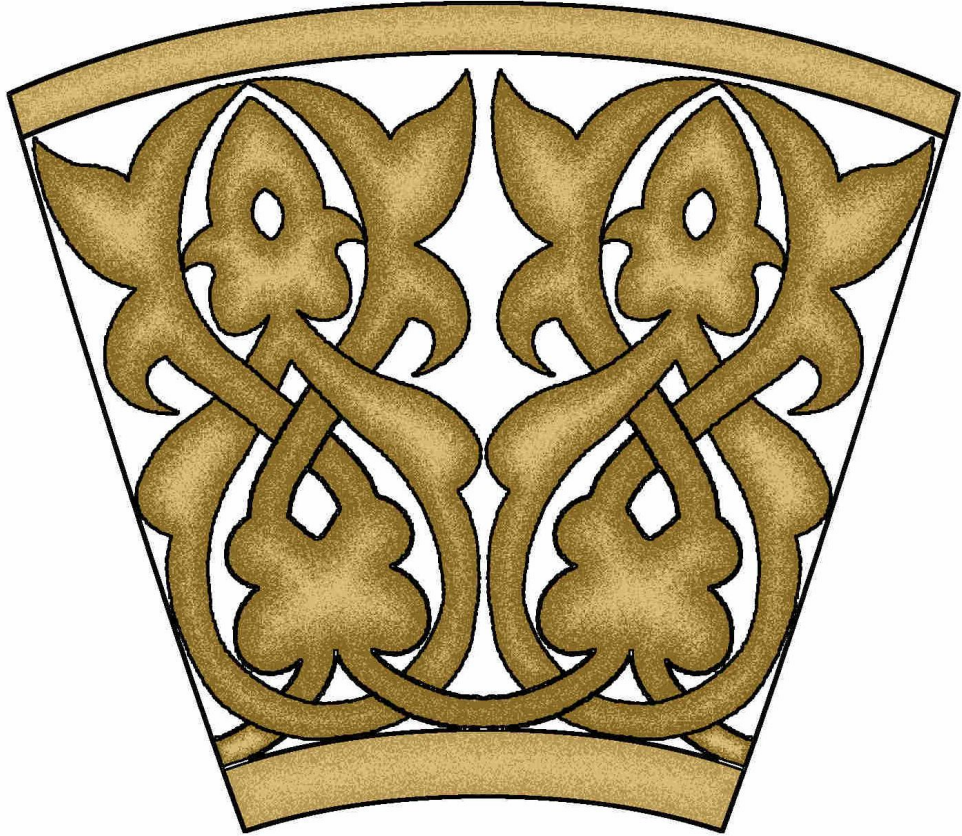
Çizim: 70. Çifte Minareli Medrese Kumbeti İçerisinden Bezeme Örneği Çizimi

Resim: 50. Çifte Minareli Medrese
Kümbeti İçerisinden Sütun Başlığı Örneği

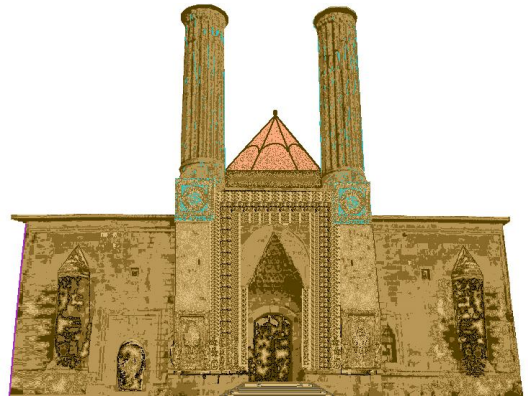
Çizim: 71. Çifte Minareli Medrese Kümbeti
İçerisinden Sütun Başlığı Çizimi

Çizim: 72. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Sütun Başlığı Çizimi

Resim: 51. Erzurum Çifte Minareli Medrese

Çizim: 73. Erzurum Çifte Minareli Medrese Çizimi

Resim: 52. Çifte Minareli Medrese Resim 51'in Mum Model Uygulaması

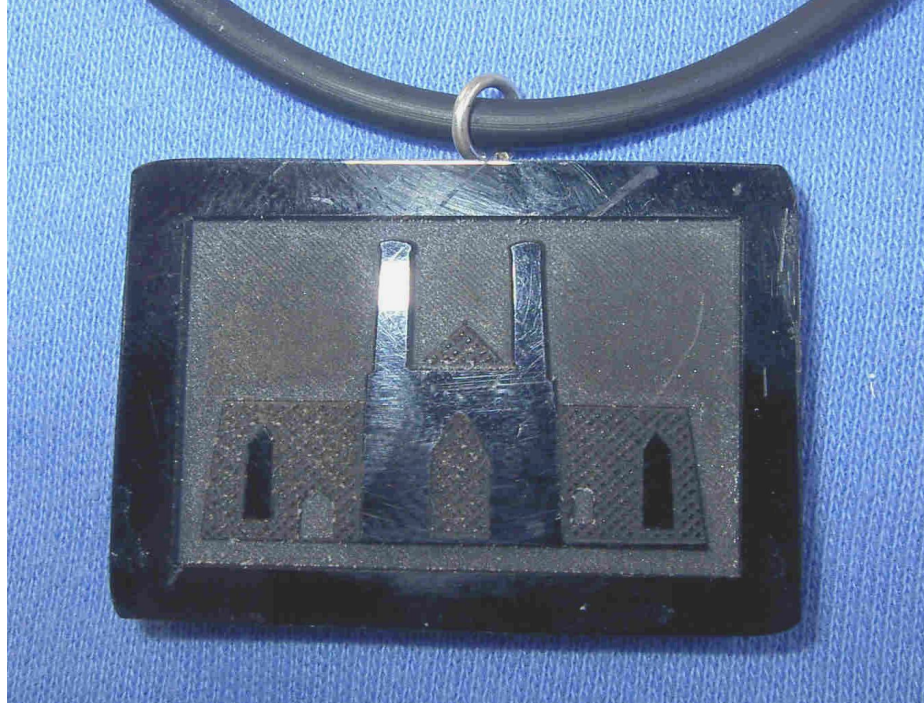
Resim: 53. Çifte Minareli Medrese Resim 51'in Takı Tasarımı Uygulaması

Bu uygulamada, Çifte Minareli Medrese'nin cephe görünümünün ana hatları belirlenerek, kolye tasarımı yapılmıştır. Tasarı aşamasında kişisel yorum katılarak, medrese bahçesi kısmına forma uygun şekilde taş yuvası düşünülmüştür.

Uygulama aşamasında ilk olarak kalıp mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürülen modele oksitlendirme yapılarak, istenilen yerler parlatılmış ve taş yuvasına yöreye özgü yarı kıymetli taş olan Oltu Taşı yerleştirilmiştir.

Resim: 54 Erzurum Çifte Minareli Medrese

Resim: 55. Çifte Minareli Medrese Resim 54'ün Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese cephesi ana hatları belirlenerek, kolye tasarımı yapılmış ve Oltu Taşı üzerine kabartma görünümünde olacak şekilde oyulmak suretiyle işlenerek, takı haline getirilmiştir. Medrese taçkapısı ve minarelerin parlak kalması sağlanıp, söz konusu unsurların ön plana çıkması sağlanmıştır.

Resim: 56. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu (doğu)

Çizim: 74. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

Resim: 57. Çifte Minareli Medrese Resim 56'nın Mum Model Uygulaması

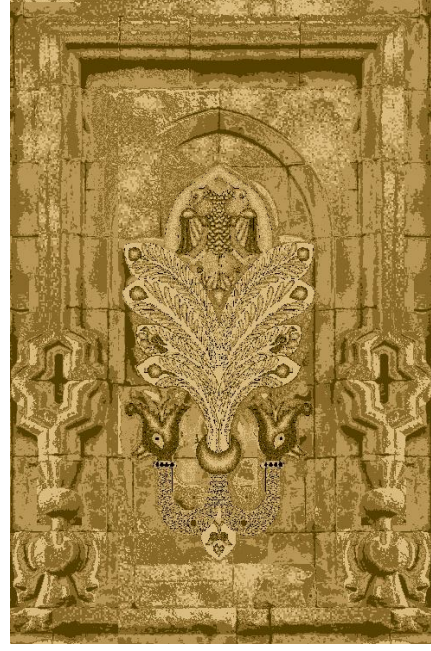
Resim: 58. Çifte Minareli Medrese Resim 56'nın Takı Tasarımı Uygulaması

Burada, Çifte Minareli Medrese'nin, önyüzünde, taçkapı yanlarına yerleştirilmiş hayat ağacı kompozisyonlu panolardan, yarım bırakılmış olanı, kolye olarak tasarlanmış, tasarı aşamasında kişisel yorum katılarak, süslemede yarım bırakılan hayat ağacı motifi üzerine madalyon formunda taş yuvası düşünülmüştür.

Uygulama aşaması sırasında, ilk olarak kalıp mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı oluşturularak, mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürülen modele oksitlendirme yapılarak, istenilen yerler parlatılmış ve taş yuvasına yöreye özgü yarı kıymetli taş olan Oltu Taşı yerleştirilmiştir.

Resim: 59. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu (batı)

Çizim: 75. Çifte Minareli Medrese
Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

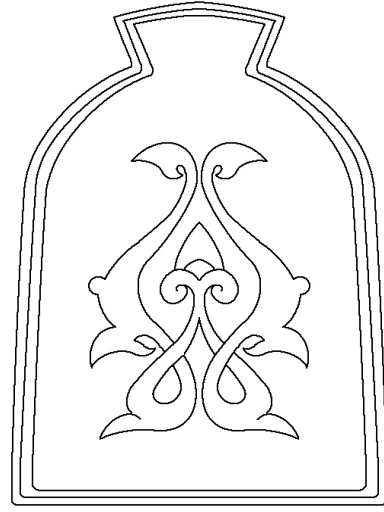

Resim: 60. Çifte Minareli Medrese Resim 59'un Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese'nin, önyüzünde, taçkapı yanlarına yerleştirilmiş çift ejder, hilal ve hayat ağacı üzerinde çift başlı kartal kompozisyonlu pano, kolye olarak tasarlanmış ve bezeme, Oltu Taşı üzerinde kabartma görünümünde olacak şekilde oyulmak suretiyle işlenerek, takı haline getirilmiştir.

Resim: 61. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Örneği

Çizim: 76. Çifte Minareli Medrese Kümbeti İçerisinden Bezeme Çizimi

Resim: 62. Çifte Minareli Medrese Resim 61'in Mum Model Uygulaması

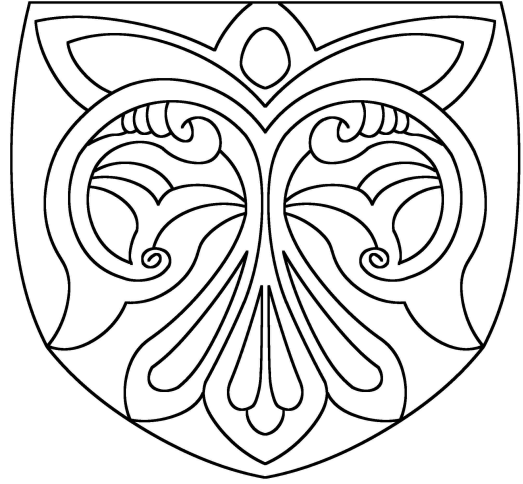
Resim: 63. Çifte Minareli Medrese Resim 61'in Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese Kümbeti içerisinde yer alan, rumilerin oluşturduğu bezeme örneği, motifin orijinaline sadık kalınarak, kolye tasarımı yapılmıştır.

Uygulama aşamasında mum model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürdüğümüz modele oksitleme yapıp istenilen yerler parlatılarak çalışma tamamlanmıştır.

Resim: 64. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme

Çizim: 77. Çifte Minareli Medrese Taçkapı Bordürü Altındaki Bezeme Çizimi

Resim: 65. Çifte Minareli Medrese Resim 64'ün Mum Model Uygulaması

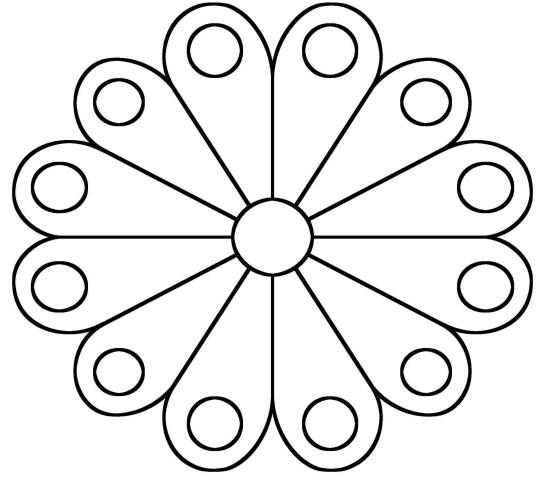
Resim: 66. Çifte Minareli Medrese Resim 64'ün Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese taçkapı bordürü altında yer alan, rumilerden oluşmuş bezeme örneği, motifin orijinaline sadık kalınarak, kolye tasarımı yapılmıştır.

Uygulama aşamasında mum model çalışması yapılmış, sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürdüğümüz modele oksitleme yapıp istenilen yerler parlatılarak çalışma tamamlanmıştır.

Resim: 67. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Örneği

Çizim: 78. Çifte Minareli Medrese Eyvanından Bezeme Çizimi

Resim: 68. Çifte Minareli Medrese Resim 67'nin Mum Model Uygulaması

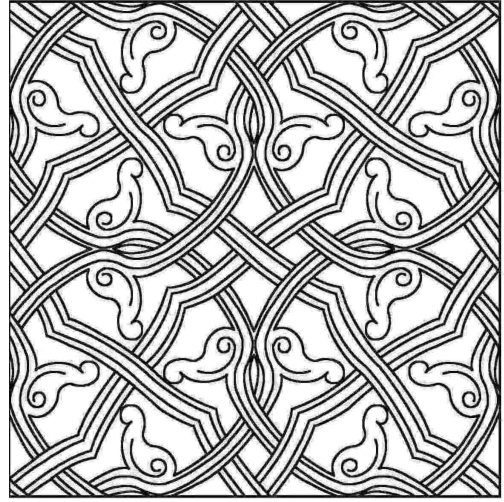
Resim: 69. Çifte Minareli Medrese Resim 67'nin Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese eyvanında bulunan geometrik bezeme, kolye olarak tasarlanmış, motifin merkezine madalyon formunda taş yuvası düşünülmüştür.

Uygulama aşamasında ilk olarak kalıp mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürülen modele oksitlendirme yapılarak, istenilen yerler parlatılmış ve taş yuvasına yöreye özgü yarı kıymetli taş olan Oltu Taşı yerleştirilmiştir.

Resim: 70. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi

Çizim: 79. Çifte Minareli Medrese Revakındaki Sütun Bezemesi Çizimi

Resim: 71. Çifte Minareli Medrese Resim 70'in Mum Model Uygulaması

Resim: 72. Çifte Minareli Medrese Resim 70'in Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese revakındaki sütun bezemesi örneği, motifin orijinaline sadık kalmamak şekilde, kolye olarak tasarlanmıştır.

Uygulama aşamasında kalıp mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürdüğümüz modele oksitleme yapıp istenilen yerler parlatılarak çalışma tamamlanmıştır.

Resim: 73. Çifte Minareli Medrese Resim 19'un Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese taçkapı yanlarında bulunan çift ejder, hilal ve hayat ağacı kompozisyonlu panolar, yüzük olarak tasarlanmış, tasarı aşamasında kişisel yorum katılarak, hayat ağacı üzerine Oltu Taşı düşünülen model, gümüşe dönüştürüldükten sonra, istenilen yerler parlatılıp çalışma tamamlanmıştır (Resim.73).

Resim: 74. Çifte Minareli Medrese Resim 35'in Takı Tasarımı Uygulaması

Resim: 75. Çifte Minareli Medrese Resim 41'in Takı Tasarımı Uygulaması

Çifte Minareli Medrese eyvanında yer alan, geometrik motifli bezeme örnekleri, motifin orijinaline sadık kalınacak şekilde, yüzük ve kol düğmesi olarak tasarlanmış, uygulama aşamasında kalıp mumdan model çalışması yapıldıktan sonra alçı kalıbı alınarak, mumun yerine gümüş dükümü yapılmış, gümüşe dönüştürülen modele oksitleme yapılarak, istenilen yerler parlatılıp çalışmalar tamamlanmıştır (Resim.74-75).

2.3. YAKUTİYE MEDRESESİ'NİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Yakutiye Medresesi kitabesinden anlaşıldığı üzere, 1310 tarihinde İlhanlı hükümdarı Sultan Olcaytu zamanında Gazan Han ve Bolugan Hatun adına Cemaleddin Hoca Yakut tarafından yaptırılmıştır.

Mukarnaslı tonozla örtülü avlunun çevresinde talebe odaları ve dershaneler yerleştirilmiştir. Taçkapısında geometrik ve bitkisel motifli bordürler, döneminin özelliklerini taşır. Güneybatı köşedeki tuğla minarenin gövdesine sırlı tuğlalarla farklı bir bezeme islenmiştir. Minarenin şerefeden yukarısı yıkıktır. Doğudaki ana eyvana yine türbe birleştirilmiştir.

Medrese, şehir merkezinde, Cumhuriyet Caddesi'nin kuzeyinde, Osmanlılar döneminde yapılmış olan Lala Paşa Camisi'nin batısında, geçmişte Yakutiye kışlası olarak kullanılan alanın yeniden temizlenip düzenlenmesiyle oluşturulmuş saha içinde yer almaktadır.

Yakutiye Medresesi'nin iki inşa, bir de yapıya ait vakıflardan söz eden üç kitabesi mevcuttur.

“Birinci kitabe, taçkapı ana nişini örten kavsaranın üst kısmına yerleştirilmiştir. Kitabenin orta ve son kısımlarında kelime eksiklikleri bulunmaktadır. Kitabede unvanı okunabilen sahsın adı okunamamakla birlikte, bu zatın büyük olasılıkla medresenin kurucusu Hoca Yakut olduğu sanılmaktadır”¹⁸².

“Medresenin inşa ve tarihini belirleyen ikinci kitabe taçkapının üzerinde tek satır halinde, taçkapı ana nişinin iç yüzünü dolanmaktadır. Bu kitabede özetle yapı, 1310 yılında Erzurum ve Bayburt civarının emiri olan Hoca Yakut tarafından yaptırılmış olup, 1304–1314 yıllarında hüküm süren İlhanlı Sultanı Olcayto döneminde yapılmıştır yazmaktadır”¹⁸³.

Medresedeki üçüncü kitabe, güney eyvanın yan duvarları üzerine yerleştirilmiş olup, ikişer satır halinde düzenlenmiştir. Bu kitabede medresenin vakıfları ayrı ayrı belirtilmektedir.

“Yapı, kapalı avlulu medreseler içinde, dört eyvanlı ve revaklı avlunun örtülmesinden meydana gelen guruba bağlıdır ve tek katlı olarak inşa edilmiştir.

¹⁸² M. Sözen, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara 1992, s. 19.

¹⁸³ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 12.

Yaklaşık 25x33 metre ölçülerinde, dikdörtgen planlı olarak inşa edilen Yakutiye Medresesi'nin, güney cephesi, Cumhuriyet Caddesine paraleldir”¹⁸⁴.

Yakutiye Medresesi'nin batı cephesinde olan Taçkapı, yoğun bezemesiyle, cepheden dışa doğru bir çıkıntı yapmaktadır. Taçkapı ana nişi mukarnaslı bir kavsara ile örtülü olup, kavsara mukarnasları on sıralı bir düzen içindedir. Bitkisel örnekli bir süslemeyle bezenmiş olan kavsara kuşatma kemeri, köşe sütun başlıklarına oturmaktadır.

Resim: 76. Yakutiye Medresesi (www.erzurum.gov.tr)

“Taçkapı cephesi yan kanatları, bitkisel ve geometrik örnekli bezeme bordürleriyle, altı sıra halinde taçkapıyı çevrelemektedir. Kapı ana nişinin yan yüzleri üzerindeki mihrabiyeler bitkisel örnekli bir şeritle meydana getirilmiş dikdörtgen bir çerçeve içine alınmıştır. Taçkapı yan kanatlarının dış köselerinde, iki katlı köşe sütunceleri bulunmaktadır”¹⁸⁵.

Simetrik bir esasa göre yapılmış olan taçkapı cephe süslemelerini, taçkapı yan yüzlerindeki süsleme panoları izler. Bu panolar iki bölümlü olup, üst panoda çeşitli süsleme bordürleri yer alır. Alt panoda ise, aslan, hayat ağacı ve kartaldan oluşan figürlü

¹⁸⁴ M. Sözen, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara 1992, s. 24.

¹⁸⁵ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 21.

bir pano yer almaktadır. Silmelerle çerçeveselenmiş bu panoların alt ve üstlerinde çıkıntılı ve içerlek gülbezekler bulunmaktadır.

Medresenin güneybatı köşesinde yükselen minare ve kuzey köşesindeki köşe kulesi dikkat çekmektedir. Tuğla minarenin kürsüsü, düzgün kesme taşlarla kaplanmış olup, diğer köşedeki, köşe kulesini hatırlatmaktadır. Her ikisinde de silindirik gövde, kübik bir kaide üzerine oturtulmuştur.

Resim: 77. Yakutiye Medresesi

Taçkapısı

Resim: 78. Yakutiye Medresesi

Minaresi

“Yakutiye Medresesi’nin güney cephesi de tüm dış duvarlar gibi kesme taşlarla kaplanmış olup, bu cephede, yaklaşık 3 metre yükseklikte, birbirinden eşit uzaklıklar da beş adet niş dikkat çekmektedir. Bu nişlerin orijinal olup olmadıkları bilinmemektedir”¹⁸⁶.

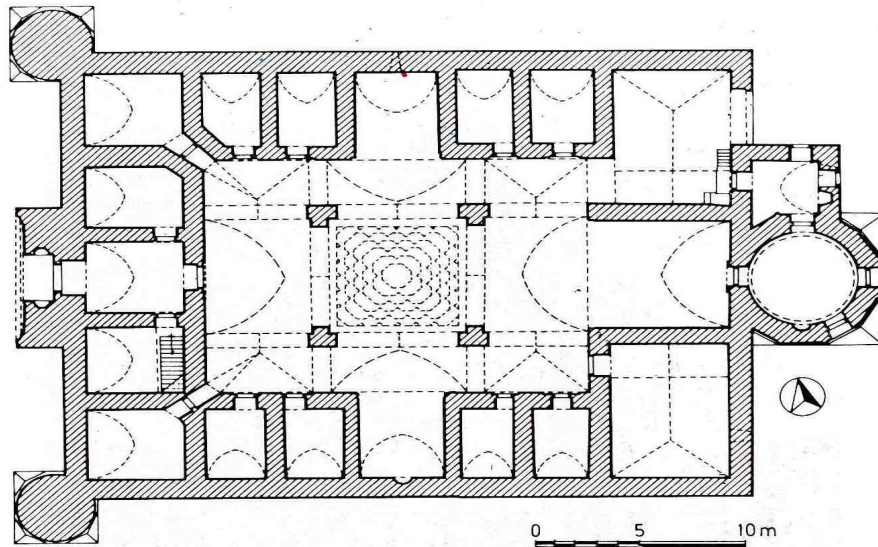
Geçiş mekânı, yapının batı cephesinde yer alan diğer hücreler gibi doğu-batı yönlü, sivri kemerli bir tonozla örtülüdür. Bu mekâna açılan karşılıklı birer kapıdan mekânın kuzey ve güneyindeki hücrelere girilmektedir. Güneydeki hücrenin doğu duvarına bitişik bir taş merdivenle çatıya çıkılır.

¹⁸⁶ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 23.

Giriş mekânının doğu duvarı ortasına açılan bir diğer kapıdan medresenin avlusuna geçilmektedir. Yapının bütünü gibi dikdörtgen planlı olan avlunun ortası, dört adet “T” biçimli paye üzerine oturan, mukarnaslı bir kubbe ile örtülüdür. Avlunun, bu mukarnaslı kubbe ile örtülü hacminin dışında kalan kesimi, yarım manastır tonozlar ve sivri kemerli tonozlarla kapatılmıştır. Yakutiye Medresesinin iç mekânlarının bütünü kapalı avlu etrafına sıralanmış durumdadır. Kuzey, güney ve doğu kenarlarının ortasında birer eyvan yer almaktadır. Batı cephesi ortasına yerleştirilen ve bir çapraz tonozla örtülü olan dördüncü eyvan ise giriş mekânının üstünde, bir asma kat görünümündedir.

“Yapının kuzeydoğu köşesinde, doğu duvarı üzerinde birkaç basamaklı merdivenle ulaşılan bir kapıdan, doğu dış duvarına bitişik olan kümbetin ön mekânına ulaşılır. Merdiven sahanlığının altında yer alan ikinci bir kapıdan ise, kümbetin mummyalığının kuzeyindeki mekâna girilmektedir. Mescit ön mekânı ile mummyalık ön mekân aynı boyutlardadır”¹⁸⁷.

Kareye yakın dikdörtgen şekilli mummyalığın doğu duvarı üzerinde, mazgal şekilli bir havalandırma penceresi bulunmaktadır. Kümbetin mescit katının kuzeyinde yer alan ön mekânın, biri kuzeye, diğeri de doğuya açılan iki penceresi vardır. Düzgün kesme taşlarla örülü daire planlı mescit katı, bir kubbe ile örtülüdür. Kible yönünü işaret eden basit bir mihrap bulunmaktadır.

Resim: 79. Erzurum Yakutiye Medresesi Planı (ÜNAL,1989, s.11)

¹⁸⁷ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 25.

Resim: 80. Yakutiye Medresesi Kümbeti

“Yakutiye Medresesi bezemeleri cephede, Taçkapı, minare gövdesi ve kümbet üzerinde; taş süsleme, mozaik şeklinde çini süsleme olarak bir yoğunluk gösterir. İç mekânda ise, kapalı avlu etrafındaki hücrelerde eyvanlarda, sütunlarda bazı süsleme unsurlarına rastlarız. İç mekân süslemesi oldukça sadedir”¹⁸⁸.

Bitkisel, geometrik ve figürlü örneklerden oluşan süslemeler, boş yüzeylerle dengelenmeye çalışılmıştır. Cephe süslemelerinde simetriye bağlı kalınmış ve çeşitli süslemelere de yer verilmiştir.

“Taçkapı cephe ve çevresindeki süslemelerde palmet, rumi, lotus ve yivli kaytanlar kullanılırken, aslan, kartal, hayat ağacı gibi figürlere de yer verilmiştir. Ana nişin üzerinde on sıralı bir mukarnaslı kavsara yer alırken, giriş aralığının söveleri ve basık kemeri lamba-zıvana geçmelidir. Taçkapının basık kemerinin köşelerinde, badem şekilli birer kabartma süsleme dikkat çekmektedir. Ayrıca kemer üst köşeliklerinde bitkisel bezemelere yer verilmiştir”¹⁸⁹.

Yakutiye Medresesinin doğu cephesine bitişik kümbetin, saçak süslemeleri geometrik örneklidir. Kümbet gövdesinin üst kısmında saçak hizasında yer alan iki şeritten üstteki, karşılıklı yerleştirilmiş yarım sekizgenlerden oluşan bir geçmedir. Yarım sekizgenlerin uçları, rumileri andırmaktadır.

¹⁸⁸ A. Kuran, *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969, s. 45.

¹⁸⁹ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 26.

Medresenin iç mekânında hücreler süslemesiz olup kuzey ve güney eyvanların yanlarında yer alan hücre kapıları bezemelidir. Yakutiye Medresesi'nin batı cephesi ortasına yerleştirilmiş olan Taçkapı, yoğun süsleme programıyla, cepheden kütleli bir çıkıntı yapmaktadır.

“Taçkapı ana nişi mukarnaslı bir kavsara ile örtülü olup, kavsara mukarnasları on sıralı bir dizin içindedir. Mukarnaslı kavsara altında ters “U” çerçeveler içinde bitkisel süslemeli motifler yer almaktadır. Bitkisel örnekle bir süslemeyle bezenmiş olan kavsara kuşatma kemeri, köşe sütun başlıklarına oturmaktadır”¹⁹⁰.

Kuşatma kemeri köseliklerini dolanan ters “U” şekilli kitabe şeridi Taçkapıyı çevrelemektedir. Kitabe şeridinin altında on sıralı mukarnaslı bir süsleme yer alır. Giriş aralığının söğeleri ve basık kemeri zıvanalı geçmelidir¹⁹¹.

Resim: 81. Yakutiye Medresesi Taçkapı Mukarnaslı Kavsarası

¹⁹⁰ M. Sözen, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara 1992, s. 32.

¹⁹¹ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 28.

Taçkapı yan kanatlarında yer alan ve dıştan içe sıralanan bu süsleme bordürleri şunlardır: **Birinci süsleme bordürü**, iri mukarnaslardan oluşan bu geniş bordürde, orta kısımda yer alan mukarnas gözlerinde merkezi yivler görülmektedir. Bu mukarnas bordür, taçkapı cephesini en dışta üç yandan çevrelemektedir.

İkinci süsleme bordürü, taçkapının yana bakar şekilde istiflenmiş, iki ve üç bölümlü palmetlerden oluşan bu örgülü bordürü, karmaşık bir görünüm arz eder. Ana örnek, üst üste konmuş iki fistodan ibarettir. Bir yüksek kabartma izlenimi veren birinci fisto, sapsaplarla birbirine bağlanmış, derince ve kavisli hatlarla çiziklenmiş, üç bölümlü palmetlerden oluşmaktadır. İkinci fistoda ise, iki bölümlü palmetler ve bunlar arasında yer alan rumiler göze çarpmaktadır.

“Üçüncü süsleme bordürü, bitkisel unsurlar taşıyan bu süsleme, bir “kenar suyu” görünümünde, ince olarak ele alınmıştır. Üst üste yerleştirilmiş kıvrıkdal şeridinden oluşan bu süslemede, kıvrıkdal şeritlerinden her biri, simetrik iki rumi ile bir palmetin dönüşümlü olarak tekrarlanmasından ibarettir.

Dördüncü süsleme bordürü, geometrik örnekli bu süsleme bordürüne, yapılarında sık rastlanmaz. Karışık bir örgüye sahip bu süsleme birbirine bağlı on iki kollu yıldızlar ve düzensiz altıgenlerden oluşmaktadır. Her yıldızın merkezi küçük birer kabara ile süslenmiştir. Mihrabiye nişlerinin süslemesi de bu örneği yakından hatırlatmaktadır”¹⁹².

Beşinci süsleme bordürü, üçüncü süsleme bordürünün aynısı olup, kenarsuyu şeklindeki bu süslemeler, taçkapı yan kanat süsleme bordürlerini birbirinden ayırıcı özellik taşırlar.

Altıncı süsleme bordürü, palmetler dizisinden meydana gelen bir fisto ile, palmetlerin iki yanına simetrik olarak dizilmiş rumilerden ibarettir. Palmetlerin tepesinden çıkan iki rumi, iki yandaki palmetlere ulaşmaktadır. Böylece palmetler arasında, rumi sapsaplar ile meydana getirilmiş dairesel şekiller elde edilmiştir. Bu daireler içine bağımsız rumiler simetrik olarak yerleştirilmiştir.

¹⁹² R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 29.

Resim: 82. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süslemeleri

Taçkapı dış köşe sütuncelerinin süslemeleri, iç köşe sütuncelerine benzemekle birlikte bunlarda kavisli hatlar çizen kaytanlar yoktur. Çapraz eksenler boyunca dönüşümlü olarak sıralanmış iki tip palmet, bu kaytanlar arasında yer alır. Kareye yakın dikdörtgen çerçeveli taçkapının dış köşelerinde yer alan bu sütunceler iki katlıdır.

“Birinci kat sütun başlığı da iki katlı olup, birinci başlık mukarnas süslemesiyle, alttan yukarı genişleyen prizmatik bir görünüme sahiptir. İkinci başlık konik olup, yan yana ve üst üste yerleşmiş rumi-palmet fistosundan oluşur. İkinci sütunun tek katlı sütun başlığını, taçkapı doğu köşesi üstünde görebilmekteyiz”¹⁹³.

“Taçkapı çıkıntısının yan yüzlerinde, üstte dikdörtgen çerçeveli, altta iç içe üç silmenin çerçevelediği sivri kemer içinde iki pano görülür. Taçkapı çıkıntısının, kuzey ve güney cephelerinde altta yer alan figürlü panolardaki tasvir edilen kompozisyonu oluşturan unsurları alttan yukarıya doğru incelemeye çalışırsak; panonun alt orta kısmında, silmeyle çerçevelenmiş yivli kaytanlarla birbirine bağlanmış, palmet ve rumilerden oluşan bir gül bezek vardır”¹⁹⁴.

¹⁹³N. Çam, “Erzurum’daki Yakutiye Medresesi ile ilgili Bazı Mülahazalar”, *Vakıflar Dergisi* XX, 1988, s. 20-23.

¹⁹⁴M. Sözen, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara 1992, s. 35.

Gülbezeğin üstünde üç bölümlü altlığı olan küre gövdeli, on kollu “yıldız motif” süslemeli bir vazodur. Vazonun üç bölümlü ağzından çıkan bir hayat ağacı dikkat çekmektedir.

“Hayat ağacının iki yana açılmış simetrik dallarının toplam sayısı “16” dır. Bu dalların uçları üzerinde meyvelere de rastlanır. Ağacın üst kısmında dalların ikiye ayrıldığı yerde fazlaca üsluplaşmış bir kabartma kartal figürü bulunur. Kartalların basının üstünde panonun alt kısmında olduğu gibi bir gülbezek bulunur. Hayat ağacının iki yana ayrılmış dalları altında, vazodun sağında ve solunda karşılıklı bakan iki aslan figürüne yer verilmiştir. Aslanların ayakları, pençeleri ve yeleleri yivlerle bezeli olup, kuyrukları hayat ağacı dalları arasına karışmış, ön ayakları havada sanki bir yürüyüş anını canlandırmaktadır”¹⁹⁵.

Taçkapı yan cephelerinde figürlü panoların üstündeki dikdörtgen alanda bitkisel ve geometrik süslemeli iki panoya yer verilmiştir. Bunlardan Güney cephedeki pano, üç bölümlü düz silmelerle çevrilidir. İçte ise üç ayrı dikey süsleme bordürü yer almıştır. Panoyu üç yönden sınırlayan birinci süsleme bordürü; rumi ve palmetlerden oluşan iki fisonun üst üste konulmasından elde edilmiştir.

Resim: 83. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süslemeleri ve Hayat Ağacı

¹⁹⁵ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 32.

Panoda yer alan ikinci süsleme bordürü; üst üste yerleştirilmiş iki kıvrık dal şeridinden oluşmakta ve bu kıvrık dal şeritlerinden her biri simetrik iki rumi ile bir palmetin dönüşümlü olarak tekrarlanmasından meydana gelmektedir. Güneydeki panoda orta kısımda yer alan üçüncü süsleme bordürü; kırık hatlı kaytanlardan meydana gelmiştir.

“Kuzey cephede yer alan aynı genişlikteki pano da, üç bölümlü düz silmelerle çevrilmiştir. İçte de üç ayrı süsleme bordürü yer alır. Dıştan içe birinci süsleme bordüründe iki rumiden oluşan iç içe girmiş daire şekilli rumili dallar görülmektedir. İkinci bordür de ise; ortada bir palmete ulaşan uc uca eklenmiş rumilerden oluşan bir fisto ile, yine uc uca eklenmiş rumilerden meydana gelen “8” formunda bağımsız rumili bezemeler bulunur”¹⁹⁶.

Orta kısımda yer alan üçüncü bordür, diğer panoda olduğu gibi geometrik süslemelidir. Bu süsleme, altıgenler etrafına sıralanmış sivri kollu beş yıldız ve düzensiz altıgenlerden oluşmaktadır. Taçkapı cephe ve çevresindeki süslemelerde palmet, rumi, lotus ve yivli kaytanlar kullanılırken, aslan, kartal gibi figürlere de yer verilmiştir.

Tuğla minarenin kaidesinde, düzgün kesme taşlar kullanılmıştır. Minare gövdesi, sırsız tuğlalarla kaplanmış, firuze ve patlıcan moru renkte sırlı tuğla ve çini mozaikle süslenmiştir. Bu süslemeler, kaydirmalı kırık kaytan örgüler arasına yerleştirilmiş, tersli düzlü stilize lale motiflerinden oluşmaktadır.

“Medrese’de dışa taşkın taçkapı ve iki köşesindeki minarelerle kurulan denge, yapının bütününde de, cepheye karşılık kümbet yerleştirilerek sağlanmıştır. Cephede yoğunlaşan bitkisel, geometrik motifler ve sembolik tasvirlerde de denge ve simetri önemsenmiştir. Gerek taçkapısındaki ve hücre kapılarındaki süslemeleri ve gerekse minaredeki çini süslemeleri o dönemde, sanatta gelinen noktayı ve sanata verilen önemi göstermektedir”¹⁹⁷.

1980’li yıllarda yapının etrafı yıkılarak, ortaya çıkması sağlanmış ve çevre düzenlemesi yapılmıştır. 1984 yılından 1994 yılına kadar onarımları sürdürülen Medrese, Erzurum Müze Müdürlüğü’ne bağlı olarak 29 Ekim 1994 tarihinde Türk-İslam Eserleri ve Etnografya Müzesi olarak ziyarete açılmıştır.

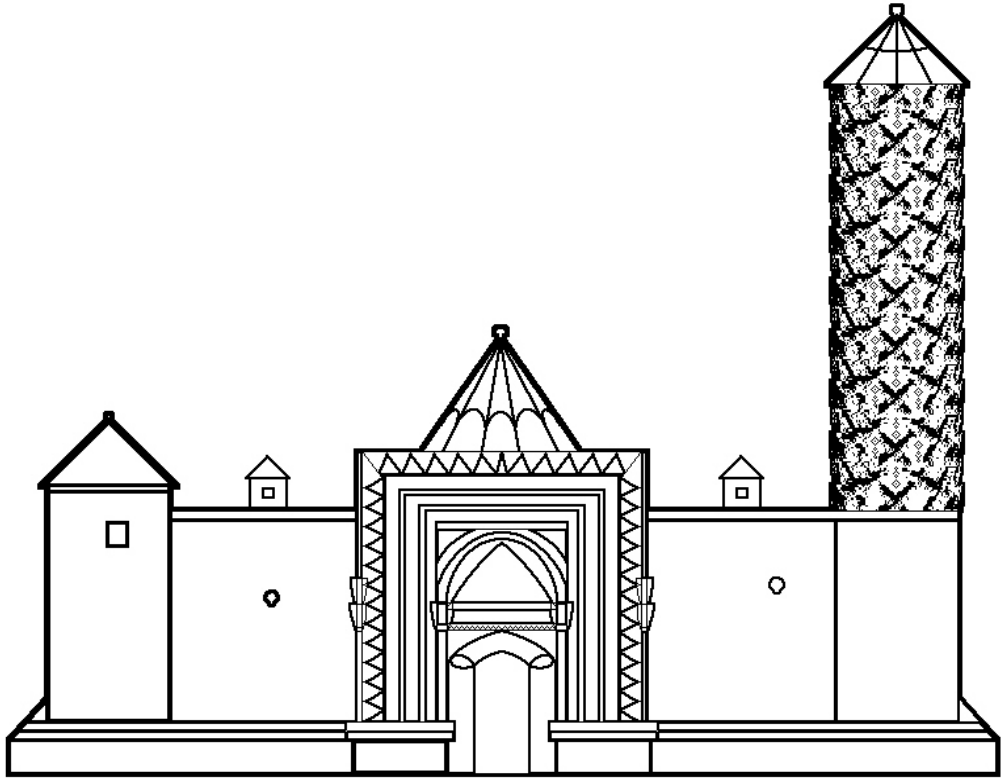
¹⁹⁶ M. Sözen, *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara 1992, s. 38.

¹⁹⁷ R. H. Ünal, *Yakutiye Medresesi*, Ankara 1989, s. 34.

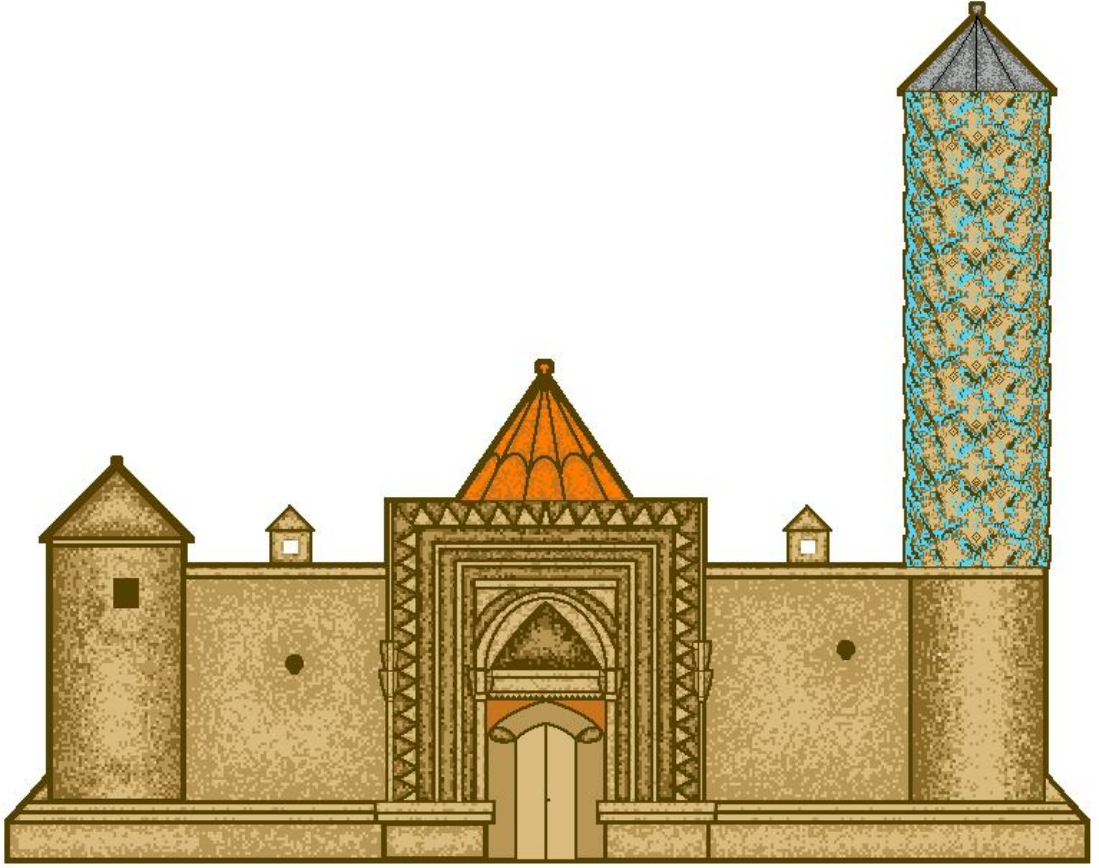
2.4. YAKUTİYE MEDRESESİ TAŞ BEZEMELERİNİN ÇİZİMLERİ VE TAKIYA UYARLANMASI

Resim: 84. Erzurum Yakutiye Medresesi

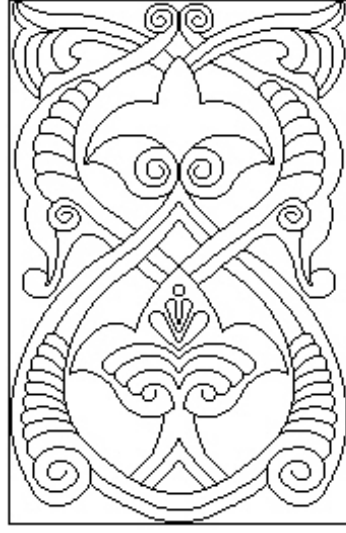
Çizim: 80. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi

Çizim: 81. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi

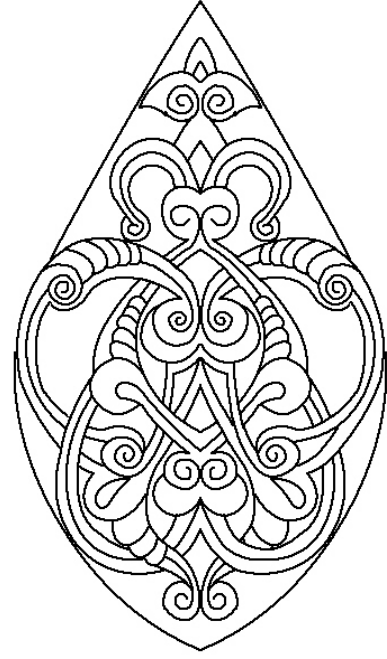
Resim: 85. Yakutiye Medresesi
Kapısı Üzerindeki Bezeme

Çizim: 82, 83. Erzurum Yakutiye Medresesi
Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi

Resim: 86. Yakutiye Medresesi
Kapısı Üzerindeki Bezeme

Çizim: 84. Yakutiye Medresesi
Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi

Çizim: 85. Yakutiye Medresesi Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi

Resim: 87. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Sütuncesindeki Bezeme

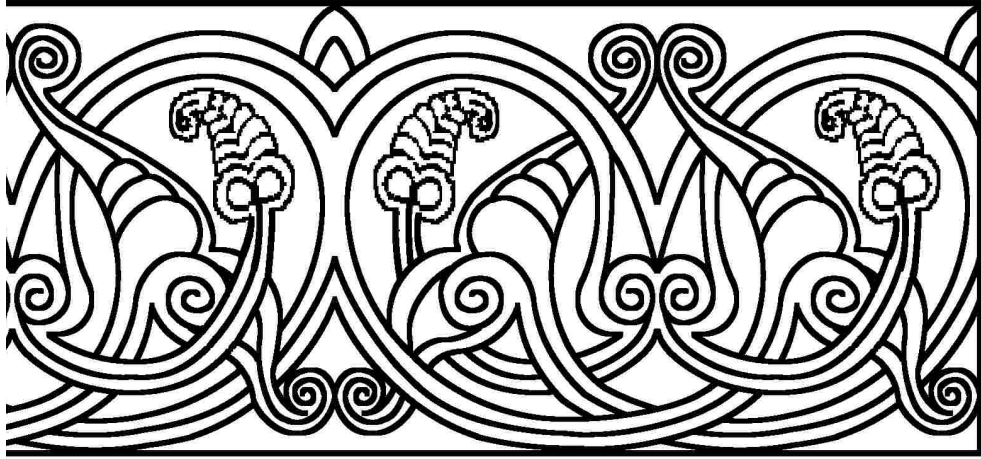
Çizim: 86. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Sütuncesindeki Bezeme Çizimi

Çizim: 87. Yakutiye Medresesi Taçkapı Sütuncesindeki Bezeme Çizimi

Resim: 88. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki Bezeme

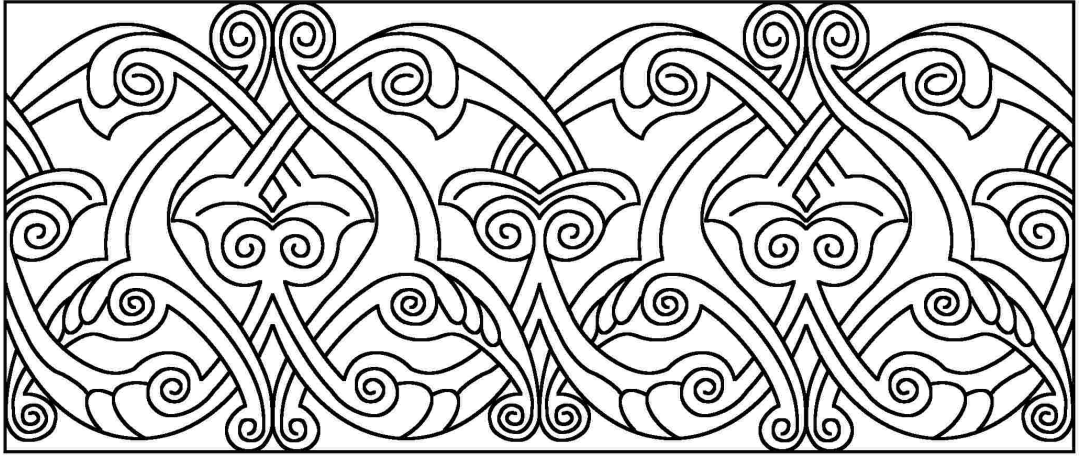
Çizim: 88. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki Bezeme Çizimi

Çizim: 89. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki Bezeme Çizimi

Resim: 89. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi

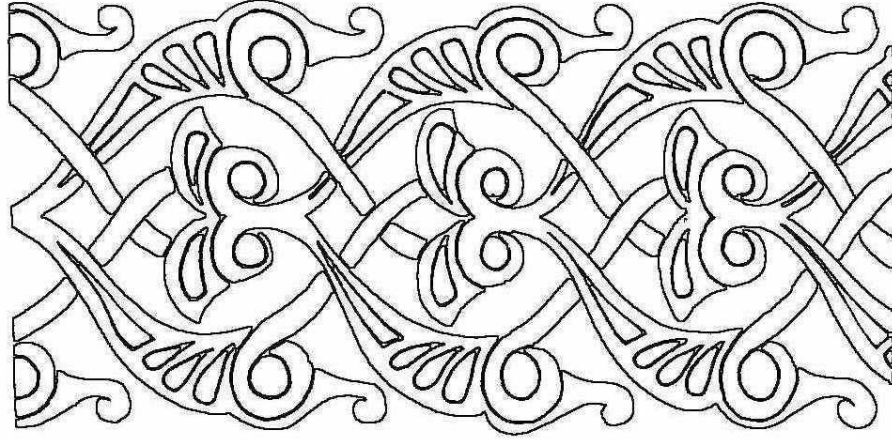
Çizim: 90. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

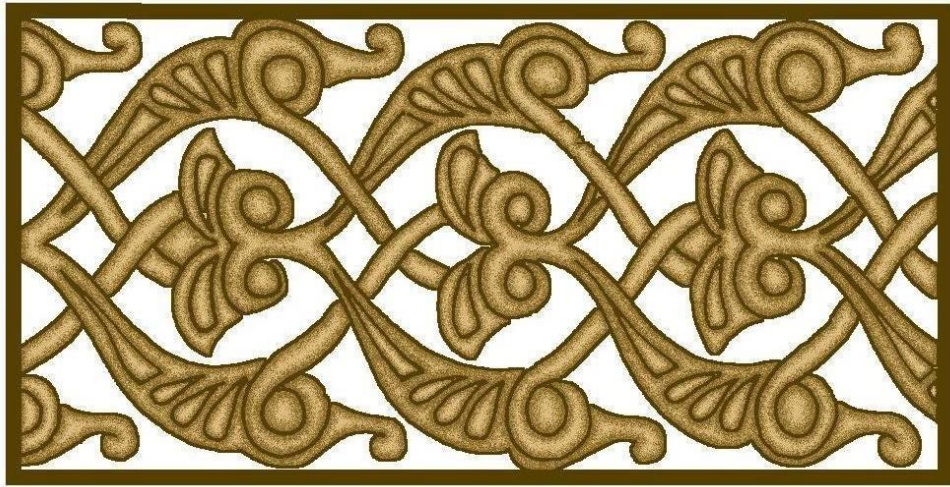
Çizim: 91. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

Resim: 90. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi

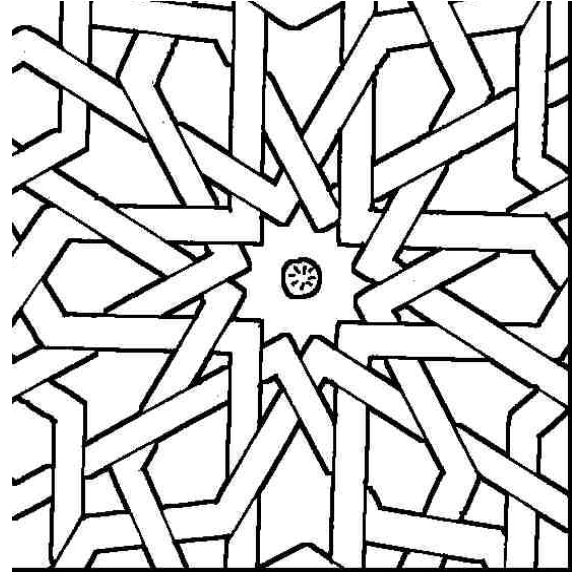
Çizim: 92. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

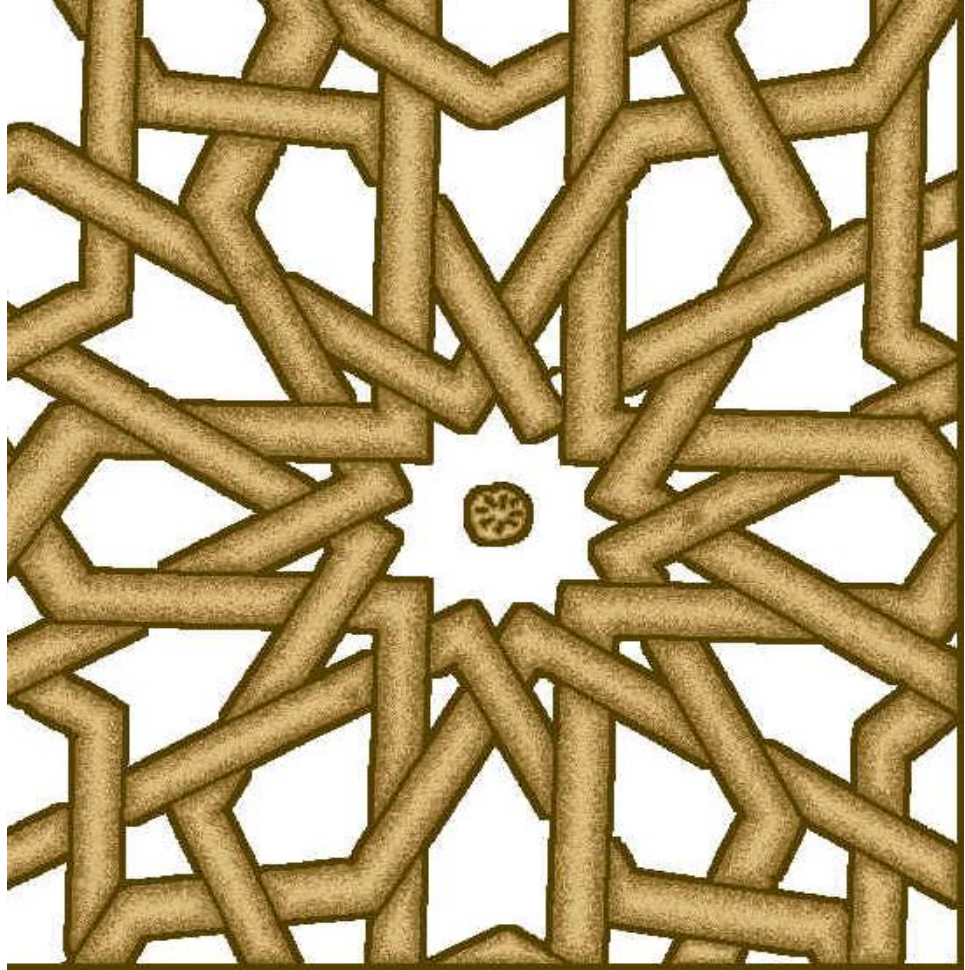
Çizim: 93. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

Resim: 91. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Bordür Bezemesi

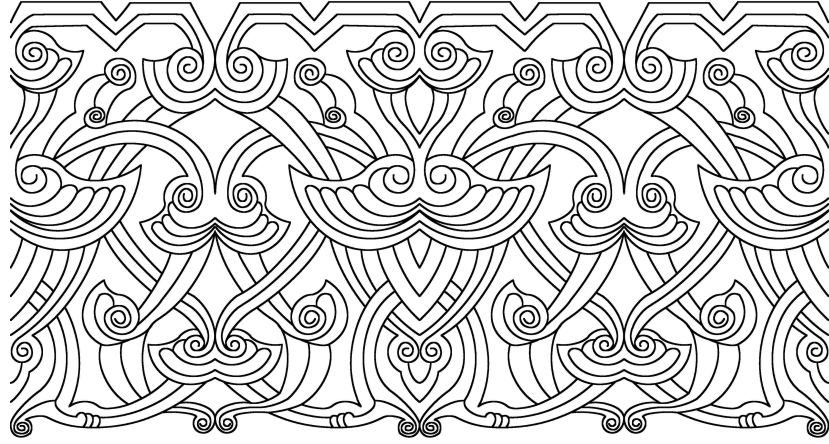
Çizim: 94. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

Çizim: 95. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

Resim: 92. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi

Çizim: 96. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

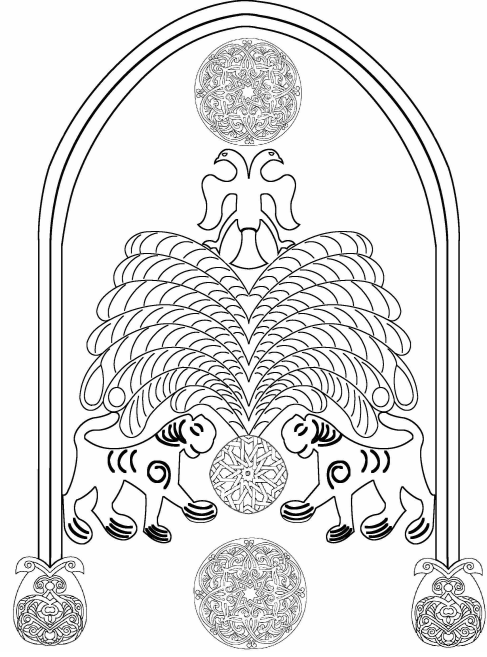

Çizim: 97. Yakutiye Medresesi Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

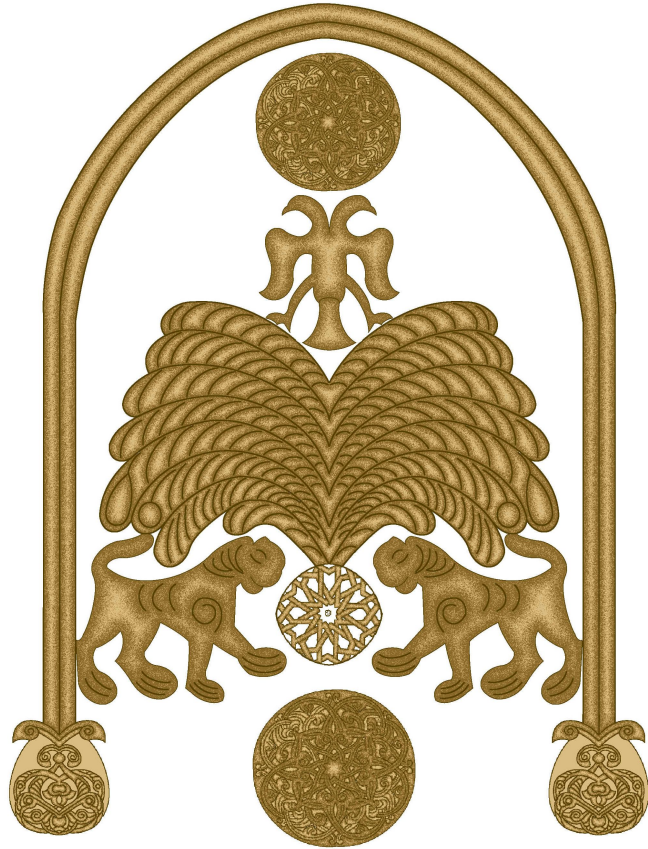
Resim: 93. Yakutiye Medresesi

Taçkapı Süsleme Panosu

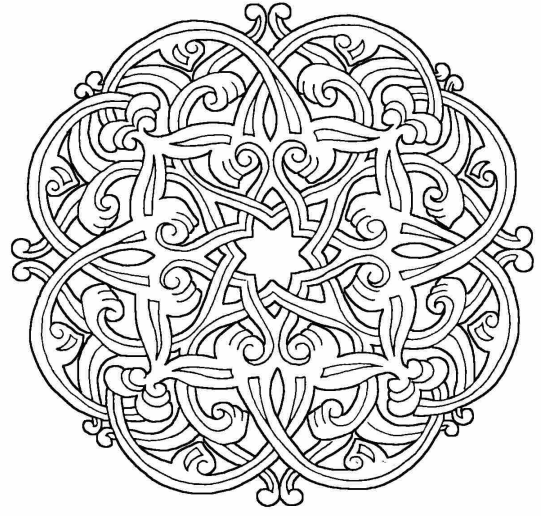

Çizim: 98. Yakutiye Medresesi

Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

Çizim: 99. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

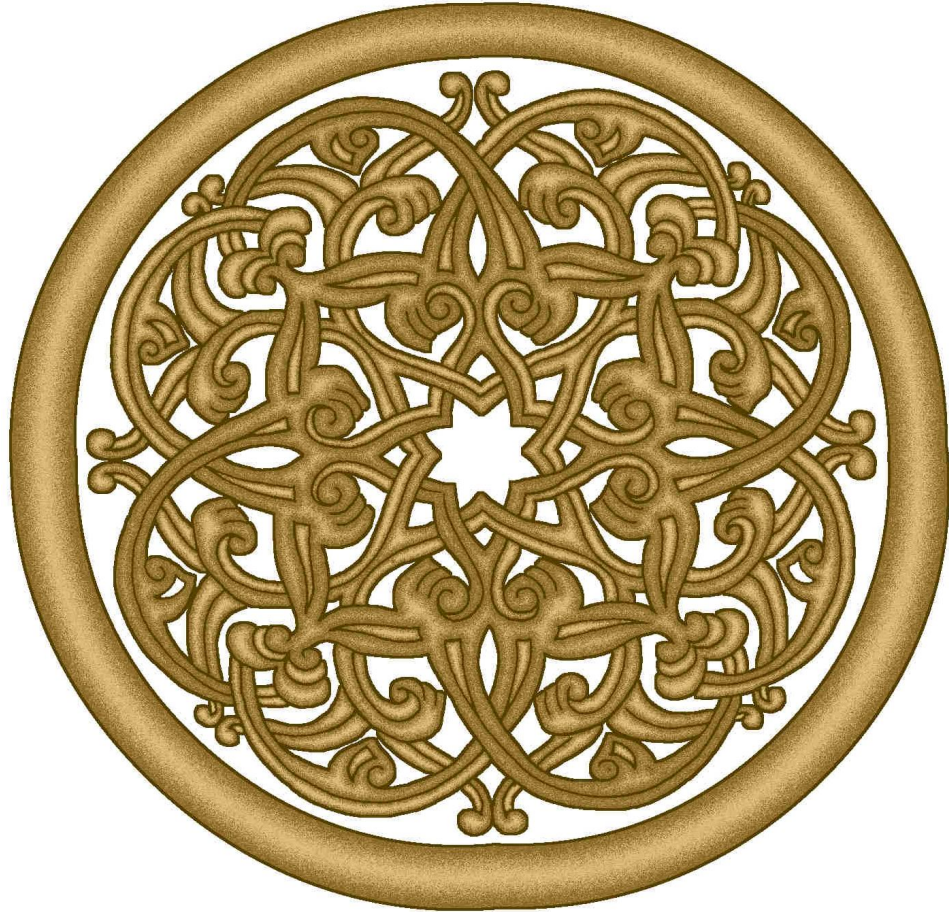

Resim: 94. Yakutiye Medresesi Taçkapı

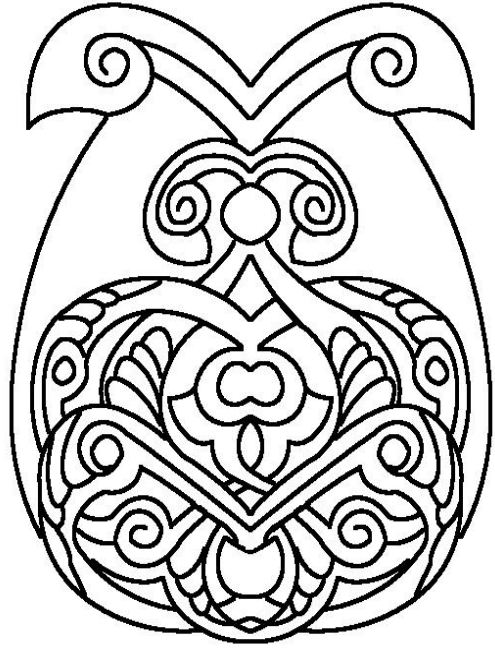
Çizim: 100. Yakutiye Medresesi Taçkapı

Süsleme Panosu Altındaki Bezeme

Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi

Çizim: 101. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi

Resim: 95. Yakutiye Medresesi Taçkapı

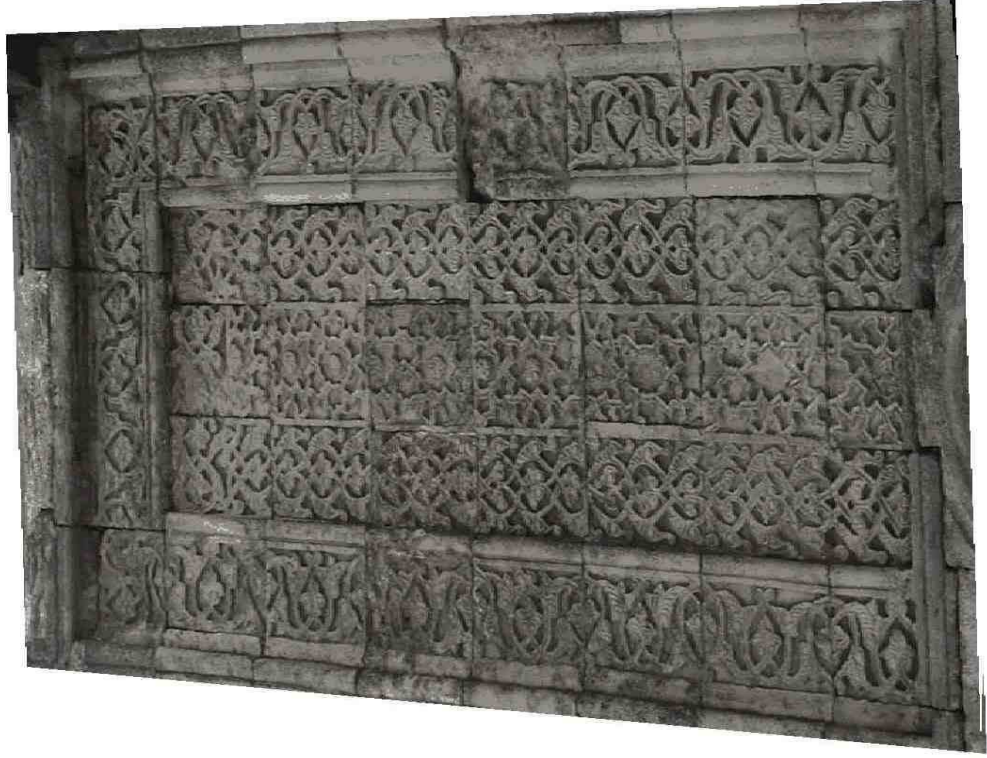
Çizim: 102. Yakutiye Medresesi Taçkapı

Süsleme Panosu Altındaki Bezeme

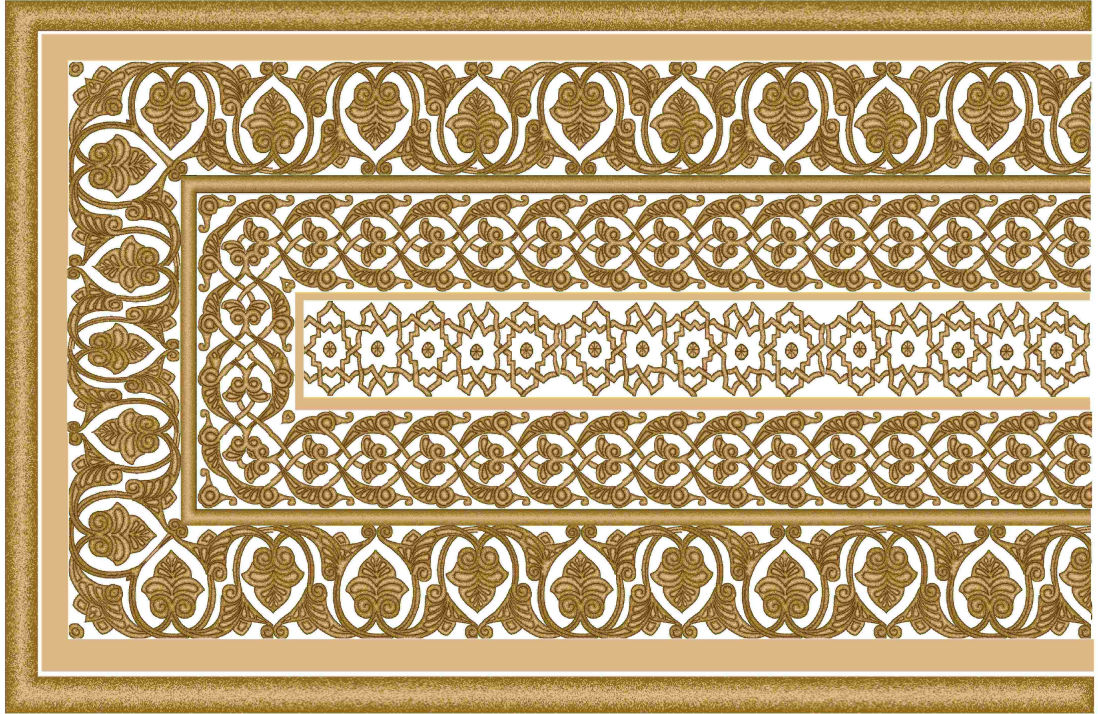
Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi

Çizim: 103. Yakutiye Medresesi Taçkapı Süsleme Panosu Altındaki Bezeme Çizimi

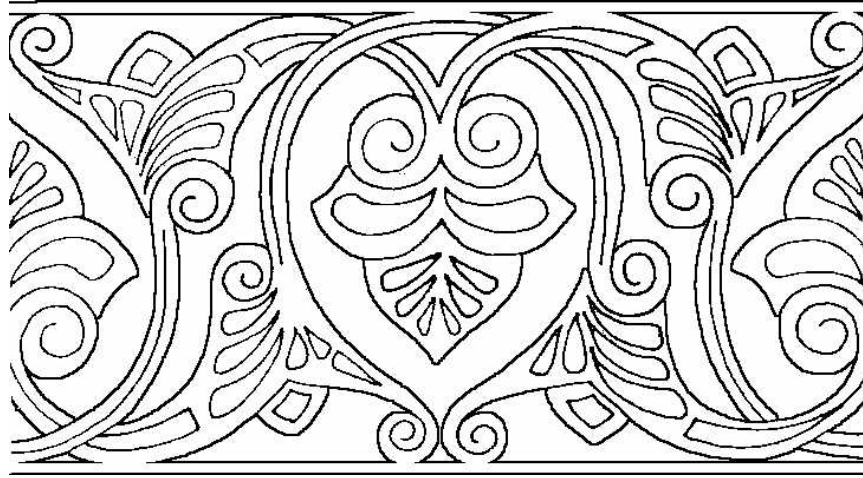
Resim: 96. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (güney) Süsleme Panosu

Çizim: 104. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (güney) Süsleme Panosu Çizimi

Resim: 97. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme

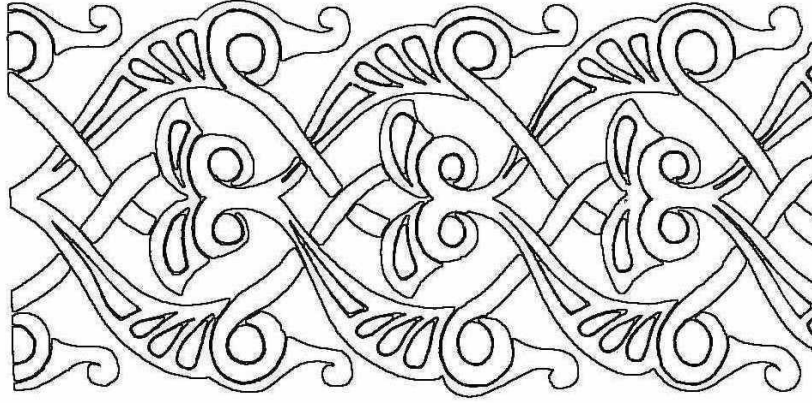
Çizim: 105. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

Çizim: 106. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

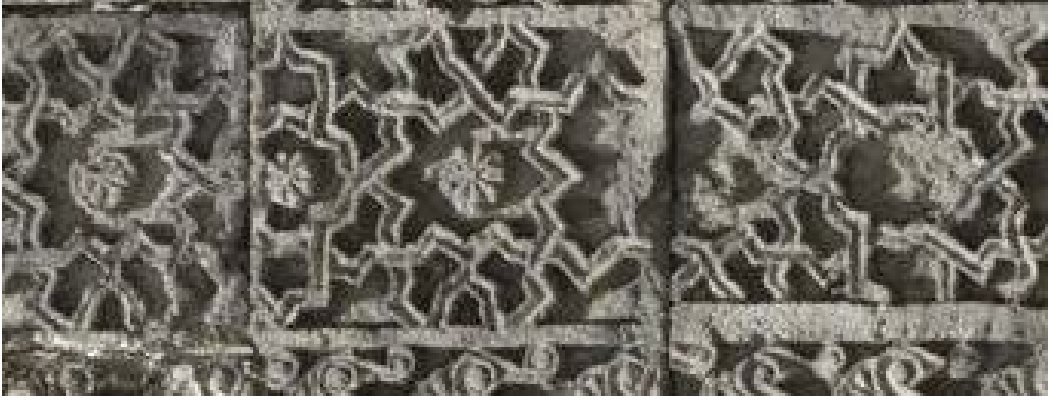
Resim: 98. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme

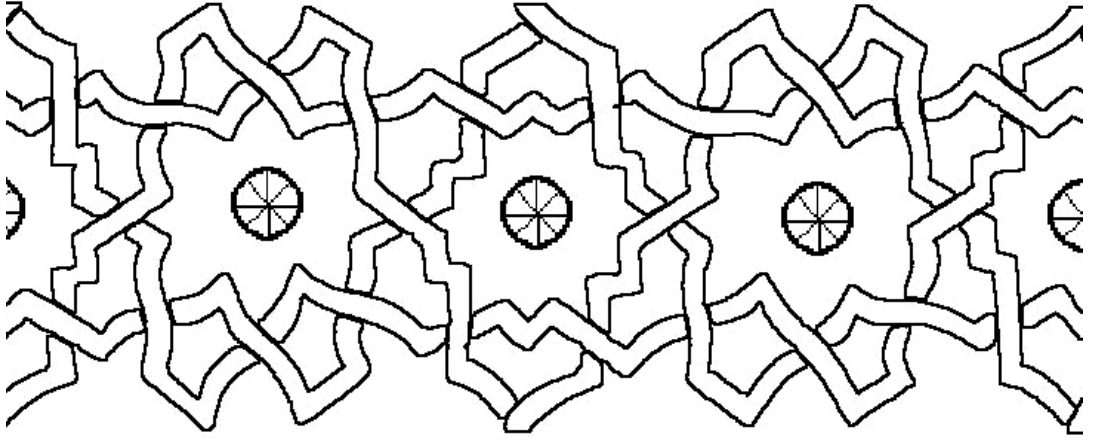
Çizim: 107. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

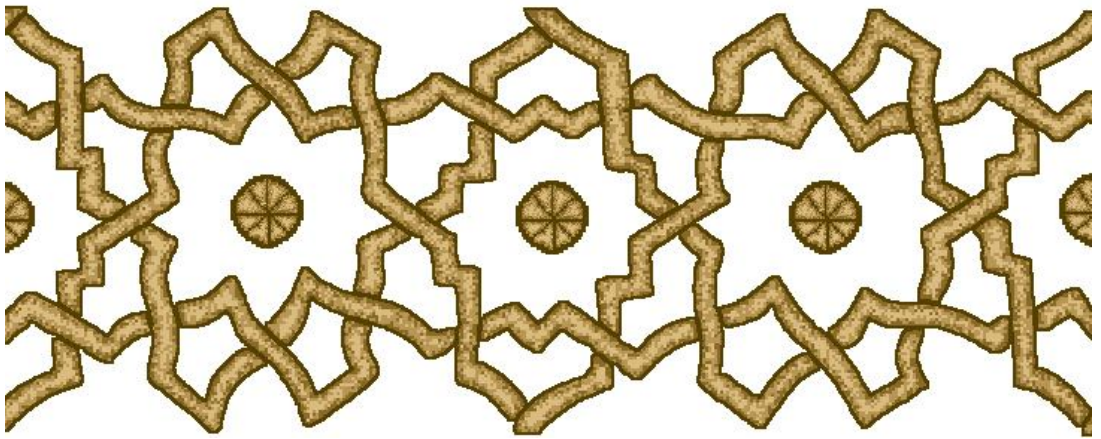
Çizim: 108. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

Resim: 99. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme

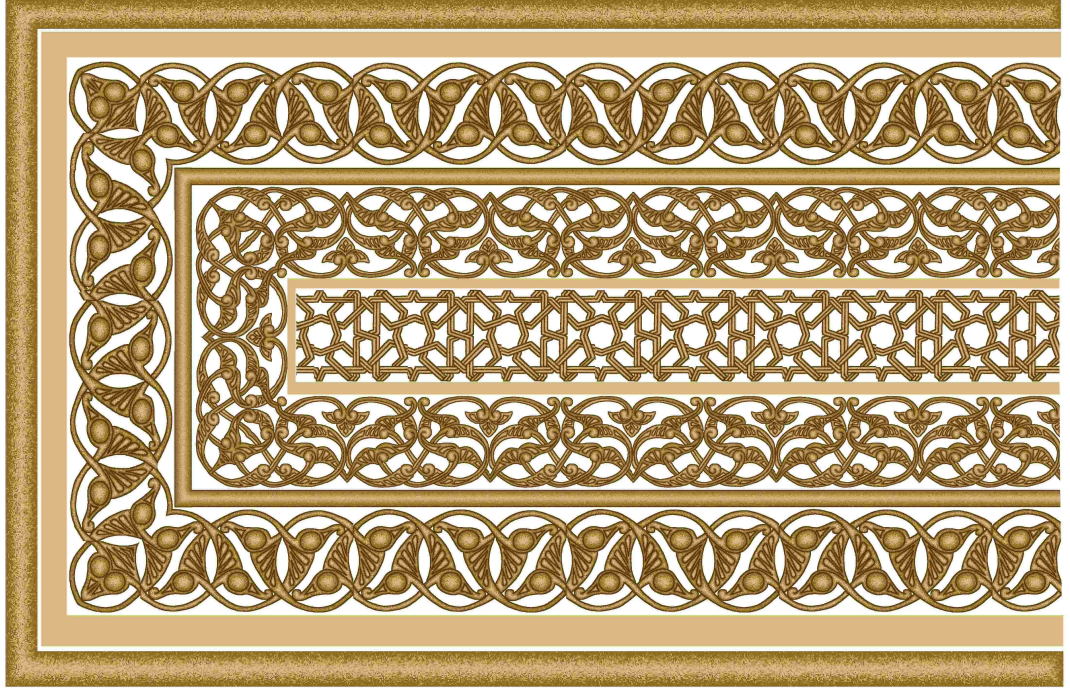
Çizim: 109. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

Çizim: 110. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (güney) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

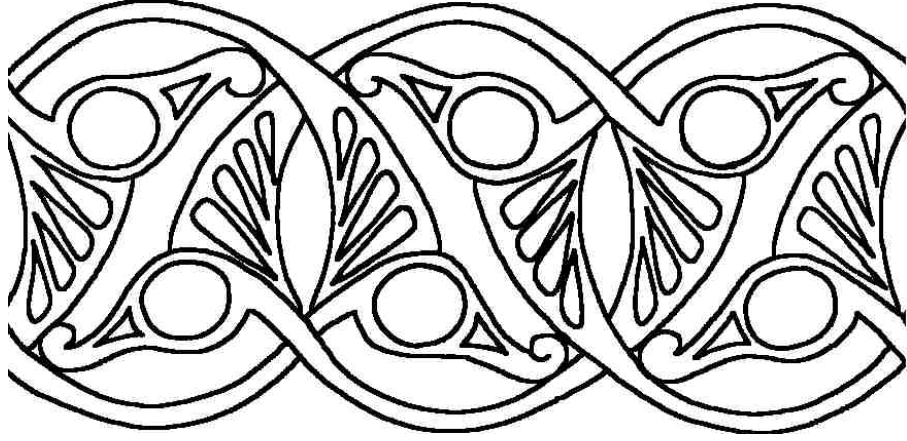
Resim: 100. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (kuzey) Süsleme Panosu

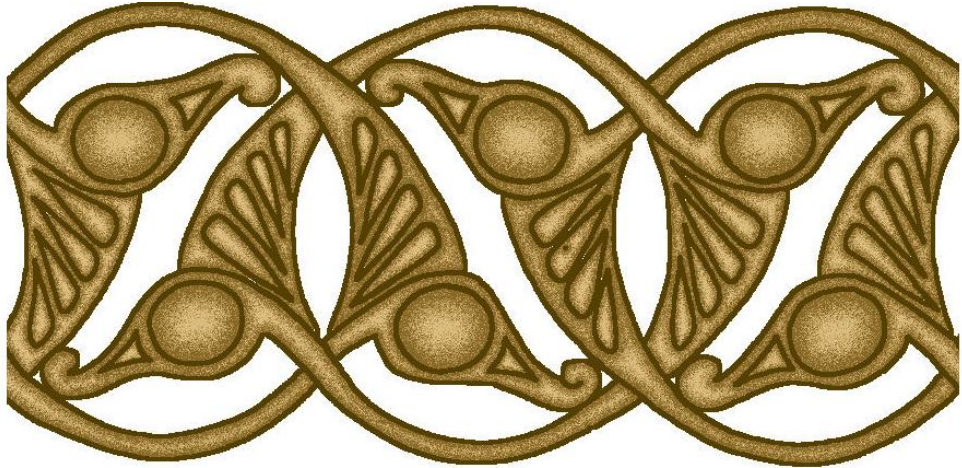
Çizim: 111. Yakutiye Medresesi Taçkapısındaki (kuzey) Süsleme Panosu Çizimi

Resim: 101. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme

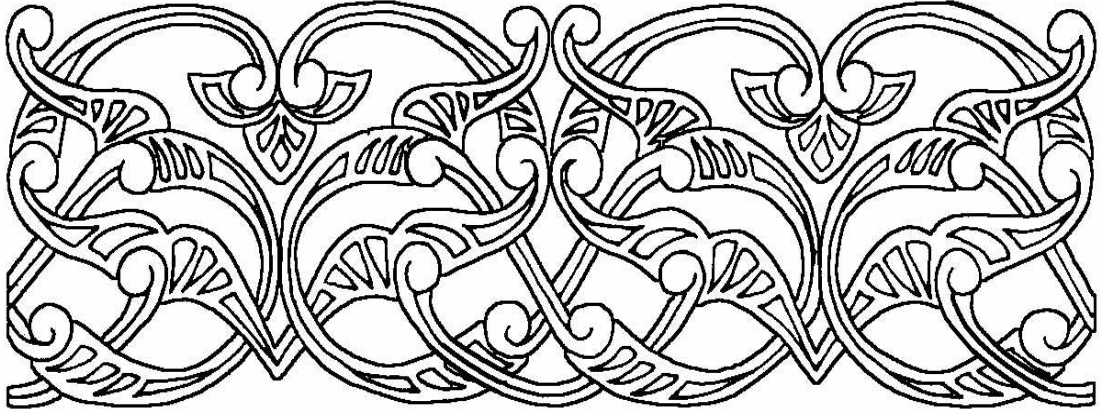
Çizim: 112. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

Çizim: 113. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

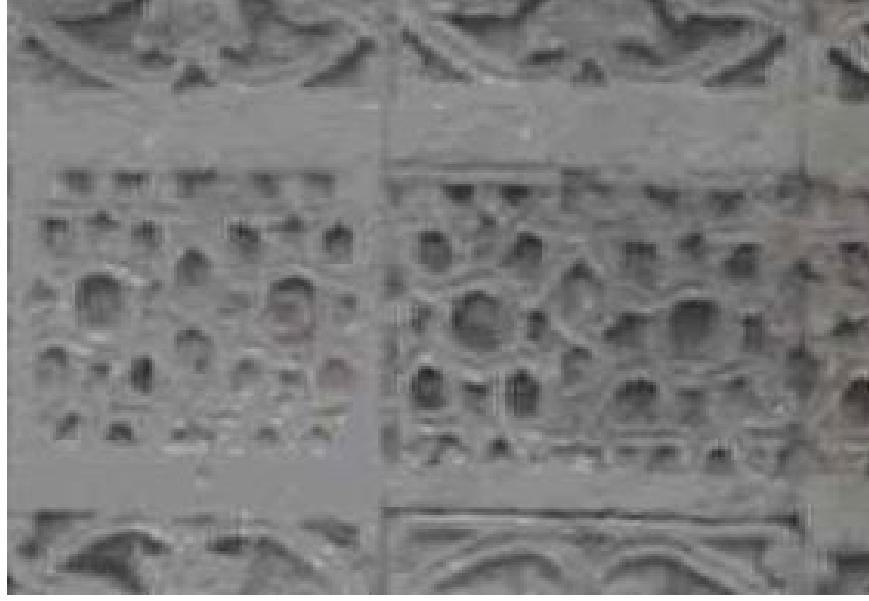
Resim: 102. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme

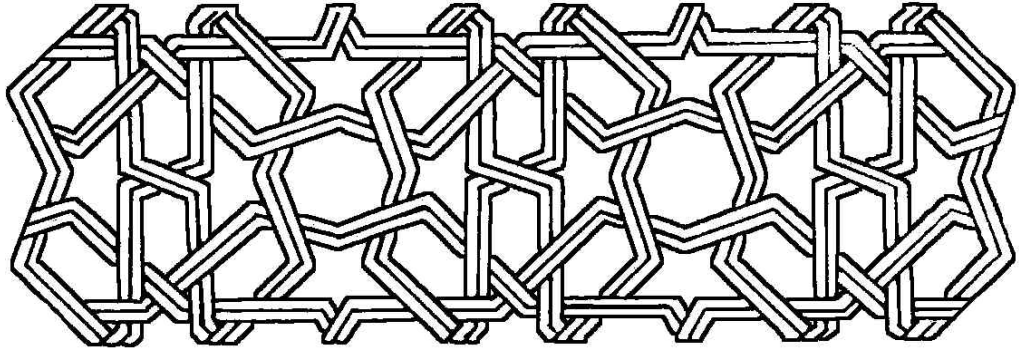
Çizim: 114. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

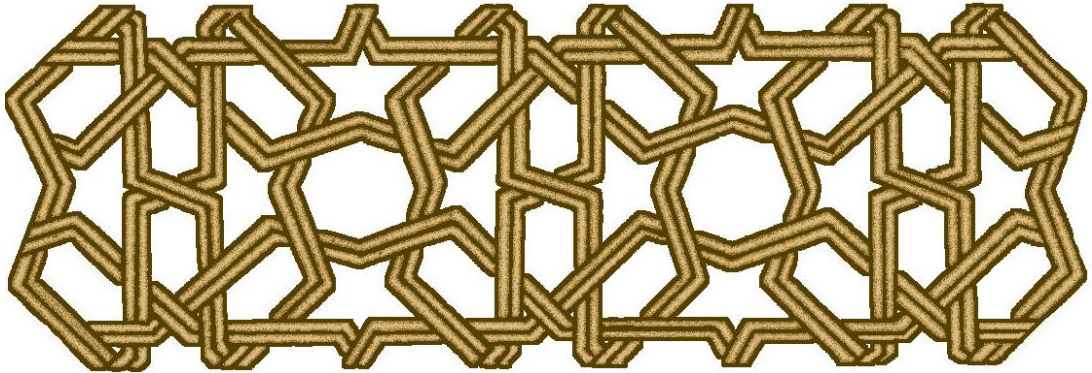
Çizim: 115. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

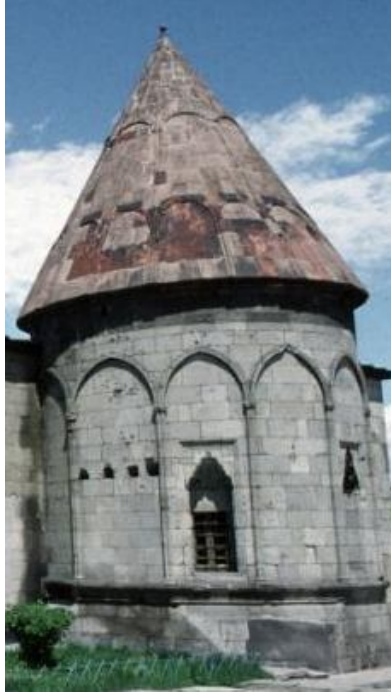
Resim: 103. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme

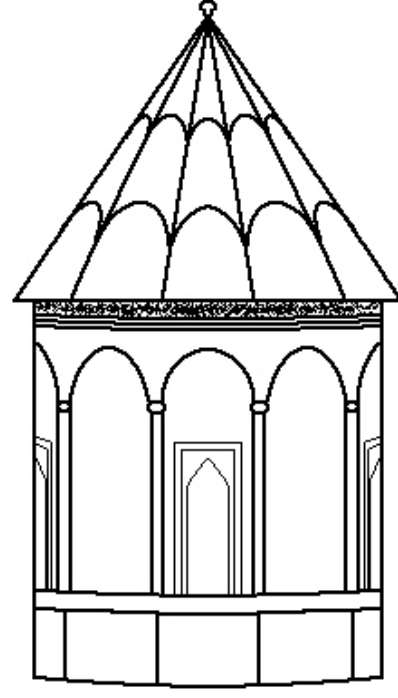
Çizim: 116. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

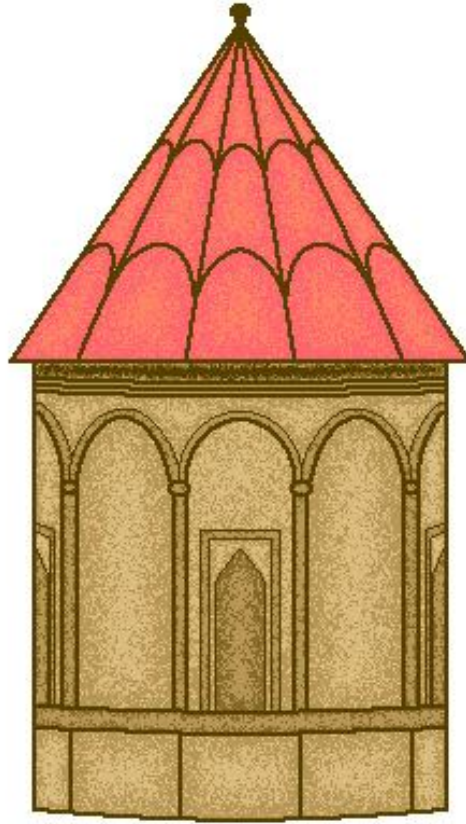
Çizim: 117. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

Resim: 104. Yakutiye Medresesi
Kümbeti

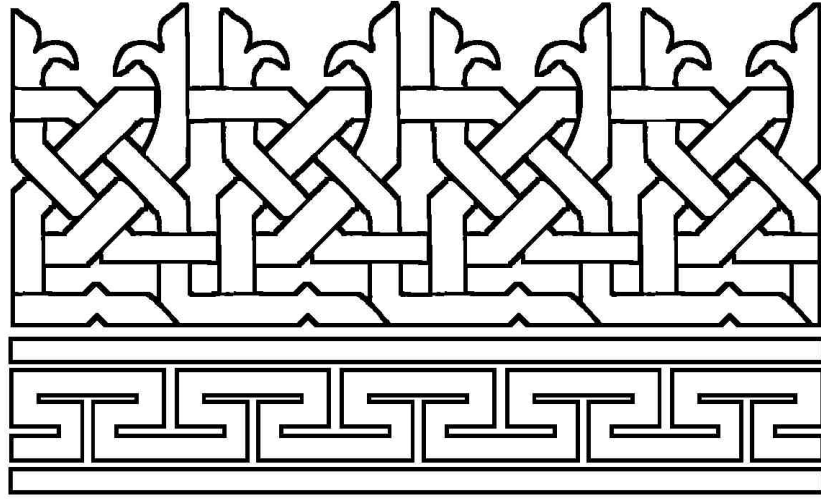
Çizim: 118. Yakutiye Medresesi
Kümbeti Çizimi

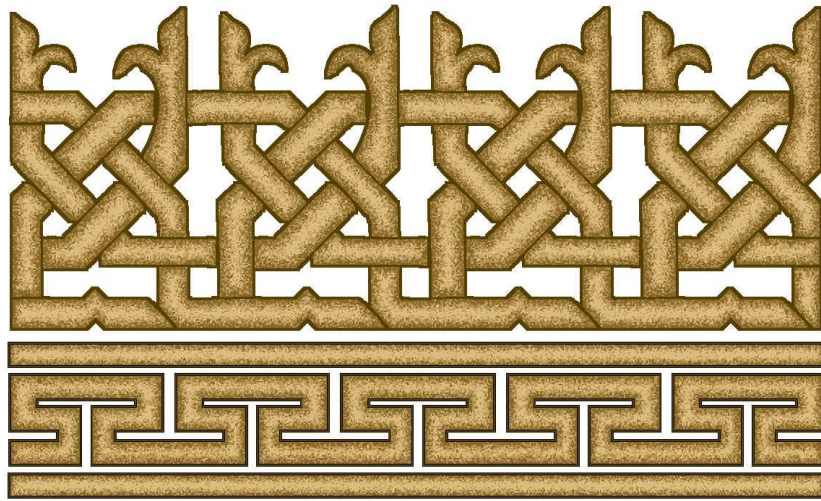
Çizim: 119. Yakutiye Medresesi Kümbeti Çizimi

Resim: 105. Yakutiye Medresesi Kumbeti Üzerindeki Bezeme

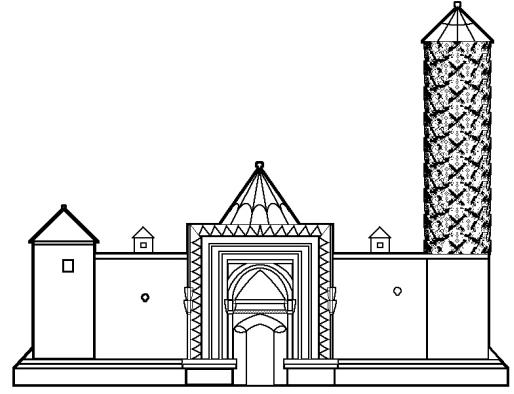
Çizim: 120. Yakutiye Medresesi Kumbeti Üzerindeki Bezeme Çizimi

Çizim: 121. Yakutiye Medresesi Kumbeti Üzerindeki Bezeme Çizimi

Resim: 106. Erzurum Yakutiye Medresesi

Çizim: 122. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi

Resim: 107. Yakutiye Medresesi Resim 106'nın Mum Model Uygulaması

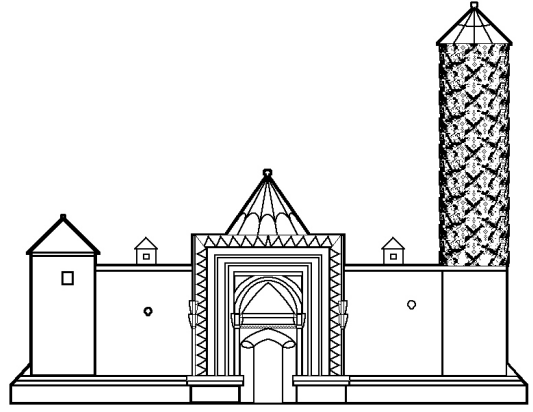
Resim: 108. Yakutiye Medresesi Resim 106'nın Takı Tasarımı Uygulaması

Bu uygulamada, Yakutiye Medresesi cephe görünümünün ana hatları belirlenerek, kolye olacak şekilde tasarlanmıştır. Tasarı aşamasında kişisel yorum katılarak, medrese bahçesi kısmına forma uygun şekilde taş yuvası düşünülmüştür.

Uygulama aşamasında ilk olarak kalıp mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dökümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürülen modele oksitlendirme yapılarak, istenilen yerler parlatılmış ve taş yuvasına yöreye özgü yarı kıymetli taş olan Oltu Taşı yerleştirilmiştir.

Resim: 109. Erzurum Yakutiye Medresesi

Çizim: 123. Erzurum Yakutiye Medresesi Çizimi

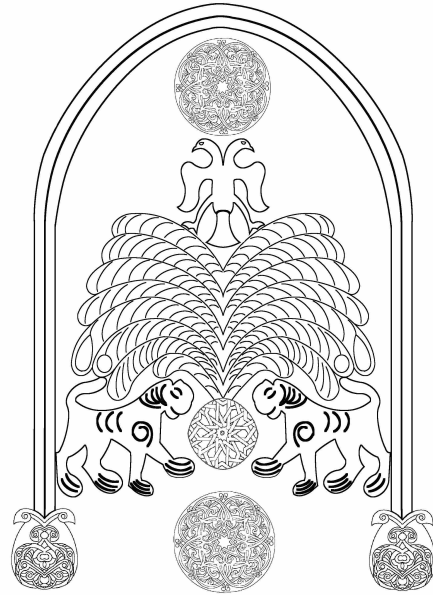

Resim: 110. Yakutiye Medresesi Resim 109'un Takı Tasarımı Uygulaması

Yakutiye Medresesi cephesi ana hatları belirlenerek, kolye olacak şekilde tasarlanmış ve Oltu Taşı üzerinde kabartma görünümünde oyulmak suretiyle işlenerek, takı haline getirilmiştir. Medrese taçkapısı ve minarenin parlak kalması sağlanarak, söz konusu unsurların ön plana çıkması sağlanmıştır.

Resim: 111. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Süsleme Panosu

Çizim: 124. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Süsleme Panosu Çizimi

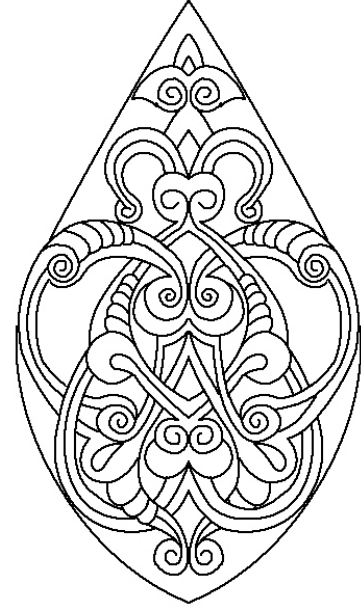

Resim: 112. Yakutiye Medresesi Resim 111'in Takı Tasarımı Uygulaması

Yakutiye Medresesi'nin, taçkapı yanlarına yerleştirilmiş olan çift aslan ve hayat ağacı üzerinde çift başlı kartal kompozisyonlu pano, kolye olarak tasarlanmış ve bezeme, Oltu Taşı üzerinde kabartma görünümünde olacak şekilde oyulmak suretiyle işlenerek, takı haline getirilmiştir.

Resim: 113. Yakutiye Medresesi
Kapısı Üzerindeki Bezeme

Çizim: 125. Yakutiye Medresesi
Kapısı Üzerindeki Bezeme Çizimi

Resim: 114. Yakutiye Medresesi
Resim 113'ün Mum Model Uygulaması

Resim: 115. Yakutiye Medresesi Resim 113'ün
Takı Tasarımı Uygulaması

Yakutiye Medresesi'nin kapı üst yanlarında yer alan, rumilerin oluşturduğu bezeme örneği, motifin orijinaline sadık kalınacak şekilde, küpe olarak tasarlanmıştır.

Uygulama aşamasında mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürülen modele oksitleme yapıp, istenilen yerler parlatılarak çalışma tamamlanmıştır.

Resim: 116. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Bordür Bezemesi

Çizim: 126. Yakutiye Medresesi
Taçkapı Bordür Bezemesi Çizimi

Resim: 117. Yakutiye Medresesi
Resim 116'nın Mum Model Uygulaması

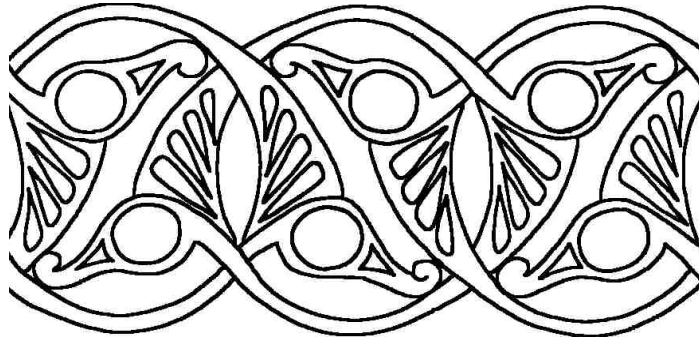
Resim: 118. Yakutiye Medresesi Resim 116'nın
Takı Tasarımı Uygulaması

Medresesi'nin taçkapı süsleme bordüründe yer alan, rumilerin oluşturduğu bezeme örneği, motifin orijinaline sadık kalınacak şekilde, kolye olarak tasarlanmıştır.

Uygulama aşamasında mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürdüğümüz modele oksitleme yapıp istenilen yerler parlatılarak çalışma tamamlanmıştır.

Resim: 119. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme

Çizim: 127. Yakutiye Medresesi Taçkapısı (kuzey) Süsleme Panosundaki Bezeme Çizimi

Resim: 120. Yakutiye Medresesi Resim 119'un Mum Model Uygulaması

Resim: 121. Yakutiye Medresesi Resim 119'un Takı Tasarımı Uygulaması

Yakutiye Medresesi'nin taçkapı kuzey süsleme panosunda yer alan ve rumilerin oluşturduğu bezeme örneği, yüzük olarak tasarlanmıştır.

Uygulama aşamasında mumdan model çalışması yapılmış, daha sonra alçı kalıbı alınarak mumun yerine gümüş dükümü yapılmıştır. Gümüşe dönüştürülen modele, oksitleme yapıp istenilen yerler parlatılarak çalışma tamamlanmıştır.

SONUÇ

Günümüzde yaşanan hızlı değişim ve gelişmelere bağlı olarak, fiziksel ve sosyal yapının farklılaşmasıyla, şehirler giderek geleneksel kimliklerini kaybetmektedir. Tabiat ve insan karşısında günden güne eriyen doğal ve kültürel varlıklar, şehirlerin bugün ve yarınına yönelik gelişimlerini, kültürel yönelimini motif ve tasarım kapsamında ele alan araştırmaların değerini gün geçtikçe arttırmaktadır.

Abidevi yapılarıyla şehrin sembolü niteliğini taşıyan Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi önemli taş bezemelere sahiptir.

Çifte Minareli Medrese'nin taçkapı, kümbet, revaklar, talebe odaları ve portal gibi kısımlarında sade ama etkileyici motifler yer almaktadır. Taçkapının iki yanında yükselen silindirik minareler sırlı ve sırsız tuğla, başlangıç kısımları ise mozaik çinilerle süslenmiştir. Şerefelerden itibaren üst kısımları yıkılmıştır.

Taçkapıyı kademeli kuşaklar halinde çeviren hacimli bezemeler ile panoların içindeki hayat ağacı, ejder ve kartal motifleri cephenin en gösterişli bezemeleridir.

Yakutiye Medresesi plan düzeni, dengeli mimarisi ve taçkapısındaki iri motifli bezemeleri ile taş mimarinin en gösterişli yapılarından biridir. Ayrıca bu medresedeki taş oymalar, döneminin sanat anlayışını göstermesi bakımından da önemlidir.

Yakutiye Medresesi'nin batı cephesi ortasına yerleştirilmiş olan taçkapı, yoğun süsleme programıyla, cepheden kütleli bir çıkıntı yapmaktadır.

Sonuçta şunu söyleyebiliriz ki, Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Erzurum Yakutiye Medresesi, geometrik, bitkisel ve figürlü bezeme açısından Anadolu'daki en zengin mimari örnekler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Söz konusu bu örneklerdeki bezeme unsurları, Türk ahşap, maden, taş ve çini sanatındaki ortak bezeme unsurları olarak ta dikkati çekmektedirler.

Yaptığımız çizimler ve takıya uyarılma çalışmaları, Erzurum Çifte Minareli Medrese ve Erzurum Yakutiye Medresesi'ndeki taş dekorasyon unsurlarının takı sanatına uygulanabilirliğini ve böylece geleneksel unsurların farklı alanlarda kullanılarak yaşatılabileceğini ortaya koymaktadır.

Çifte Minareli Medrese ve Yakutiye Medresesi'nde uygulanan ve Geleneksel Türk El Sanatları'nın pek çok alanında kullanılan motif ve kompozisyonları ele alıp, bu sanat eserlerinin, dikkate değer güzellikteki ince zevk ve sanat anlayışını belgeleyerek, geleceğe taşımak bir görevdir.

KAYNAKLAR

- Akar, A.-Keskiner, C., *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motif*, İstanbul 1978.
- Akçay, İ., "Yakutiye Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, S.6, Ankara 1965, ss.10-15.
- Akgün, T., *Erzurum*, İstanbul 1955.
- Aktemur, A.M., "Türk Ahşap İşçiliği", *Türkler*, C.VI, Ankara 2002, ss. 98-106.
- Aktemur, A.M., "Anadolu Selçuklu Devri Sivas Yapılarında Taş Süslemeciliği", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu* (29 Eylül-1 Ekim 2005), Sivas 2006, s. 464-489.
- Aktemur, A.M., *Anadolu Selçuklu Devri Kayseri Yapılarında Taş Süslemeciliği*, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Atatürk Üni.Sos.Bil.Enst. Erzurum 1999.
- Akurgal, E., *Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul 1990.
- Akyurt, M.Y., *Erzurum Şehri: Saltık, Selçuk, İlhani, Osmanlılar Devri Mebani ve Kitabeleri*, Erzurum 1942.
- Arık,O., "Erken Devir Anadolu Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", *Anatolia*, S.11, Ankara 1967, ss. 57-100.
- Arseven, C.E., *Türk Sanatı*, İstanbul 1950.
- Aslanapa, O., *Türk Sanatı II*, (5.Baskı), İstanbul 1973.
- Aslanapa, O., *Ortaçağın En Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri*, Ankara 1963.
- Aşıroğlu, T., *Erzurum İlinin Tarihçesi*, Atatürk Üniversitesi, Cumhuriyetin 50. Yılı Armağanı, Erzurum 1974.
- Aydın, T., *Erzurum Çifte Minareli Medrese Taş Süsleme Örnekleri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Eğitim Bilimleri Ens. Ankara 2008.
- Bakırer, Ö., "Anadolu'da XIII.Yüzyıl Tuğla Minarelerin Konum, Şekil, Malzeme ve Tezyinat Özellikleri", *Vakıflar Dergisi*, S.9, 1971, s. 24-28.
- Bakırer, Ö., *Anadolu Selçukluları'nda Tuğla İşçiliği*, Ankara 1972.
- Baltacı, C., *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976.
- Başgelen, N., "Erzurum ve Pasinler Çevresinden Yeni Bulgular", *Arkeoloji ve Sanat*, S.38, 1987, ss. 16-19.
- Beygu, A.S., *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1936.

- Çam, N., “Erzurum’daki Yakutiye Medresesi ile İlgili Bazı Mülahazalar”, *Vakıflar Dergisi*, S. XX, 1988.
- Çay, A., *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri*, Ankara 1990.
- Erginsoy, Ü., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ankara 1978.
- Gündoğdu, H., *Erzurum’da Doğa Kültür Tarih ve Sanat Eserleri*, Erzurum 2007.
- Gündoğdu, H., “Geçmişten Günümüze Erzurum ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar”, *Şehr-i Mübarek Erzurum*, Ankara 1989, s. 137-241.
- Gündoğdu, H.-Bayhan, A. A.-Arslan, M., *Sanat Tarihi Açısından ERZURUM*, Erzurum 2011.
- Güvemli, Z., *Başlangıcından Bugüne Türk ve Dünya Sanat Tarihi*, İstanbul 1968.
- Karamağaralı, H., “Erzurum’daki Hatuniye Medresesinin Tarihi ve Banisi Hakkında Mülahazalar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.3, 1971.
- Karpuz, H., *Erzurum’da Türk- İslam Yapıları*, Kültür Bakanlığı İller Serisi:1, 1976.
- Kırzioğlu, M. F., *Kars Tarihi I*, İstanbul 1953.
- Koçhan, N.-Can, B., ”Erzurum Çevresinde Eskiçağ Yerleşmeleri”, *Arkeoloji Anadolu Avrasya*, S.I, 2005.
- Konukçu, E., *Kara ve Akkoyunlular Yurdunda*, İstanbul 1993.
- Konukçu, E., *Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum*, Ankara 1992.
- Koşay, H. Z., *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara 1984,
- Konyalı, İ.H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.
- Kökten, İ.K., “1945Yılında TTK Adına Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, *Belleten*, S.43, Ankara 1947,
- Kuran, A., *Anadolu Medreseleri*, Ankara 1969.
- Mülayim, S., *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara 1982.
- Ödekan, A., *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnashlı Portal Örtüleri*, İstanbul 1977.
- Ödekan, A., *Anadolu Selçuklularının Tas Tezyinatı*, Ankara 1987.
- Ödekan, A., “Anadolu Selçuklu Mimarisinde Aslan Figürü”, *Anatolia*, S.13, 1969.
- Ögel, S., *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1966.

- Öney, G., *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1970.
- Öney, G., *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Avcı Kuşlar, Tek ve Çift Başlı Kartal*, Ankara 1972.
- Öney, G.-Erginsoy, Ü., *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1992.
- Pamuk, B., *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, İstanbul 2006.
- Parlak, T., *Erzurum'da Oltu Taşı ve Kuyumculuk Sanatı*, Ankara 2001.
- Sarı, N.-Mesara, G.-Çolpan, N., *Divriği Ulu Camii ve Darüşşifası Taş Bezemeleri*, İstanbul 2005.
- Sönmez, S., *Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Erzurum 1992.
- Sözen, M., *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970.
- Sözen, M., *Erzurum Yakutiye Medresesi*, Ankara 1992.
- Taflan, H., *Erzurum Yakutiye Medresesi Taç Kapısı Üzerindeki Taş Kabartmalar Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniv. Eğitim Bilimleri Ens, Ankara 2008..
- Tekin, H.S., *Erzurum Abidelerinin İnşa Tarihleri ve Mimari Durumları*, Erzurum 1960.
- Turan, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1980.
- Turan, O., *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 11, İstanbul 1995.
- Ünal, R.H., *Çifte Minareli Medrese*, (1.Baskı), Ankara 1989.
- Ünal, R.H., "Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Araştırma Dergisi*, S.VI, Erzurum 1974, ss. 49-142.
- Ünal, R. H., *Osmanlı Öncesi Anadolu-Türk Mimarisinde Taç Kapılar*, İzmir 1982.
- Ünüvar, İ., *Erzurum Vilayeti*, İstanbul 1954.
- Yalçın, O., *Erzurum*, İstanbul 1957.
- Yetkin, S.K., *İslam Türk Sanatı*, İstanbul 1956.
- Zeren, E.Ş., *Erzurum Çifte Minareli ve Yakutiye Medreselerinin Bazı Çağdaş ve Benzer Anadolu Yapılarının Ön Yüz Taç Kapı Süslemeleri İle Karşılaştırılması*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Ens, Erzurum 1996.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Emrah KORKUTAN
Doğum Yeri ve Tarihi	GAZİANTEP, 1981.
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Mersin Üniversitesi Takı Teknolojisi ve Tasarımı Yüksekokulu Kuyumculuk Bölümü. Mezuniyet yılı 2005.
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce (orta seviye).
Bilimsel Faaliyetleri	Atatürk Üniversitesi Oltu Meslek Yüksekokulu El Sanatları Bölümü Kuyumculuk ve Takı Tasarımı Programı'nda ders verilmesi.
İş Deneyimi	
Stajlar	-A.Ü. Oltu MYO. Erzurum, 2002. -Deniz Kuyumculuk Ltd. Şti. Gaziantep, 2003. -Ulu Kuyumculuk Ltd. Şti. Gaziantep, 2004.
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Erzurum Halk Eğitim Merkezi. Atatürk Üniversitesi.
İletişim	
E-Posta Adresi	ekorkutan@atauni.edu.tr
Tarih	01,01,2011